

**T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

**TEK PARTİ DÖNEMİNDEKİ MUHALEFET
ALGISININ BASTIRMA-HOŞGÖRÜ
MALİYETLERİ ÜZERİNDEN ANALİZİ**

Yüksek Lisans Tezi

**BERKAY BELEŞEK
ORCID NO:0000-0002-9538-3432**

İZMİR-2021

**T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

**TEK PARTİ DÖNEMİNDEKİ MUHALEFET
ALGISININ BASTIRMA-HOŞGÖRÜ
MALİYETLERİ ÜZERİNDEN ANALİZİ**

Yüksek Lisans Tezi

**BERKAY BELEŞEK
ORCID NO:0000-0002-9538-3432**

DANIŞMAN: DOÇ. DR. GÜL ARIKAN AKDAĞ

İZMİR-2021

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “*Tek Parti Dönemindeki Muhalefet Algısının Bastırma-Hoşgörü Maliyetleri Üzerinden Analizi*” adlı çalışmanın, tarafımdan akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

/ 02/ 2021

Berkay BELEŞEK

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

TEK PARTİ DÖNEMİNDEKİ MUHALEFET ALGISİNİN BASTIRMA- HOŞGÖRÜ MALİYETLERİ ÜZERİNDEN ANALİZİ

Berkay BELEŞEK

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Türkiye Cumhuriyeti'nin tek parti deneyimini incelerken, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın siyasal muhalefete ilişkin almış olduğu kimi kararlarda bir takım tutarsızlıklar göze çarpmaktadır. Bazı dönemlerde, demokratik olma iddiasında olan bir hükümetten bekleneceği biçimde muhalefete müsamaha gösterildiği, bazı dönemlerde ise aksi yönde bir tutumla muhalefetin sert biçimde bastırıldığı görülmektedir. Bu durum ilk bakışta bir tutarsızlık gibi görünse de, muhalefete yönelik algı ve tavır değişiminin altında bazı ince maliyet hesapları yatmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, demokratikleşmeyi Demokratik Elit Teorisi'ne uygun olacak biçimde ele almak, iktidarın dönemin değişen koşulları içerisinde muhalefete yönelik ne tür bastırma-hoşgörü maliyeti hesapları yaparak hareket ettiği incelemek ve muhalefetin iktidar tarafından hoş görüldüğü zamanların, demokratikleşme mi yoksa liberalleşme dönemi olarak mı görülmesi gerektiğini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Tek Parti Dönemi, Demokratikleşme, Liberalleşme, Demokratik Elit Teorisi, Bastırma-Hoşgörü Maliyetleri

ABSTRACT

Master Thesis

ANALYSIS OF THE OPPOSITION PERCEPTION OVER THE COSTS OF SUPPRESSION-TOLERANCE IN THE SINGLE-PARTY ERA

Berkay BELEŞEK

İzmir Katip Çelebi University

Graduate School of Social Sciences

Department of Political Science and Public Administration Program

While examining the single-party experience of the Republic of Turkey, a number of inconsistencies attract the attention in some decisions taken by the Republican People's Party about political opposition. In some periods, opposition is tolerated, as would be expected from a government that claims to be democratic and in some periods, opposition is severely suppressed with a contrary attitude. Although this may seem like an inconsistent at first glance, some subtle cost calculations lie behind the change in perception and attitude towards the opposition. The main purpose of this study are discussing democratization accomodately to Democratic Elite Theory, examining what kind of suppression-tolerance cost calculation government makes and acts to the opposition and indicating whether the times when the opposition is tolerated by the government, should be seen as period of democratization or liberalization.

Keywords: Single-Party Era, Democratization, Liberalization, Democratic Elite Theory, Costs of Suppression-Tolerance

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
GRAFİKLER.....	viii
KISALTMALAR.....	viii
ÖNSÖZ.....	ix
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM: DEMOKRASİ.....	3
1.1 DEMOKRASİ NEDİR, NE DEĞİLDİR?.....	3
1.2 DEMOKRATİK YÖNETİMLERİN TARİHİ.....	7
1.3 UYGULANMA ŞEKLİNE GÖRE DEMOKRASİLER.....	9
1.4 DEMOKRASİDE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK MESELESİ.....	11
1.5 ELİT TEORİLERİ.....	13
1.6 ELİT YÖNETİMİNİN NEDENLERİ.....	16
1.7 POLİTİK ELİTLER ARASINDA BAYRAK DEĞİŞİMİ.....	17
İKİNCİ BÖLÜM: DEMOKRATİKLEŞME.....	20
2.1 DEMOKRATİK DÜZENE GEÇİŞLER.....	21
2.2 ELİTLERİN DEMOKRATLAŞMA-OTORİTERLEŞME İKİLEMİ.....	23
2.3 DEMOKRATİKLEŞME VE DİĞER SEÇENEKLER.....	25
2.3.1 Görmezden Gelme ve Taahhüt Verme.....	25
2.3.2 Bastırma.....	26
2.3.3 Demokratikleşme.....	27
2.4 AYNI SÜRECİN FARKLI SAFHALARI:LİBERALLEŞME VE DEMOKRATİKLEŞME.....	28

2.5 DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNDE BASTIRMA VE HOŞGÖRÜ MALİYETLERİNİN KİLİT ROLÜ.....	29
--	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: GENÇ TÜRKİYE CUMHURİYETİ İKTİDARININ DİLEMMA: SİYASAL MUHALEFETİ HOŞ GÖRME VEYA BASTIRMA.....31

3.1 DEMOKRATİK ELİT TEORİSİ PERSPEKTİFİNDEN MUHALEFET DENEMELERİ.....	31
---	----

3.2 BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİNDEN CUMHURİYETİN İLANINA GİDEN SÜREÇTE MUHALEFETİN BELİRGİNLEŞMESİ: REJİM TARTIŞMALARI.....	33
--	----

3.3 MECLİSTE BİRİNCİ VE İKİNCİ GRUP MÜCADELESİ: AZALAN BASTIRMA MALİYETLERİ VE MUHALEFETİN SEÇİM YOLUYLA TASFİYESİ.....	37
---	----

3.4 GRUPLAŞMADAN FIRKALAŞMAYA: İKİNCİ MECLİSTE İKTİDAR VE MUHALEFET.....	42
--	----

3.5 YENİ BİR FIRKANIN AYAK SESLERİ: BASTIRMA MALİYETLERİNDE ARTIŞ VE KISMİ LİBERALLEŞME.....	46
--	----

3.6 İLK MUHALEFET PARTİSİ TECRÜBESİ.....	49
--	----

3.7 ŞEYH SAİT İSYANI VE TCF'NİN LAĞVEDİLMESİ: AZALAN BASTIRMA MALİYETLERİ VE LİBERALLEŞMENİN SONU.....	53
--	----

3.8 İZMİR'DE SUİKAST TEŞEBBÜSÜ VE MECLİSİN MUHALEFETTEN ARINDIRILMASI.....	58
--	----

3.9 1926-1930 YILLARI ARASINDA ARTAN BASTIRMA MALİYETLERİ VE BİR ÇIKIŞ YOLU OLARAK GÜDÜMLÜ MUHALEFET.....	62
---	----

3.10 DÜŞÜK MALİYETLİ LİBERALLEŞME: "SERBEST" BİR MUHALİF PARTİNİN KURULUŞU.....	65
---	----

3.11 ARTAN HOŞGÖRÜ MALİYETLERİ VE İKTİDARDA PANİK: GÜDÜMLÜ PARTİ KONTROLDEN ÇIKIYOR.....	71
--	----

3.12 İKTİDARDA YENİDEN MALİYET HESAPLARI: CUMHURBAŞKANININ DESTEĞİNİ ÇEKMESİ VE FETHİ BEY'İN POLİTİK İNTİHARI.....	78
3.13 BASTIRMA MALİYETLERİNİN YENİDEN AZALMASI: FESİH SONRASI VAZİYET VE MENEMEN HADİSESİ.....	86
3.14 BASTIRMA VE HOŞGÖRÜ MALİYELETLERİNİN TEK PARTİ DÖNEMİ SİYASETİNE ETKİLERİ.....	89
SONUÇ.....	92
KAYNAKÇA.....	94

GRAFİKLER

Grafik 1. Bastırma ve Hoşgörü Maliyetleri.....	28
--	----

KISALTMALAR

ARMHG	: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu (Birinci Grup)
ARMHG 2	: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu İki (İkinci Grup)
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
HF	: Halk Fırkası
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
TCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasında, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş öncesi ve kuruluş sonrasındaki ilk birkaç yılda görülen üç muhalefet tecrübesi ele alınmıştır. Söz konusu tecrübeler; cumhuriyet henüz kurulmadan önce ortaya çıkan İkinci Grup muhalefeti, 1924 yılında ilk muhalefet partimiz olarak kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile 1930 yılında iktidar ve muhalefet arasında yapılan pazarlıklar sonucunda kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası tecrübeleridir. Çalışmada, dönem üzerine yazılmış olan çok sayıda eserden ve dönemin gazeteleri ile mecliste tutulan zabıt ceridelerinden faydalanılmıştır. Böylece, bu üç muhalefet hareketine ilişkin olarak iktidarın zaman içerisinde değişen tutum ve davranışları detaylı biçimde incelenmiştir.

Muhalefetin ortaya çıkış aşaması ile baskı altına alınması arasındaki süreç, bastırma ve hoşgörü maliyetleri ekseninde yorumlanmış ve kimi sonuçlara varılmıştır. Çalışmamın amacı; yaptığım değerlendirmeler ekseninde, dönem siyasetini daha iyi anlamak ve iktidar tarafından muhalefete yönelik alınan kararların, rasyonel biçimde düşünülerek ve bazı maliyet hesapları yapılarak alındığını ortaya koyabilmektedir.

Berkay BELEŞEK

İzmir-2021

GİRİŞ

Türkiye'nin demokrasi serüveni 19. Yüzyılda başlamışsa da, 1920 yılında Büyük Millet Meclisi'nin açılması ve 1923 yılında cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte süreç büyük bir ivme kazanmıştır. Bu dönemde, demokrasinin önündeki en büyük engellerden biri olan monarşi kurumuna son verilmesi ve oy hakkının genişletilerek halkın yönetime katılımının artırılması gibi gelişmeler demokratikleşme yolunda atılmış çok önemli adımlardandır. Ancak, sadece bu tarz olumlu uygulamalara bakarak yönetimin, dönemin şartlarına göre demokratik olduğunu söylemek yanlıştır. Yine benzer şekilde yalnızca, dönemin günümüz şartlarında bize antidemokratik gelen uygulamalarına odaklanarak, tek parti döneminin gerçek bir istibdat dönemi olduğunu iddia etmek de doğru bir yaklaşım olmayacaktır.

Demokrasi kavramına hangi açıdan yaklaştığımız, bir dönemi demokratik veya antidemokratik olarak tanımlayabilmemizde oldukça belirleyicidir. Bu noktada demokrasinin tanımlanması meselesiyle karşı karşıya kalınmaktadır. Normatif demokrasi teorisinin, "halkın, halk tarafından, halk için yönetimi" şeklinde açıklanabilecek demokrasi tanımı, "bireysel hak ve özgürlükler, piyasa ekonomisi ve hukukun üstünlüğüyle sınırlandırılmış halk yönetimi" olarak tanımlanabilecek Liberal demokrasi tanımı veya Müzakereci demokratik teorinin "siyasal kararların kamusal müzakere yoluyla alındığı yönetim biçimi" şeklinde özetlenebilecek tanımı; oldukça ufuk açıcı olmakla birlikte, dönemin siyasal gelişmelerini açıklamada yetersiz kalabilir veya kafa karışıklığına sebebiyet verebilir. Bu nedenle bu çalışmada siyasetteki elit yönetimi konusuna değinilerek, Demokratik Elit Teorisi'ne uygun bir demokrasi tanımı üzerinden gidilecektir. Böylelikle hem elitlerin siyasal hayattaki hâkimiyeti göz ardı edilmeyecek, hem de demokrasinin elit yönetimiyle uyumlu bir tanımı yapılarak, tek parti döneminin demokratikliğine ilişkin bazı tespitler yapılacaktır.

Dönem siyasetini nispeten derinlemesine ve tarafsız biçimde analiz edebilmek için; demokrasi kavramını siyasal elit gerçeğine uygun olarak sınırlı bir biçimde ele almak, söz konusu döneme Demokratik Elit Teorisi perspektifinden bakarak dönemin ne ölçüde demokratik veya antidemokratik olduğuna ilişkin bir çıkarım yapmak ve siyasal hayatta meydana gelmiş olan gelişmeleri, iktidar partisinin gözünden bastırma-hoşgörü maliyeti hesabı yaparak ele almak yerinde bir yaklaşım olacaktır. Siyasal kararların ardında yatan ussal süreçleri açıklamayı amaçlayan rasyonel teorinin sıkça kullandığı maliyet analizini tek parti döneminin siyasal gelişmelerine uygulamak, CHF tarafından alınan kararların alınma nedenlerini anlamada bize yardımcı olabilecektir. Böylelikle siyasal iktidarın hemen her zaman olası seçenekleri gözden geçirerek, kendine en az maliyet yükleyecek olanı seçtiği ortaya konulacaktır. Tek parti dönemi siyaseti bu bakış açısıyla irdelendikten sonra, bahsi geçen dönemde yapılmış olan muhalefet denemelerinin demokratlaşma çabası mı yoksa yalnızca başarısız birer liberalleşme girişimi mi olduğu sorusuna bir yanıt vermeye çalışılacaktır.

Bu amaç doğrultusunda çalışmada; demokrasi ve demokratikleşme olguları incelenecek, elit kuramlarına değinilerek alınan politik kararlarda iktidar elitinin etkisinden söz edilecek, bastırma-hoşgörü maliyetleri çerçevesinde muhalefete yönelik bakış açısı ve uygulamalar değerlendirilecek, tek parti döneminde muhalefetin ortaya çıktığı ve ortadan kaldırıldığı durumlar, iktidarın bakış açısıyla rasyonel bir şekilde ortaya konulacaktır.

Bastırma ve hoşgörü maliyetlerini doğru şekilde tespit edebilmek için; o döneme ilişkin yazılmış olan çeşitli ikincil kaynaklardan, hatıratlardan, dönem gazetelerindeki haberlerden, basına verilmiş olan demeçlerden ve mecliste tutulmuş olan zabıt ceridelerinden yararlanılacaktır. Bu kaynaklardan toplanan veriler ışığında, dönemin şartlarının siyasal iktidara yüklediği potansiyel maliyetler belirlenecek ve iktidarın muhalefete ilişkin çeşitli uygulamalarıyla, muhalefeti bastırma-hoş görme maliyetleri arasında rasyonel bir ilişki kurulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOKRASİ

Siyaset bilimi literatürüne yönelik kavramlardan en bilineni ve tanımlanması hususunda en çok ihtilaf çıkanlarından biri, şüphesiz ki demokrasidir. Onun yaşamımızda ne denli önemli bir yer işgal ettiği düşünülecek olursa, aslında bu durum daha iyi anlaşılabilir. Demokrasinin tanımlanmasında nihai bir uzlaşmaya varılabilmesi güçtür, çünkü hemen herkes onun günümüz şartlarında ‘kaçınılmaz’ bir unsur olduğu konusunda hemfikirdir ancak ona kendince bir anlam yüklemeye de meyillidir.

Kimine göre demokrasi, ilkokul yıllarındaki sınıf başkanlığı seçimlerinde deneyimlediği üzere, sınıftaki her öğrencinin oy kullanması ve başkan adayları arasından en çok oy alanın başkan seçilmesi gibi görece basit bir anlama gelebilir. Başka biri için demokrasi; fikirlerini meydanlarda özgürce haykırabilmek, hakkını arayıp hakkı olanı zora başvurmada veya zora maruz kalmadan alabilmek anlamına gelebilir. Demokrasi olgusu hakkında olumsuz düşüncelere sahip diğer bir kişi için ise demokrasinin, yalnızca kitleleri oyalamaya yönelik bir illüzyon gösterisi yahut yalnızca başrol oyuncusunu belirleyebildiğimiz bir tiyatro oyununun adı olması hiç de şaşırtıcı olmasa gerektir.

Bu bölümde; demokrasiye ilişkin belli başlı görüşlere yer verilecek, elit teorisine uygun bir biçimde demokrasi tanımı yapılacak, demokratik yönetimlerin tarihine ve demokrasinin uygulanma biçimlerine de değinildikten sonra, elit teorileri ve elit değişimi olgusu demokrasi çerçevesinde ele alınacaktır.

1.1 DEMOKRASİ NEDİR? NE DEĞİLDİR?

Demokrasinin tanımı hakkında henüz bir uzlaşma sağlanamamış olsa da, Konunun uzmanlarının demokrasiye dair düşüncelerine değinmekte yarar var gibi görünmektedir. Demokrasi, Antik Yunan dilindeki demos yani halk ile kratos yani yönetim sözcüklerinin birleşiminden türetilmiştir. Yani demokrasi sözcüğü, icat edildiği Antik Yunanistan'da halk yönetimi ifadesinin karşılığı olmuştur. Ancak söz konusu dönemde bu terim, toplumdaki varlıklı azınlık tarafından, yoksul ve cahil çoğunluğun yönetimi olacak biçimde pejoratif bir anlamda kullanılmıştır (Heywood,2014:272). Nitekim Aristo'nun akıl hocası Platon, demokrasilerde Tanrı gibi rahat yaşanır, diyerek bu sistemi bir nevi tiye almaktadır (Schmidt, 2002: 29).

Aristo'nun, vatandaşların sahip oldukları para ve malın değerine göre yönetimde söz sahibi oldukları timokrazi rejiminin bozulmuş hali olarak gördüğü demokrasi, ona göre zamanla yozlaşarak bir kitle tiranlığı halini alma potansiyeli taşımaktadır. Bir bakıma demokrasi, zenginlerin aleyhine yoksulların yönetimde olmasını ifade etmektedir. Bu nedenle o, mal varlığından ve siyasal donanımdan yoksun olan kitlelerin yönetimine kuşkuyla yaklaşır. Aristo, eşitlikten ziyade her alanda adaleti ön plana koymaktadır. Siyasal hayatta da bireyler yönetime eşit biçimde değil, adil bir biçimde ortak olmalıdır (Kalaycıoğlu ve diğerleri, 2016: 19; Braud, 2017: 263).

16. yüzyıla gelindiğinde demokratik yönetime karşı olumsuz düşünceler büyük ölçüde devam etmiştir. Monarşinin faziletlerini öven Hobbes, demokrasi düşüncesini azımsamıştır. Onun insan doğası hakkındaki kötümser fikirlerine göre bireyler fazlasıyla çıkarıcıdır. Bireysel çıkara yönelmek ise kamu yararını büyük ölçüde zedeleyeceğinden halk yönetimi fikri anlamsız hale gelmektedir. O, bireysel çıkar ile kamu yararının büyük ölçüde kesiştiği monarkın, kamu yararını gözetme ve geliştirme eğiliminde olduğunu iddia etmektedir. Hobbes, monarkın tek kişi olduğu için kendisiyle ihtilafa düşemeyeceği, ancak bir halk meclisinde bu durumun olası olduğu, hatta İngiltere'de bu yüzden iç savaş bile çıktığı ifadelerini de, bu iddiasını güçlendirmek için kullanmaktadır (Schmidt, 2002: 46-47).

18. yüzyıl Fransız düşünürü Montesquieu demokrasi konusunda Hobbes kadar olumsuz düşüncelere sahip olmasa da, onun dezavantajlarına değinmekten de geri

durmamaktadır. O, özellikle demokrasinin eşitlik ilkesi üzerinde durmaktadır. Şöyle ki, eğer eşitlik fikri fazla abartılırsa despotizm yolunda yürünmesi kaçınılmazdır. Ancak bu ilke göz ardı edilirse de monarşiye ya da aristokrasiye geri dönüş yaşanabilmektedir (Schmidt, 2002: 56). Montesquieu anayasa ile sınırları çizilmiş ve yasama, yürütme, yargı güçleri bölünerek dengelenmiş bir monarşiyi, diğer tüm yönetim şekillerine göre daha tercih edilebilir bulmaktadır (Braud, 2017: 264).

Yine aynı yüzyılda Rousseau'nun, oluşturduğu genel irade kavramı ile demokrasi kuramlarına büyük katkı sağladığı görülmektedir. Rousseau, Toplum Sözleşmesi isimli kitabında; toplumda yaşayan herkesin kendi özel çıkarlarını bir yana bırakarak toplumun ortak çıkarı, yani genel irade etrafında bir araya gelebileceğini öne sürmektedir. Ona göre toplumun kendisi için iyi olan, nihayetinde tek tek bireyler için de iyi olacaktır. Bu nedenle halk kendisi için neyin iyi olduğuna kendisi karar vermeli, yani egemen halkın kendisi olmalıdır. Yalnızca böyle bir yönetim modelinin meşru olduğu öne sürülebilmektedir. Rousseau, Hobbes'un aksine monarkın halkının yararına değil de aksine, devamlı olarak kendi yararına uygun olacak biçimde hareket ettiğinden bahsetmiştir. O, halk egemenliği düşüncesiyle demokrasi literatürüne önemli katkılar yapsa da, toplumun çoğunluğuyla aynı biçimde düşünmeyen azınlık için iyi olanın ne olduğu sorusuna tatmin edici bir cevap verememiş gibi görünmektedir (Kapani, 2007: 77-82).

18. yüzyılın ikinci yarısı ve 19. yüzyılın başları, demokrasi kavramına ilişkin olumsuz önyargının büyük ölçüde kırıldığı ve bu kavramın yalnızca düşünürler tarafından değil toplumun pek çok kesimi tarafından kullanılmaya ve önemsenmeye başlandığı bir dönem olmuştur. Amerikan İç Savaşı yıllarında yaptığı bir konuşmada Amerikan Başkanı Lincoln, "Demokrasi halkın, halk tarafından, halk tarafından, halkın için yönetimidir" şeklindeki demokrasi tanımıyla, adeta demokrasiyle ilgili olarak çağının genel tutumunu yansıtmaktadır (Şahin, 2008: 1). 19. Yüzyılda Amerikalı düşünür Tocqueville, mevcut gelişmelere bakılacak olursa sürecin dosdoğru biçimde demokratik yönetimlere doğru gittiğinin açık biçimde görülebileceğinden bahsetmiştir. Demokrasi fikrinin ateşli bir savunucusu olan ve çağının sayılı demokratik ülkelerinden Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan Tocqueville, demokrasinin olağan dönemlerde ideal bir sistem olduğunu belirtmekle birlikte, kriz dönemlerinde ise bu sistemin yetersiz kalabildiğini itiraf etmektedir.

Ancak bunun yolu da yine demokrasinin kendi sınırları içerisinde aranmalıdır (Schmidt, 2002: 85).

Günümüz siyaset bilimcilerinden Dahl demokrasi sözcüğünü kullanmaktan mümkün olduğunca kaçınmaktadır. Ona göre bu kavram gitgide bilimsellikten uzaklaşıp günlük konuşmalara konu olmuş ve çok sayıda farklı anlamı karşılamak için kullanılan, bir nevi içi boşaltılmış bir terim haline gelmiştir. Dahl, bilimsel mecralarda demokrasi yerine poliarşi kavramının kullanılmasının daha uygun olduğunu öne sürmektedir. Bu kavram yine antik Yunan dilinden, çok kişinin yönetimi anlamına gelecek şekilde türetilmiştir. Dahl'ın poliarşisi, klasik demokrasi mantığının yani yöneticilerin halkın oylarıyla belirlenmesi yönteminin üzerine, çok sayıdaki özgürlükleri de ekleyerek ona daha kapsamlı bir çerçeve kazandırmış ve günümüz şartlarına uyarlamıştır (Sayarı & Dikici Bilgin, 2016: 60).

Aslına bakılacak olursa demokrasi, yöneten yönetilen ayrımını ve devletin zor kullanma hakkını ortadan kaldıran bir sistem değildir. Siyasetin çatışmacı niteliği ve devletin gerekli durumlarda güce başvurma yetkisi saklı kalmakla birlikte demokratik rejim, hem temel hak ve özgürlüklerin korunmasına olanak vermesi ve vatandaşlara, onları yönetenlerin görevleri sırasında yaptıklarına ilişkin hesap sorabilme imkanı tanınması hem de yalnızca demokrasilerde meşru bir muhalefet ile sınırlı bir iktadarın mevcut olması bakımından diğer alternatiflerine göre daha tercih edilebilir hale gelmektedir (Demirel, 2011: 4-5).

“Demokrasi nedir?” sorumuza dönecek olursak, yukarıda da kısaca değindiklerimizden hareketle demokrasi; bir toplumdaki reşit ve zihnen sağlıklı olan her bireyin kendini bir şekilde etkileyecek olan kararların alınış sürecine, oy kullanmak ve özgürce fikir beyan etmek suretiyle görece eşit düzeyde etki edebilmesi, bu sürecin işleyişini bizzat sürecin içinde yer alarak veya gözlemci olarak izleyebilmesi ve bir haksızlık veya usulsüzlük gördüğünde hukuki yollara başvurarak buna itiraz edebilmesidir, şeklinde bir tanım pekala yapılabilir. “Demokrasi ne değildir?” sorusuna ise, kamuyu ilgilendiren meselelere kamu yararına aykırı olacak biçimde, tek bir kişinin veya azınlık bir grubun sorumluluk kabul etmeksizin ve hesap vermeksizin yön verdiği bir düzen kesinlikle demokratik olarak nitelendirilemez, şeklinde bir cevap verilebilir.

Ancak demokrasi kavramını, çalışmada faydalanılan Demokratik Elit Teorisi'yle uyumlu olacak şekilde yapmak çalışmamız açısından daha faydalı olacaktır. Buna göre demokrasiyi; iktidara gelme isteğinde olan birden fazla elit grubun mevcut olduğu, elit grupların birbirlerine bağımlı olmadığı, elit grupların iktidar yarışında (özgür ve adil seçimler) fırsat eşitliğine ve bu yarışta ihtiyaç duyulan kaynaklara erişimde aynı imkanlara sahip olduğu, demokrasinin işlerliği açısından gerekli olan elit dolaşımının dış müdahale olmaksızın, sağlıklı biçimde işlediği, bir idare şekli olarak tanımlamamız mümkün hale gelmektedir.

1.2 DEMOKRATİK YÖNETİMLERİN TARİHİ

Halk yönetimlerinin, bu yönetimlerin ilk ortaya çıktığı yer olan Antik Yunanistan'da aristokrat sınıf tarafından küçük düşürücü bir biçimde adlandırıldığından bahsetmiştik. Onlar bu sisteme demoskratos, yani fakir insanların, bir nevi ayak takımının yönetimi ismini uygun görmüşlerdir. Bu durum bir bakıma normal görülebilir. Çünkü, ayak takımı olarak nitelendirdikleri bu insanlar çetin mücadeleler vererek, yönetme hakkını bu üst sınıf insanların ellerinden almışlardır (Dahl, 2010:20).

Demokrasi, anavatanı olan Antik Yunanistan'daki çoğu şehir devletinde uygulama bulmuş bir idare şeklidir. Ancak bunlar arasında en önemlisi şüphesiz ki Atina demokrasisidir. Atina vatandaşları şehir meclisinde söz alma ve şehirle ilgili her türlü kararın alınış sürecinde oy kullanma hakkına sahiptir. Bu yönüyle Atina demokrasisi, doğrudan demokrasinin en eski örneğini oluşturur. Halk meclisinde yasa tasarıları ile vergiler oylanarak karara bağlanır, önemli memurluklara atamalar yapılır ve çoğunlukla aynı kişi aynı göreve iki kez gelememektedir. Bununla birlikte, Atina'daki vatandaşlık anlayışı günümüzdekinden oldukça farklıdır. Kadınlar, doğuştan Atinalı olmayanlar ve köleler vatandaş sayılmamaktadır. Böylelikle, yalnızca yetişkin ve özgür olan Atinalı erkeklerin oy kullanabildiği bir şehir meclisi karşımıza çıkmaktadır. (Dinçkol, 2017: 753-754).

Yunanistan'da bu gelişmeler yaşanırken, komşusu Roma Devleti'nde de halk yönetimi filizlenmiştir. Ancak onlar bu sisteme demokrasi yerine, cumhuriyet adını vermişlerdir. Cumhuriyet kelimesine karşılık gelen respublica, Latince'deki res yani ilişki ile publicus yani halk kelimelerinin birleşiminden türetilmiş olup, halka ait olan

anlamına gelmektedir. Roma Cumhuriyeti'nde yönetime katılım hakkı, önceleri yalnızca soylulara tanınmıştır. Ancak, Atina örneğine benzer şekilde soylu olmayan halk da, uzun süren mücadeleler sonucunda bu hakkı elde etmiştir. Yönetime katılım hakkı Roma'da da yalnızca erkeklere aittir. Roma Devleti, zaman içerisinde sınırlarını genişletip bir imparatorluk haline geldiğinde ise tüm bu fethedilen yerlerin halkları Roma vatandaşı sayılmışlardır. Her ne kadar uzak yerlerden Roma şehrine gidip oy kullanmak bu dönemlerde fazla meşakkatli ve hatta imkansız olsa da Romalıların, vatandaşlık kavramını Atinalılar gibi dar bir çerçeveye sokmamaları demokrasinin geleceği açısından umut verici bir gelişme olarak kabul edilmelidir. Roma'da cumhuriyet yönetimi yaklaşık 400 yıl kadar uygulanma şansı bulmuştur. Fakat yıllar içinde iyice zayıflayan cumhuriyet rejimi Jul Sezar'ın ölümüyle birlikte tamamen ortadan kalktı ve devlet resmen Roma İmparatorluğu haline gelmiştir (Dinçkol, 2017: 760-763; Dahl, 2010: 21).

Bundan sonraki yaklaşık bin yıl içerisinde halkı yönetimlere pek rastlanmamıştır. Bazı İtalyan şehir devletlerinde, İsviçre'deki ve Kuzey Avrupa'daki bazı küçük topluluklarda yerel meclislere sık sık rastlansa da bunların etkileri genellikle bölgesel ve kısa süreli olmuştur. Ancak Floransa ve Venedik cumhuriyetlerini bunlardan ayrı tutmak gerekir. Onlar ağının en gelişmiş devletleri arasındaydılar ve muhtemelen de bunu, atalarının icat ettiği cumhuriyet rejimine borçluydular (Dahl, 2010: 22-23). 13. yüzyıla geldiğinde İngiltere'de kralın yetkileri Magna Carta adı verilen bir sözleşme ile baronlar tarafından sınırlandırılmış ve bu yüzyılın sonunda da bir meclis kurulmuştur. Bu meclis her ne kadar Lordlar Kamarası ve Avam Kamarası olmak üzere iki bölümden oluşmuşsa da avam kesim yani sıradan halk meclise bir 600 yıl daha, yani oy hakkının genişlemesine kadar tam anlamıyla girememiştir (Gözler, 2009: 368-369).

1787 yılında Amerika'daki İngiliz kolonilerinin İngiltere'den bağımsızlığını kazanmasıyla kurulan Amerika Birleşik Devletleri, modern demokrasinin ilk örneğini teşkil etmektedir. ABD başkanının seçimle göreve gelmesi ve anayasa hükümlerine sıkı sıkıya bağlı kalmak zorunda olması, bu sistemi önceliklerden ayırmaktadır. Amerikalıların bu başarısı dönemin Fransız burjuvasını de cesaretlendirmiştir. Fransızlar 1789 yılında ayaklanma başlatarak bir halk yönetimi kurmuşlardır. Ayrıca Fransızlar, Fransız İnsan ve Yurттаş Hakları Bildirisi'ni

yayımlayarak, motivasyonlarını ve vizyonlarını tüm dünyaya ilan ettiler ve bir bakıma diğer milletlere örnek oluşturdular. Bunlar her ne kadar kulağa hoş gelse de Fransız ihtilali ve sonrasındaki dönemde kralın soyundan gelenleri ve mutlakiyet yanlılarını kökten kazımak için gerçekleştirilen sistematik katliamlar, Birinci Cumhuriyet Dönemi'ne fazlasıyla gölge düşürmüştür (Ekinci, 2016: 157-159).

19. yüzyıl ile 20. yüzyılın başları, tüm dünyada demokratik rejimlerin sayısının arttığı bir dönem olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrasında bazı imparatorluklar yıkılmış ve yerlerine demokratik ulus devletler kurulmuştur. 1930lu yıllarda otoriter ve totaliter devletler yükselişe geçse de, İkinci Dünya Savaşı'nda bu devletlerin demokrasilere yenilmesiyle birlikte demokratik yönetimler tekrar canlanmış ve hatta altın çağını yaşamaya başlamıştır. Bu dönemde ülkeler birer birer demokratik düzene geçmeye başlamışlar, demokratik bir ülke olmak ise medeni bir ülke olmakla neredeyse eş anlamlı olacak biçimde kullanılmaya başlanmıştır.

1.3 UYGULANMA ŞEKLİNE GÖRE DEMOKRASİLER

Bilindiği üzere, halk yönetiminin ilk örneklerinin görüldüğü Antik Yunanistan'da uygulanan demokrasi, doğrudan demokrasinin de bilinen ilk örneğidir. Doğrudan veya diğer adıyla katılımcı demokrasilerde tüm vatandaşlar yönetime, mecliste bizzat bulunmak suretiyle doğrudan katılır ve böyle bir sistemde bir temsilciye ihtiyaç duyulmaz. Halk profesyonel siyasetçilerin vazifelerini üstlenerek meclisteki tartışmalara dahil olur, oylamalara katılır ve hatta çoğu kamu görevini yerine getirir (Şahin, 2008: 3-4). Böyle bir düzenin sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi için ise şüphesiz ki bazı şartlar mevcuttur.

Öncelikle, doğrudan demokrasi uygulamasının görece küçük olan topluluklarda daha etkili olması beklenmektedir. Çünkü meclisteki üye sayısı arttıkça, bu üyelerin toplanabileceği yeni bir alan bulmak da zaruri hale gelecek ve bir süre sonra böyle bir yer bulmak doğal olarak imkansızlaşacaktır. İkinci olarak, bu sistemde vatandaşların hemen her meclis oturumuna bizzat katılımı beklendiğinden, onların siyasal faaliyetler için yeterli zamanı ayırabilmelerini sağlayacak düzeyde ekonomik özgürlüğe sahip olmaları da gerekmektedir. Üçüncü ve son husus da, doğrudan demokrasinin sağlıklı biçimde işleyebilmesi için, her vatandaşın en

azından asgari düzeyde politika bilgisine ve ilgisine sahip olması beklenir ki bu durum da bu sistemin bir başka zorlu noktasını oluşturmaktadır.

Doğrudan demokrasinin uygulanması, günümüzün büyük ve karmaşık toplumları için imkansız görünse de bu sistem günümüzde, ABD'nin New England Eyaleti'nde ve İsviçre kantonlarındaki şehir meclislerinde hala uygulanma imkanı bulabilmektedir. Ayrıca modern demokrasilerde sıklıkla başvuru halk oylaması uygulaması da bize doğrudan demokrasiden miras kalmış bir yöntemdir. Doğrudan demokrasinin savunucuları, çağımızda oldukça gelişmiş hale gelen televizyon ve internet gibi kitle iletişim araçları sayesinde seçmenlerin siyasal bilgiye artık rahatlıkla ulaşabildiğini ve elektronik ortamda oy kullanma gibi teknolojik imkanların da doğrudan demokrasinin çoğu dezavantajını ortadan kaldırdığını dile getirmektedir (Heywood, 2014: 273-277).

Demokrasinin ikinci bir türü, doğrudan demokrasi ile temsili demokrasinin bir sentezi olarak nitelendirilebileceğimiz yarı doğrudan demokrasidir. Bu sistemde egemenliğin, seçmen ile yine onun seçtiği temsilci arasında paylaştırıldığını görülmektedir. Asıl yetki mecliste bulunan vekillere ait olmakla birlikte, seçmenlerin elinde de bazı vasıtalar bulunmaktadır. Bu vasitalardan biri daha önce de değindiğimiz halk oylaması yani, referandumdur. Bu uygulamada parlamento tarafından oluşturulan yasa tasarısı öncelikle halk oylamasına sunulur, tasarı halk tarafından onaylandığı takdirde yasalaşır ve yürürlüğe girer. Yarı doğrudan demokraside vatandaşlar ayrıca; asgari sayıda imza toplanması şartıyla, yürürlükte olan bir kanunun yürürlükten kaldırılmasını talep etme, yeni bir kanunun çıkarılmasını talep etme ve çoğunluk tarafından çalışmalarından memnun kalınmayan bir vekilin görevden alınmasını isteme haklarına da sahiptirler. Bu sistem günümüzde İsviçre ve İtalya'da uygulanmaktadır (Tunç, 2008: 1117).

Demokrasinin, egemenliğin kullanımını açısından üçüncü türü olan temsili demokrasi, seçmenlerin ülke çapında yapılan seçimlerle kendilerini mecliste temsil edecek olan vekilleri birkaç yıl süreyle seçtiği ve onlara kendilerini temsil etme yetkisi verdiği sistemdir. Temsili demokrasi, demokrasinin dolaylı ve kısıtlı bir türü olarak adlandırılabilir (Heywood, 2014: 277). Bu sistemin dezavantajlarından biri, halkın yalnızca seçim dönemlerinde oy kullanmak suretiyle mevcut siyasal düzene etki edebilmesidir. Böyle bir sistem ister istemez halkın siyasete olan ilgisini

azaltırken, siyasetçilere karşı da bir ön yargı oluşmasına neden olmaktadır. Çünkü temsil sisteminde yönetim ile halk arasında iki seçim arası dönemde kayda değer bir mesafe girmekte ve bu durum siyasetçilerin halkın sorunları ile isteklerini bir sonraki seçimlere kadar göz ardı etmesine, halkın bir kısmının seçim gününü adeta bir hesaplaşma günü olarak görmesine, diğerlerinin ise seçimleri yalnızca bir formalite olarak görmelerine sebep olmaktadır.

Temsili demokrasi taraftarları bu sistemde, seçmenin en azından memnun kalınmayan iktidarı seçimler yoluyla değiştirme imkanına sahip olduğunun altını çizerler. Bunun yanında günümüzün modern ulus devletlerinde, on milyonlarca vatandaşın ülke yönetimi hakkındaki fikirlerini tek tek almanın imkansızlığına değinerek her seçmenin, siyaset faaliyeti için yeterli zaman ve donanımına sahip olamayacağını da belirtirler (Heywood, 2014: 278). Eksik yönleri mevcut olsa da bu sistem, büyük nüfuslu toplumlarda rahatlıkla uygulanabilmesi sayesinde günümüzde en çok kullanılan demokratik yönetim şeklidir.

1.4 DEMOKRASİDE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK MESELESİ

Demokratikleşme, bir ülkede belirli aralıklarla adil ve özgür seçimlerin yapılmaya başlanması olarak açıklanabilir. Ancak bu şekilde yapılan bir açıklama oldukça kolaya kaçmış görünmektedir. Çünkü adil ve özgür seçimlerin yanında bir takım hak ve özgürlüklerin varlığı da, demokrasinin yalnızca söylemsel düzeyde kalmaması adına zorunlu kabul edilmektedir (Sayarı & Dikici Bilgin, 2016: 85). Demokratik düzene geçildikten sonra onun korunup sürdürülebilmesi ise ayrı bir zorluk meydana getirir. Demokrasiler görece kırılgan bir yapıda olduğundan, özellikle kriz zamanlarında bozulma hatta otoriter bir yapıya dönüşme eğilimi taşır. Bu sebeple demokratik düzen kurulduktan sonraki süreçte, bu düzenin sağlıklı bir biçimde işleyebilmesi için gerekli olan şartlar hakkında birkaç yazarın görüşlerine değinmekte yarar vardır.

Liberal demokrasi teorisyenlerinden Mill, Rousseau'nun aksine doğrudan katılımcı demokrasiyi uygulanması imkansız olarak gördüğünden, temsili demokrasiyi savunur. Mill idealindeki temsili demokrasi için bazı koşullar da öne sürer. Bu tür bir demokraside halk kamusal işler konusunda ilgili ve yeri geldiğinde bu işlere katılmaya istekli olmalıdır. Çoğunluğun azınlık haklarını görmezden

gelememesi için meclis, nispi bir temsil sistemiyle kurulmalıdır. Gizli oy kullanma kişisel çıkarı kuvvetlendirdiğinden oylamaların da açık biçimde yapılması gerekir. Mill'in demokrasi kuramının en çok eleştiri alan kısmı ise oy hakkına ilişkin olanıdır. O, genel oy hakkına çoğunlukla karşı çıkmaz, hatta kadınların da oy kullanması gerektiğinden bahseder. Irka ya da cinsiyete dayalı bir ayrımcılığı kabul etmemektedir. Ancak tek kişi tek oy ilkesine şiddetle itiraz eder. Çünkü Mill'e göre okur yazar olmayan ya da doğrudan vergi vermeyen kesim oy kullanmamalı, ayrıca seçmenler bilgi ve uzmanlık düzeyine göre 2 ya da daha fazla oy kullanma hakkına sahip olabilmelidir (Schmidt, 2002: 94-99).

Alman düşünür Marx demokrasinin burjuvaziyle bağdaştırılmasına tepki göstererek ve demokrasinin komünist devlete giden yolda doğru araç olabileceğini düşünür. Marx, demokrasiye burjuva toplumunu ortadan kaldıracak ve onu proletaryanın çıkarlarıyla uyumlu hale getirecek ilkeler kazandırır. 1871 yılında kurulan Paris Komünü'nü de bir örnek olarak görür. Ona göre devrimci demokraside, tüm kamu görevlileri doğrudan doğruya seçmen tarafından seçilir. Bu görevliler seçmen tarafından sürekli olarak denetlenir ve gerektiğinde görevden alınabilir. Kısa süreler için görevlendirilecek olan bu görevlilerin alacağı ücret de işçi ücretine eşit olmalıdır (Schmidt, 2002: 105-108). Alman sosyalist Kautsky de Marx'ın geliştirdiği devrimci demokrasi teorisinin savunucuları arasındadır (Heywood, 2014:281).

Yukarıda değindiğimiz diğer düşünürlerden farklı olarak Dahl, bize daha detaylı bir demokrasi teorisi sunar. Bildiğimiz üzere onun modern demokrasi yerine kullandığı poliarşi kavramı, minimal yani seçimsel demokrasiye bazı özgürlükleri de ekleyerek onun kapsamını artırmıştır. Bahsi geçen özgürlüklere büyük önem atfeden Dahl'a göre bir ülkede demokrasinin sağlıklı bir biçimde yerleşebilmesi için bazı asgari şartlar mevcuttur ve bu şartların anayasa ve onun uygulayıcıları tarafından titizlikle korunması gerekir (Dahl, 2010: 97-98).

Dahl'ın, kanunlar tarafından sıkı sıkıya korunması gerektiğini düşündüğü ve demokrasinin (ya da poliarşi) olmazsa olmazı olarak gördüğü asgari şartlar şu şekilde özetlenebilir. 1- Hükümet tarafından uygulanan politikalar, seçmenlerce seçilmiş olan memurlar yani meclisteki vekiller eliyle kontrol edilir. 2- Bu memurlar düzenli aralıklarla yapılan, özgür ve adil seçimlerle göreve gelir ve görevden ayrılırlar. 3- Vatandaşlar her konuya ilişkin olumlu veya olumsuz görüşlerini özgürce dile

getirirler ve bundan dolayı suçlanamazlar. 4- Vatandaşların mümkün olan her türlü bilgi ve belgeye erişebilme hakkı vardır ve bu hak yasalarla korunmaktadır. 5- Vatandaşlar dernek veya siyasi parti gibi bağımsız oluşumlar kurabilirler veya bunlara katılabilirler. 6- Kural olarak bir ülkede ikamet eden ve bu ülkenin kanunlarına uymakla yükümlü olan her yetişkin; seçimlerde oy kullanma ve aday olma hakkına sahiptir (Dahl, 2010: 99-100; Sayarı & Dikici Bilgin, 2016: 61). Ona göre, bu şartları sağlayan bir demokratik düzen mükemmel olmasa bile en azından tatmin edici olabilecektir.

1.5 ELİT TEORİLERİ

Siyaset bilimi literatüründe, Türkçe karşılığı olan seçkin kelimesine kıyasla daha sık ve yaygın biçimde kullanılan elit kelimesinin kökeni, Latince'deki eligere yani seçmek fiiline dayanır. Günümüzde elit sözcüğü çeşitli anlamlara gelecek şekilde kullanılsa da tüm bu anlamların ortak paydası, elit olanın ötekilerden daha güçlü ve üstün olduğu düşüncesidir (Dâver, 1965: 517-518).

Genel hatlarıyla kabul gören Elit Teorisi'ne göre; gelişmişlik seviyeleri fark etmeksizin tüm toplumlar, en basit tabirle yöneten ve yönetilen olmak üzere iki ana gruba ayrılır. Elit olarak adlandırılan yöneten grup, geniş halk kitleleri olarak adlandırılabilir olan yönetilen grup üzerinde bariz bir etki ve denetime sahiptir. Elinde bulundurduğu geniş imkanlar sayesinde, elit olmayanlar adına karar verme yetkisini de elde etmiş olan seçkinlerin tercihleri, son kertede bu imkanlardan yoksun olan halk açısından uyulması zorunlu olan kurallar anlamına gelmektedir (Nohutçu, 2019: 567).

Elit teorilerinin geçmişi, Platon'un filozof krallar idaresindeki ideal devlet tasavvuruna kadar geriye götürülebilse de (Dâver, 1965: 522-523), elit kavramının ortaya çıkışı ve teorileştirilmesi esasen 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarına denk gelmektedir. Bu durumun temel nedeni, Fransız Devrimi'nin yarattığı geniş çaplı toplumsal hareketlerin, 19. yüzyıl boyunca Avrupa'nın hemen her yerine yayılması ve bu hayli yıkıcı olan gelişmelerin dönemin düşünürlerini fazlasıyla tedirgin etmesidir. Bu açıdan bakıldığında ortaya atılan ilk elit teorilerinin esas amacının, kontrolden çıkan halk kitlelerini yönetimin doğasında bir eşitsizlik

bulduğuna ikna etmek suretiyle, mevcut siyasal sisteme yeniden dahil edebilmek olduğunu söyleyebiliriz (Arslan, 2015: 77-78).

Tüm elit teorilerinin ortak iddiası, toplumun yöneten azınlık ve yönetilen çoğunluk şeklinde ikiye bölünmüş olduğudur. Yöneten azınlık olan elitler ve yönetilen çoğunluk olan halk arasında Marksist anlamda sınıfsal bir ayrım bulunmamakta, farklı toplumsal sınıflardan bireyler seçkinler arasında kendisine yer bulabilmektedir. Bu kişilerin elit grup arasında kendisine yer bulabilmesinin temel şartı; bilgi, beceri, şöhret veya başka bir ayırıcı özelliğiyle diğerlerinin arasından sıvırılması ve yönetimde yer almaya muktedir olduğunu kanıtlayabilmesidir (Arslan M. , 2015: 82-83).

Elit teorilerinin üzerinde uzlaşmaya vardığı yukarıdaki unsurlar yanında bir de üzerinde uzlaşmadıkları unsurlar vardır. Elitlerin kişilik özellikleri, elitler arasında bayrak tesliminin ne şekilde olduğu veya elitlerin kendi içinde bir bütünlük gösterip göstermediği gibi sorular, bugüne kadar çok sayıda elit teorisinin ortaya atılmasına neden olmuştur. Konunun daha iyi anlaşılması adına bahsi geçen teorileri, Klasik (Seçkinci) Elit Teorileri ve Çağdaş Elit teorileri şeklinde; Çağdaş Elit Teorilerini de kendi içerisinde Çoğulcu (Pluralist) ve Demokratik Elit Teorileri şeklinde dallara ayırmak faydalı olacaktır.

Klasik veya Seçkinci Elit Teorilerinin öncüsü, İtalyan siyaset bilimci Gaetano Mosca'dır. Mosca, elit kavramını doğrudan kullanmamakla birlikte elitist yaklaşımın düşünsel temellerini atmıştır. Onun Yönetici Sınıf Teorisi'ne göre, toplumlar yöneten sınıf ve yönetilen sınıf olmak üzere iki kısımdan meydana gelir. Sayıca az olan yönetenler, çok organize ve dayanışma içinde olmaları bakımından, yönetilen çoğunluktan ayrılır. Bu avantajları ustalıkla kullanan yönetici sınıf, dağınık ve tutarsızlıklarla dolu yönetilen sınıfı kolayca manipüle ederek iktidarı tekeline alır (Turhan, 1984: 70). Söz konusu azınlığın üyeleri doğal ayıklanma veya siyasal seçim vasıtasıyla, yönetilen çoğunluğun arasından çıkmaktadır (Arslan A. , 2003: 117).

Bir başka klasik elit teorisyeni olan Wilfredo Pareto ise, elit kavramının isim babası olarak adlandırılabilir. Pareto, elit sözcüğünü kavramsallaştırıp siyaset bilimi literatürüne kazandıran ve açık biçimde Mosca'dan aldığı ilhamla Elitizm Kuramını geliştiren bir diğer İtalyan düşünürdür. Onun teorisine göre, toplum elitler ve elit olmayan şeklinde ikiye ayrılır. Elitler de kendi içerisinde yönetimde doğrudan söz

sahibi olan yönetici elitler ve yönetime yalnızca dolaylı bir şekilde etki edebilen yönetici olmayan elitler olarak iki gruba bölünmüştür. Elit olmanın ön şartı ise, alanında en iyisi olmaktır. Üstün nitelikli kişilerden oluşan elit azınlık, kitleler üzerinde egemenlik kurmak için, ya kaba güç kullanma yolunu ya da kurnazlık yaparak ikna etme yolunu tercih etmektedir (Turhan, 1984:71-72; Arslan M. , 2015:83). Klasik elit teorilerini çağdaş elit teorilerinden ayıran nokta, elitlerin halk tarafından denetlenmesinin mümkün olmadığı şeklindeki determinist varsayımdır (Nohutçu, 2019: 569).

Çağdaş elit teorilerinin temel varsayımı ise, elitlerin halk tarafından yönetici konumuna getirildiği ve bu yüzden halka hesap vermekle yükümlü olduğudur. Çağdaş elit teorilerinden olan Çoğulcu(Pluralist) Elit Teorisi'ne göre, toplumda çok sayıda seçkin grubu vardır, kaynaklar eşitsiz biçimde dağılmıştır ve söz konusu gruplar devamlı olarak çıkar çatışması halindedirler. Bu nedenle tek bir elit azınlık tüm siyasete yön verememektedir (Nohutçu, 2019: 570). Robert Dahl'ın Poliarşi kavramıyla zeminini hazırladığı bu teorinin temel iddiası, devamlı bir rekabet halinde olan elit gruplardan hiçbirinin sisteme yeterince sirayet edemediği, bu nedenle de her şeyi denetiminde tutma imkanına sahip, çok güçlü bir elit grubundan söz edilemeyeceğidir. Bu kuram klasik elit kuramlarının aksine, mutlak güce bir türlü sahip olamayan elit grupların halkı kontrol etmek şöyle dursun, halk tarafından sınırlanıp denetlendiğini öne sürmektedir (Arslan A. , 2003: 116).

Demokratik Elit Teorisi'ni Pluralist Elit Teorisi'nden ayıran, farklı elit gruplarının eşit şekilde dağıtılmayan kaynaklar yüzünden birbirine bağımlı olmadığı, aksine bu grupların birbirlerinden kati surette bağımsız olmaları gerektiğine olan inançtır. Elit grupları arasında, iktidara gelebilme potansiyeli açısından bir fırsat eşitliği olması hayati öneme sahiptir. Çoğunluğun, kendisini yönetecek olan elitleri seçebilmesi anlamındaki halk yönetimi kavramı ise, elitlerin hakim olduğu politik düzende demokrasinin asgari ölçüde de olsa işleyebilmesini olanaklı hale getirmektedir (Turhan, 1984: 73; Arslan A. , 2003: 73).

1.6 ELİT YÖNETİMİNİN NEDENLERİ

Sayıda pek az olan elit grup, nasıl oluyor da devasa halk yığınları adına karar alma ve bunları uygulama yetkisini elinde bulunduruyor ve kitleler de seçkinlerce alınan bu kararlara çoğunlukla uymayı tercih ediyor? Bunun cevabı, elitlerin sahip olduğu çeşitli imkanlara bakılarak ortaya konulabilir.

Niceliksel olarak bakıldığında elit grubun, toplam nüfus içindeki payı belki de %0,5 gibi çok küçük bir orana bile tekabül etmez. Ancak, böyle bir niceliksel dezavantaja sahip olan elitler, niteliksel açıdan pek çok avantaja sahiptir. Özellikle de demokratik olmayan rejimlerdeki elitlerin sahip olduğu ayrıcalıklar, onlara mevcut sistemi bütünüyle kontrol etme olanağı sağlar. Çünkü demokratik yönetimlerde vatandaşlar, kısmen de olsa alınan kararlar üzerinde bir etkiye sahiptir. Demokratik olmayan yönetimlerde ise, toplumun çok küçük bir kısmına karşılık gelen elitler, tüm vatandaşları etkileyecek olan politikaları tek başlarına belirleme ayrıcalığına sahiptirler.

Elitlerin sahip olduğu avantajların temel kaynağı, siyasal gücü tekellerinde bulundurmalarıdır. Siyasal gücü; de jure, de facto ve aktüel siyasal güç olmak üzere üç kısma ayırmak mümkündür. Mevcut siyasal düzenin ve bu düzen tarafından şekillendirilen kurum ve kuralların elitlere vermiş olduğu meşru yönetim hakkı, de jure yani hukuki siyasal güçtür. De jure siyasal gücü elinde bulunduran elitler, bu güce sahip olmanın onlara getirdiği çok sayıda ayrıcalıktan yararlanırlar. Bu güç, mevcut düzen değişmedikçe veya tehdit edilmedikçe bir sürekliliğe de sahiptir. Onları elit veya ayrıcalıklı kılan da tam olarak budur. Bahsi geçen ayrıcalıklar, siyasal ve ekonomik sistemin kontrolünden, kolluk kuvvetleri ile ordunun kontrolüne kadar çok sayıda ve çeşitte unsuru içermektedir. Çıkarları yasal mevzuat tarafından garanti altına alınan bu elit grup, siyasal nüfuzunu kullanarak maddi güç ve servet kazanma eğilimine de sahiptir. Bu nedenle az sayıdaki istisnalar dışında elitler aynı zamanda zengindirler (Acemoğlu & Robinson, 2019: 37-43).

Elit bir azınlığın yönetimi altında bulunan kitlelerinin, sayıca çoğunlukta olmalarına rağmen seçkinlere karşı yapabileceği pek az şey vardır. Bu durumun bir diğer nedeni de; kitlelerin çoğunlukla ortak bir hedeften, grup bilincinden ve örgütlenmeden uzak oluşudur (Arslan, 2015: 88). Ancak şartlar zamanla değişebilir

ve kitlelerde, elit yönetimine karşı ortak bir bilinç oluşabilir. Bu durumda başka tür bir siyasal güçten bahsedilebilir ki bu güç, de facto yani fiili siyasal güçtür. Bazen politik kararları etkileyebilecek derecede güçlenen halk, elit azınlığı tehdit eder hale gelebilir. Ancak bu durum geçicidir ve kitleler eline geçen fırsatı ivedilikle değerlendirmedeği takdirde sistemsel bir değişiklik olmayacaktır. Halkın caydırıcılıktan uzak ve itaatkar olduğu durumlarda ise elitler hem de jure hem de de facto siyasal gücü ele geçirir ve aktüel (güncel) siyasal güç de denilen üçüncü tür siyasal güç devreye girer (Acemoğlu & Robinson, 2019: 43).

1.7 POLİTİK ELİTLER ARASINDA BAYRAK DEĞİŞİMİ

Toplumun, doğası gereği eşit olmayan yapısı dikkate alındığında, bireylerin de siyasal hayatta tam anlamıyla eşit konumlarda olamayacağı sonucu çıkarılabilir. Bu bakış açısı bizi, her vatandaşın seçimlerde oy kullanmak suretiyle eşit söz hakkına ve politik etkiye sahip olduğu bir demokrasi tasavvurunun, görece idealist bir yaklaşım olduğu sonucuna götürür. Reşit olan her bireyin bir oy hakkına sahip olması biçimindeki genel ve eşit oy hakkı, günümüz demokrasilerinin olmazsa olmazıdır ve demokratikleşme açısından çok önemli bir unsurdur. Ancak bu durum, demokrasilerde herkesin eşit olduğunu kanıtlamaktan uzaktır. Her seçmen, kullanacağı bir oyla kendini yönetecek kişileri belirlemede küçük bir paya sahip olsa bile, herkesin yönetici konumuna gelmede eşit şansa sahip olduğu bir siyasal sistemden bahsetmek, en azından günümüz koşullarında pek mümkün görünmemektedir. Yönetici konumuna gelme şansına sahip olan bireyler, toplumun çok küçük bir kısmını oluşturur ve onlar geri kalan çoğunluktan, sahip oldukları kimi nitelikler bakımından ayrılırlar. Ancak, bu açıklamadan demokrasinin farazi bir durum, elit yönetiminin ise antidemokratik bir idare şekli olduğu sonucu çıkarılmamalıdır.

Elit gruplar her ne kadar, ülkelerinin hemen her alandaki temel politikalarının en belirleyici unsurları olsalar da, bu durumun zamansal bir sınırı vardır. Hiçbir elit grubun gücünü sonsuza kadar koruyup, siyasal hayata sürekli yön verebilmesi mümkün değildir. İktidardaki elit grup er ya da geç güçten düşecek, etkinliğini kaybedecek ve zaman içerisinde tarihe karışacaktır. Ancak bu durumdan, elit yönetiminin bir gün sona ereceği gibi bir anlam çıkarılmamalıdır. Çünkü yönetimden

çekilen veya düşürülen elit grubunun yerini başka bir elit grubunun alması neredeyse kaçınılmazdır. Bu durumda yönetimdeki döngünün, her zaman elit gruplar arasında gerçekleştiği söylenebilir. Siyaset bilimi literatüründe bu durum, elit değişimi adı altında incelenmiş ve konuya ilişkin olarak çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.

Elit değişimiyle kastedilen, yönetici elit grubu içindeki bireylerin tek tek değişimi değil, hem grup üyelerinin hem de yönetici elitin temel niteliklerinin değişimidir. Yönetime hem farklı kişiler, hem de farklı türde kişiler geldiğinde bir elit değişiminden söz edilebilir. Bazen yönetici konumundaki kişiler hastalık veya istifa gibi pek çok farklı sebepten bu konumlarını kaybedebilirler. Bu durumda bir elit değişiminden değil, olsa olsa elit grubun kendi içindeki ufak bir değişiklikten bahsedilebilir. Yeni tür bir elit grubunun iktidara gelmesinin ise iki temel yolu vardır. Bunlardan ilki ve arzu edileni, yeni yöneticilerin mevcut yönetim tarafından aşamalı olarak atanması yani kooptasyondur. Bu durumda ya eski ve yeni elit kaynaşarak yönetimi ortaklaşa devam ettirir, ya da yeni elitler eskilerini meşru yollarla tasfiye eder. Öteki ve siyasal istikrar açısından arzulanmayan yol ise, ihtilal gibi ani ve yıkıcı değişimlerle mevcut yönetici elitin devrilmesi ve yerine yeni bir elit grubunun geçirilmesidir (Turhan, 1984: 95-97).

Pareto'nun, tarihin bir aristokratlar mezarlığı olduğuna ilişkin tespiti, elit değişimi kavramını bize tek cümleyle açıklamaktadır. Pareto'ya göre elit gruplar arasında sürekli olarak bir devrim mevcuttur. Yeni elitler bir döngü içerisinde, belirli aralıklarla eskilerinin yerini alırlar. Pareto, bu durumu elit dolaşımı adıyla kavramsallaştırmıştır. Ona göre, elit dolaşımı doğal ve olması gereken bir durumdur. İktidardaki elit koltuğunu korumak için dolaşıma engel olmaya çalışırsa, elit dolaşımı devrim gibi şiddet içeren biçimde de olsa mutlaka tamamlanmalıdır (Sesli & Demir, 2010: 5-6).

Mosca da Pareto ile benzer şekilde, elit değişimi sayesinde devrimlerden kaçınılabileceğine işaret eder. Eğer, kitleler arasındaki üstün ve yetenekli bireyler periyodik olarak yönetici elite kazandırılırsa, halkın yönetimden duyduğu hoşnutsuzluk dizginlenebilir. Mosca, yönetim kademelerinin halka açık olduğu toplumları hareketli toplumlar olarak tanımlar. Sıradan halkın, yönetici konumuna gelmesinin önünde büyük engeller bulunan toplumları ise hareketsiz toplumlar şeklinde karakterize eder (Karakoyun, 2005: 25-26).

Yukarıda anlatılanlar göz önünde bulundurularak birtakım çıkarımlar yapılabilir. Demokrasinin işlerliği açısından elit değişimi yaşamsal öneme sahiptir ve elit değişiminin önü iktidar eliti tarafından kesilmemelidir. Elit değişimi dışarıdan müdahale ile engellendiğinde, demokrasi açısından hiç arzulanmayan halk devrimi veya askeri darbe gibi istenmeyen sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Kısacası elit değişimi olgusu, elit gerçekliği ile demokrasiyi bağdaştıran bir köprü vazifesi görmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

DEMOKRATİKLEŞME

Demokratikleşme, daha önce demokratik olmayan bir rejimde demokratik oyunun ilkelerinin kabul edilmesini ve bu ilkelerin benimsenmesi anlamına gelmektedir. İktidar sahibi veya ortağı olmak isteyen muhalif grupların bir muhalefet partisi etrafında özgürce örgütlenebilmesi, muhalefetin iktidar baskısına maruz kalmaksızın seçim kampanyaları yürütebilmesi, ekonomik ve diğer kaynaklara erişiminin kısıtlanmaması, her siyasi partinin özgür ve adil biçimde düzenlenen seçimlere katılabilmesi, her partinin seçim sonuçlarını ilk elden takip edebilmesi ve seçim sonuçlarına göre kazanan partinin iktidara gelmesine tüm önemli kesimlerin saygı duyması gibi göstergeler demokratikleşme alametleri arasında yer almaktadır (Sayarı & Dikici Bilgin, 2016: 86; Öztürk, 2012: 7-8).

Demokratik Elit Teorisi bakış açısından bir demokratikleşme tanımı yapmamız yerinde olacaktır. Buna göre demokratikleşme; iktidara gelme arzusundaki elit gruplar, bu gruplar arasında fırsat eşitliği ve kaynaklara erişimde eşit imkanlar gibi unsurların olmadığı bir yönetim biçiminden, tüm bu unsurlara sahip olan ve ayrıca elit değişiminin sorunsuz işlediği bir yönetim biçimine geçişi ifade etmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde; demokratikleşme olgusuna kısaca değinildikten sonra geçiş teorilerine yer verilecek, yönetici elitin değişen bastırma-hoşgörü maliyetleri dengeleri karşısında sahip olduğu seçenekler ortaya konulacak, liberalleşme ile demokratikleşme ayrımı yapılacak ve bastırma-hoşgörü maliyetleri ile liberalleşme-demokratikleşme unsurları bir grafikte sentezlenerek tezin teorik kısmı netleştirilecektir.

2.1 DEMOKRATİK DÜZENE GEÇİŞLER

Demokratikleşme, halihazırda demokratik nitelikler taşımayan bir rejimin demokratik düzene doğru aldığı yolu ifade eder. Günümüzde neredeyse tüm ülke liderleri kendi ülkelerinin demokratik olduğunu iddia etmektedir. Çünkü bir ülkenin demokratik bir düzene sahip olması çağımızda çok olağan ve hatta olmazsa olmaz bir unsur olarak kabul edilmektedir. Oysa bundan yüz yıl kadar öncesine gidecek olursak, pek az ülkenin kendisini demokratik olarak nitelendirdiği görülebilmektedir. Huntington'a göre demokratik yönetimler birden değil de dalgalar halinde pek çok coğrafyaya ulaşmıştır. Bu dalgalardan ilki, 19. yüzyılda ABD, Fransa ve İngiltere gibi Batılı ülkelerde oy hakkının genişlemesiyle ortaya çıkmış, İngiltere'nin bu rejimi kolonilerine ihraç etmesi ve Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri'nin köklü imparatorluklara karşı zafer kazanması sonrasında yayılmıştır (Huntington, 1993: 13-14). Bu durum o sıralarda demokrasinin nihai zaferi olarak kabul görmüşse de, yeni demokratikleşen ülkelerden bazıları 1930lu yıllarda otoriter yönetim anlayışına geri dönmüşlerdir. İkinci dalga yine birincisine benzer biçimde, İkinci Dünya Savaşı'nda Müttefikler'in zafer kazanmasıyla ortaya çıkmış, özellikle Birleşik Devletler'in yoğun teşvik ve dayatmaları sonucunda Türkiye, Almanya ve Japonya gibi ülkelere yayılarak demokratik rejimlerin kurulmasına vesile olmuştur. 1974 yılında Portekiz ve Yunanistan'ın demokrasiye geçmesiyle başlayan üçüncü dalga ise, 80'lerin sonuna kadar birçok ülkeye yayılmış, 1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla ise büyük bir ivme kazanmıştır ve bu dalga günümüzde hala devam etmektedir. Huntington'a göre her demokratikleşme dalgasını bir ters dalga takip eder. Birinci ve ikinci dalgalarda bu böyle olmuştur ancak üçüncü dalgada şimdilik böyle bir duruma rastlanmamıştır (Huntington, 1993: 15-22).

Demokrasiye geçişte gerekli olan faktörlerin ne olduğu sorusu siyaset bilimi literatünde sık sık gündeme gelmektedir. Siyaset bilimciler bu soruya kendince bazı cevaplar bulmaya çalışmıştır. Çoğu yazarın uzlaşma sağladığı nokta, yüksek gelir düzeyi, yüksek şehirleşme ve eğitim oranı gibi faktörlerin, demokratik yönetimlerin ortaya çıkmasına uygun bir zemin hazırladığı konusudur (Demirel, 2011: 9). Robert Dahl, demokrasiye geçiş için öncelikle asker ve polis gibi yönetim üzerinde fiziki tehdit oluşturabilecek iki silahlı gücün, seçilmişler tarafından denetlenmesini ve bu güçlerin seçilmişlerden gelecek direktiflere uygun biçimde hareket etmesini

demokrasi için hayati bir şart olarak görür. Ancak bu şart bir demokratik düzen kurmak için tek başına yeterli değildir. Yönetenlerin ve yönetilenlerin demokratik düzene inanmaları ve onun yerine başka alternatifleri geçirme eğiliminde olmamaları gerekir. Demokratik yönetimde, kararların sorunsuz ve hızlı bir şekilde alınıp uygulanabilmesi için toplumun kültürel ve dini açıdan çok fazla kutuplaşmamış olması da önemli bir unsurdur. Piyasa ekonomisinin varlığı, görece bir refah ve demokrasinin kurallarına saygılı bir orta sınıf yaratsa da, Dahl bunun bir paradoksa neden olduğunu da belirtir (Dahl, 2010: 163-173). Çünkü piyasa ekonomisi her ülkede aynı biçimde işlemez ve toplumsal kesimler arasında daha derin ekonomik uçurumlar yaratabilir. Böyle bir durum ise demokrasinin ruhuna aykırı bir eşitsizlik durumu oluşturacaktır.

Demokratik düzene geçişler, otoriter rejimin bir savaş ya da isyan sonucu yıkılması veya otoriter rejimin yönetici kadrosunun belirli sebeplerle, demokratikleşme yönünde adımlar atmaya karar vermesi gibi nedenlerden kaynaklanabilir. Bu geçişler, eski düzenin tüm kişi ve kurumlarıyla birlikte ortadan kaldırılmasını içerebileceği gibi, daha yumuşak biçimde yani evrimci geçişler şeklinde de olabilir (Demirel, 2011: 10). Demokrasiye geçişe yol açan etmenlerin neler olduğuna ilişkin çeşitli yazarlar bazı teoriler öne sürmüşlerdir. Lipset'in öne sürdüğü Modernleşme Teorisi'ne göre modernleşme ve demokrasi, tarihsel süreçte birbirini takip eden olgulardır. Modernitenin temelini de ekonomik büyüme oluşturur. Şöyle ki ekonomik gelişme; toplumsal refah, eğitilmiş ve geniş bir orta sınıf ve daha az radikal bir alt sınıf yaratarak sosyal ve siyasi gelişimleri de tetiklemektedir (Sayarı & Dikici Bilgin, 2016: 87).

Barrington Moore'un Tarihsel Sosyoloji yaklaşımına göre demokratik gelişim temelde, güçlü bir orta sınıfa ve tarımın ticarileşmesine dayanır. Ancak her ülke demokratikleşme sürecinde birebir aynı yollardan geçmez. Bir ülkede geniş ve güçlü bir burjuvazi mevcut olsa bile, toplum içindeki sınıfların birbiriyle ve devletle olan ilişkileri rejim değişikliğine uygun bir ortam sağlamazsa, sonuç her zaman demokratik bir yönetim olmayabilir. Örneğin ABD ve İngiltere örneklerinde ticari tarıma geçiş orta sınıfı güçlendirirken diğer sınıfların etkisini azaltmış ve sonuç demokratikleşme olmuştur. Görece etkili bir orta sınıfın mevcut olduğu ancak bunun yanında güçlü toprak sahiplerinin de varlığını sürdürdüğü Almanya'da ise devlet bu

iki sınıfla işbirliği yapmış, karizmatik ve otoriter bir lider olan Bismarck önderliğinde diğer toplumsal kesimler baskı altında tutulmuştur (Moore, 1989: 321-335).

Geçiş Teorileri'ni oluşturan yaklaşımların dayanak noktası ise bahsettiğimiz diğer iki yaklaşımın aksine, siyasi aktörler ve onların karar alma mekanizmalarıdır. Bunlardan ilki olan Oyun Kuramı yaklaşımına göre siyasi aktörler, ancak demokrasiye geçiş durumu kendi bireysel çıkarlarıyla uyumlu olacak ise bir rejim değişikliğini karar verirler. İkinci yaklaşım olan Rasyonel Tercih Kuramı ise, bireylerin her zaman kendi çıkarlarına öncelik verecek biçimde rasyonel davranışlara yöneldiğini ileri süren, aynı isimli ekonomik bir teoriye dayanır (Heywood, 2014: 302). Bu kuram özetle, siyasi aktörlerin daha en başta kendi çıkarlarına uygun bir demokratik düzen inşa ederek, çıkarlarını uzun süreliğine garanti altına alma stratejisi izlediklerini iddia etmektedir. Önde gelen politik aktörlerin kararlarına odaklanan bu iki yaklaşımın da Robert Dahl'ın Polyarchy kitabından ilham aldığı söylenebilir. Dahl bu kitabında demokratikleşmeyi iki temel değişkene dayandırır. Bunlar, hoşgörünün maliyeti ile bastırmanın maliyetidir. Eğer iktidarı elinde bulunduranlar demokrasiye geçişin, onu engellemeye çalışmaktan daha az maliyetli olduğunu düşünürlerse, seçimler sonucunda iktidarı kaybetmek ve kurulu olan düzenin kökten değişmesi gibi bazı maliyetlere katlanmayı seçeceklerdir. Öte yandan, onlara göre demokratik düzene geçişi engellemenin maliyeti demokratikleşmenin maliyetinden daha düşükse, karar vericiler kendi toplumu tarafından kınanmak pahasına, gerekirse de zor kullanarak otoriter düzeni sürdürme yoluna gideceklerdir (Sayarı & Dikici Bilgin, 2016: 90-92).

2.2 ELİTLERİN DEMOKRATLAŞMA- OTORİTERLEŞME İKİLEMİ

Tüm politik tutum ve davranışların ardında, kendine mümkün olan azami faydayı sağlamayı amaçlayan bireysel bir strateji yatar. Söz konusu fayda sosyal, ekonomik veya siyasi bir fayda olabilir. Temel motivasyon kaynakları fayda maksimizasyonu olan bireyler, politik düzeydeki kararların diğer alanlara yapacağı olası etkileri de dikkate alarak, mevcut seçenekler arasından bazı stratejik tercihler yaparlar (Tozlu, 2016: 36).

Temel çıkarları benzer olan bireylerin bir araya gelmesiyle ise, toplumsal gruplar ortaya çıkar. Bu gruplar elitist anlayışa uygun biçimde, genel hatlarıyla elitler ve halk olarak adlandırılabilir. Taraflardan her biri kendi için en iyi politikayı tercih etmenin yanı sıra, karşı tarafın da aynı şekilde davranacağını varsaymaktadır (Acemoğlu & Robinson, 2019:40). Bu nedenle, temel çıkarları birbirinden farklı olan bu gruplar arasında bir gerilim ve çıkar çatışması meydana gelir. Bu çatışma siyasal olabileceği gibi, ekonomik kaynakların dağıtımını anlamında dağıtımsal bir çatışma da olabilir. Örneğin, elitler daha düşük vergi oranları ve daha az yeniden dağıtım arzularken, halk kesimi zenginlerden yüksek vergi alınmasını ve bunların daha çok yeniden dağıtılmasını talep edebilir. Bu durum bizi, siyasetin doğasında bir çatışma unsurunun bulunduğu sonucuna götürür. Çünkü politik alanda alınan bir karar, hemen her zaman kazananlar ve kaybedenler yaratır. Doğal olarak herkes kazanan tarafta yer almak istemektedir (Acemoğlu & Robinson, 2019: 41-42).

Toplumsal gruplar gücü ele geçirdiklerinde, kendilerine azami fayda sağlayacak politikaları hayata geçirmenin yanında, bu politikaların sürekliliğini de garanti altına almak isterler. Bunun yolu ise, siyasal kurumları kendi çıkarlarına hizmet edecek biçimde dönüştürmekten geçer. Bu, halk için özellikle önemlidir çünkü otoriter bir rejimin kurumları değişmediği takdirde, geçici de facto siyasal güce sahip olan halkın çıkarları garanti altında olmayacaktır (Arslan M. , 2015: 86). Bu durumda halkın elinde iki seçenek vardır. Elitleri, mevcut siyasal kurumlarda bazı değişikliklere gitmek suretiyle barışçıl bir şekilde demokratikleşmeye ikna etmek veya muhtemel şiddet içerecek bir devrimle mevcut siyasal kurumları yıkıp yerlerine yenilerini getirmek (Acemoğlu & Robinson, 2019: 146-147).

Demokratik yönetimler olarak adlandırdığımız, iktidarın halkın oylarıyla iş başına geldiği rejimlerde, toplumdaki pek çok alt grup politikaların belirlenmesinde az da olsa bir etki sahibidir. Demokratik olmayan yönetimlerde ise politikaları belirleme ayrıcalığı, yalnızca toplumun belli bir alt grubunun tekelindedir. Elitler olarak adlandırılan bu grubun çıkarları, demokratik olmayan rejimlerdeki yasal mevzuat ve kurumlar tarafından garanti altına alınmıştır. Demokrasi ise; toplumun geniş kesimlerinin de politikalara ilişkin karar alma süreçlerine dâhil edilmesi ve uzun vadede elde edilen ayrıcalıkların kaybedilmesi anlamına geldiğinden, elitler

açısından istenmeyen bir duruma karşılık gelir ve elit grup arasında çoğunlukla, demokrasiye direnç gösterme eğilimi mevcuttur.

Siyasal elitlerin, çok yaygın görülmemekle birlikte; kendi hedef, çıkar ve değerlerine uygun olması halinde mevcut anti demokratik rejimi yıkarak demokratikleşmeyi tercih etmeleri de imkân dâhilindedir. Demokratik bir rejimin kurulabilmesinin ön koşulu, elitlerin demokratik oyunun kuralları ve kurumlarına ilişkin bir uzlaşmaya varabilmiş olmasıdır. Bu şartlar sağlandığı takdirde, halktan bu yönde bir talep olup olmadığına bakılmaksızın demokratik bir rejime geçiş gerçekleşebilir (Huntington, 1993: 34). Bu yeni düzenin sürdürülüp sürdürülemeyeceği ise, elitlerin onu gerçekte ne kadar istediğiyle ve onun kendilerine getireceği maliyetlere katlanmaya ne derece gönüllü olduklarıyla yakından ilgilidir.

Hoşgörü maliyetlerinin azalıp bastırma maliyetlerinin arttığı dönemlerde iktidar demokratikleşme taleplerine daha hoşgörülü yaklaşırken, bastırma maliyetlerinin azalıp hoşgörü maliyetlerinin arttığı dönemlerde ise iktidar baskı uygulama seçeneğini daha rasyonel bulacaktır.

2.3 DEMOKRATİKLEŞME VE DİĞER SEÇENEKLER

2.3.1 Görmezden Gelme ve Taahhüt Verme

Yönetici konumunda bulunan elitler çoğunlukla, başka grupların onların yerlerini alabileceği endişesi taşırlar. Bu nedenle toplumsal huzursuzluk ve devrimden çekinirler. Yönetime karşı genel bir memnuniyetsizlik hali ortaya çıktığında ve toplumsal huzursuzluk baş gösterdiğinde onların tercih edeceği ilk yöntem bu sorunu görmezden gelmektir. Ancak bu pek de etkili ve uzun vadeli bir yöntem olmadığından ikinci bir yöntem gündeme gelir. Bu yöntem, bazı taahhütler vererek gerginliği yatıştırmaktır. Taahhütler örneğin; sivil toplum ve medya kuruluşları üzerindeki baskının azaltılacağını veya halktan toplanan vergilerin halka daha fazla yeniden dağıtılacağını garanti etmek gibi farklı şekillerde olabilir. Ancak, de facto siyasal gücün yönetimden halka geçmeye başladığı böyle dönemlerde halk, verilen bu tavizlerin yeterince inandırıcı olmadığını farkındadır. Çünkü mevcut sistemde seçkinleri, verdiklere taahhütlere uymaya zorlayacak üçüncü bir taraf

mevcut değildir. Bu nedenle, demokratik olmayan sistemlerde bir taahhüt sorununun varlığından söz edilebilir (Acemoğlu & Robinson, 2019: 158- 163).

2.3.2 Bastırma

Verilen taahhütler işe yaramadığında elitler, toplumsal huzursuzluğu güç kullanma yoluyla bastırmayı tercih edebilirler. Ancak hükmetmenin dayanağı (de jure siyasal güç) silahlar değil, silahlara sahip olanların (ordu ve kolluk güçleri) bu silahları otorite adına kullanmaya istekli olmalarıdır. Düzeni sağlamakla görevli kolluk güçleri halka karşı güç kullanmaya daha meyilliyken ordu, korumakla görevli olduğu halka silah doğrultmaya fazla istekli değildir. Ayrıca, halkın taleplerini şiddete başvurarak bastırmak, kaçınılmaz sonu geciktirmekten başka bir anlama gelmediğinden, uzun vadede sürdürülebilir bir yöntem değildir. Baskı uygulamak, elitlere çok ciddi maliyetler yükleyebilir. Bu maliyetlere bazı örnekler vermemiz mümkündür (Acemoğlu & Robinson, 2019: 210-214; Huntington, 1993: 147-148):

- Elitlere en ağır maliyeti yükleyebilecek olan durum, baskı uygulamanın bir halk devrimini tetiklemesidir. Böyle bir durumda elitler en iyi ihtimalle, mal varlıkları kamulaştırılmak suretiyle servetlerini kaybedebilir veya hapis cezasına çarptırılabilirler. En uç senaryoda ise elitler, hayatlarını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalabilirler.
- Devrim, az veya çok ama muhakkak bir şiddet ve yıkım içerdiğinden, her alanda bir alt üst oluşu da beraberinde getirmektedir. Ülke genelinde yaygın şiddet olayları; ekonomik yapıyı, toplumdaki işbirliğini ve güven ilişkilerini zedeler.
- Toplumsal kargaşa, ekonomik yaşamı da aksatır. Kargaşa devam ettiği takdirde, mevcut ekonomik sorunlar içinden çıkılamayacak ölçüde derinleşir.
- Halk yığınları, yönetime giderek yabancılaşır ve radikalleşir.
- Devletin sahip olduğu insan ve diğer kaynaklar, halkı susturmak uğruna israf edilir.
- Yönetimde silahlı kuvvetlerin ağırlığı artar. Ordu siyasallaşır.
- Halka karşı yaygın şiddet kullanımı, iktidar ve ordu içinde görüş ayrılıklarına yol açar.

- Baskı ve şiddet ortamı, uluslararası arenadaki saygınlığın yitirilmesine ve dışlanmaya neden olur. Diğer ülkelerin ambargosuna maruz kalınması durumunda, uzun yıllardır kurulmuş olan iyi de ilişkiler bozulur.

Halkın demokratikleşme taleplerini bastırmanın elitlere yükleyeceği maliyetin ağırlığını belirleyen temel unsur, toplumun gelir ve siyasal temsil açısından ne ölçüde eşit bir yapıya sahip olduğudur. Eşitsizlik arttıkça vatandaşlar için devrimin çekiciliği ve dolayısı ile elitler için de bunu bastırmanın maliyeti artacaktır. Eşitsizliğin yalnızca belirli bir seviyeye kadar yüksek olduğu durumlar (orta- üst orta seviye) ise elitlere, onları demokratikleşmeye ikna edebilecek olan, daha az miktarda bir maliyet yükleyebilir (İngiltere). Eşitsizliğin haddinden fazla olduğu durumlarda (Örneğin: Çarlık Rusya) iktidar, demokratikleşmesi halinde kaybedecek çok şeyi olduğundan halka baskı yapmayı yeğler ve bu durum bir halk devrimine neden olabilir. Eşitsizliğin dikkate alınmayacak ölçüde az olduğu durumlarda ise, halktan gelen bir demokratikleşme talebi olmayacak, olsa bile cılız bir sesle dile getirilen talepler iktidar açısından bağlayıcı olmadığından demokratik düzene en azından bir süre daha geçilmeyebilecektir (Singapur) (Acemoğlu & Robinson, 2019: 229-245).

Bir toplum, çoğulcu olduğu ölçüde demokratikleşme şansına sahiptir. Siyasal ve ekonomik gücün görece eşit bir biçimde dağıtıldığı toplumlar, diğerlerine göre çok daha sancısız bir şekilde demokratikleşir. Çünkü çoğulcu yapıya sahip bir toplumun taleplerini bastırmanın maliyeti, çoğunlukçu yapıya sahip bir toplumun taleplerini bastırmanın maliyetinden katbekat yüksek, bu taleplere hoşgörü göstermenin maliyetinden ise çok daha düşüktür (Acemoğlu & Robinson, 2019: 102).

2.3.3 Demokratikleşme

Halktan gelen hak ve özgürlük talepleri karşısında verilen taahhütler ve uygulanan baskılar işe yaramamışsa elitler için en mantıklı yol, onlar için ehveni şer (kötünün iyisi) olan demokrasiyi seçmektir. Demokrasi kötünün iyisidir, çünkü asıl kötü olan devrimdir. Her halükarda bir halk devriminden kaçınmak isteyen elitler, kurulacak olan demokratik düzenin kurallarını kendileri belirleyerek, onu kendi çıkarlarına fazla zarar vermeyecek şekilde manipüle etmek isterler. Bunu yapmanın yolu, yeni demokratik kurumları çoğunluğun gücünü sınırlayacak şekilde

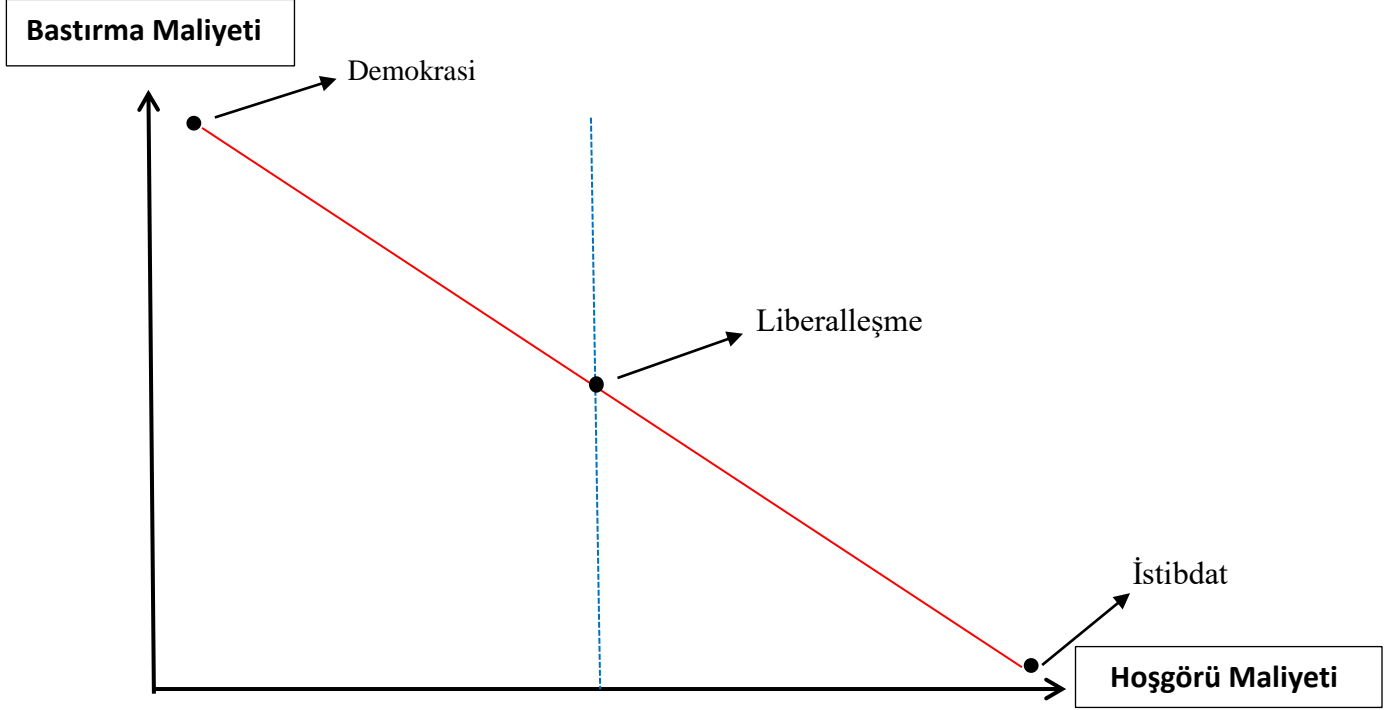
yapılandırmaktan geçer. Böylece yeni düzende de elitler, halktan daha fazla temsil hakkına sahip olacak ve demokrasi, elitler için daha az korkulur bir siyasal rejim haline gelecektir (Huntington, 1993: 124). Demokratikleşmenin elitlere yükleyeceği en ciddi maliyet, bu grubun sahip olduğu politik ve ekonomik ayrıcalıkların büyük çoğunluğunu kaybetmesi ve sistemin, artık onlara eskisi kadar fayda sağlayamayacak ölçüde değişmesidir.

2.4 AYNI SÜRECİN FARKLI SAFHALARI: LİBERALLEŞME VE DEMOKRATİKLEŞME

Kimi yazarlara göre, her demokratikleşme hareketinde bir liberalleşmenin varlığından söz edilememektedir. Hatta demokratikleşmenin, liberalleşmenin aksine bir otoriterleşmeyle birlikte gelebilmesi de mümkündür. Ancak bu çalışmada, liberalleşme ile demokratikleşmenin aynı sürecin farklı safhaları olduğu varsayımı benimsenmiştir.

Liberalleşme ve demokratikleşme, aslında aynı sürecin farklı evreleridir. Liberalleşme; henüz demokratikleşmemiş rejimin elitlerinin, serbest ve rekabetçi seçimleri içermeyen, kısmi özgürleşme açılımlarının bütünüdür. Bu açılımlara; medya üzerindeki sansürün zamanla gevşetilmesi, sivil toplum üzerindeki baskının kademeli şekilde azaltılması gibi örnekler vermek mümkündür. Böylece liberalleşme, demokratikleşmeye giden yoldaki ilk aşamaya karşılık gelir. Sürecin öteki aşamasını ise demokratikleşme oluşturur. Demokratikleşme; demokratik olmayan rejimin sona ermesi, yerine demokratik bir düzenin inşa edilmesi ve bu düzenin zaman içerisinde pekişmesini ifade eder (Huntington, 1993: 6-7). Ancak her liberalleşme girişiminin sonucu demokratikleşme olmamaktadır. Liberalleşmenin asıl gayesi, rejim karşıtı unsurları yatıştırmaktır. Açılımların liberalleştirici olmaktan öteye gitmeyeceği ve bir demokratikleşme açılımının gerçekleşmeyeceğinin halk tarafından farkına varıldığı durumlarda ciddi toplumsal karışıklıklar yaşanabilir ve iktidar, demokratikleşmek bir yana daha da otoriterleşme yoluna gidebilir (Huntington, 1993: 130-132). Nihayetinde liberalleşmenin, demokratikleşmenin bir ön koşulu olduğu ancak liberalleşmenin her zaman demokratikleşmeye götürmediği söylenebilir.

2.5 DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNDE BASTIRMA VE HOŞGÖRÜ MALİYETLERİNİN KİLİT ROLÜ

Grafik 1: Bastırma ve Hoşgörü Maliyetleri

Demokratikleşmeye giden süreçte, mevcut siyasal iktidarın vereceği kimi kararlar kilit öneme sahiptir. Bu kararlar; muhalefeti bastırmanın maliyetinin mi yoksa onu hoş görmenin mi göze alınacağıyla yakından ilişkilidir. Muhalefeti bastırmanın iktidara yükleyeceği maliyet ile ona hoşgörü göstermenin iktidara yükleyeceği maliyet arasında ise görece ters yönlü bir ilişki vardır. Şöyle ki; muhalefeti bastırmanın maliyetlerinin arttığı durumlarda onu hoş görmenin maliyetleri azalırken, bastırma maliyetlerinin azaldığı durumlarda ise hoşgörü maliyetleri artmaktadır. Bu ilişkinin yukarıda bahsedildiği şekliyle gerçekleşmediği bazı durumlar mevcut olabilse de, çalışmanın temel varsayımı bu iki unsur arasında negatif bir korelasyon olduğudur.

Savımın daha iyi anlaşılması için, yukarıdaki grafiğin açıklanması yararlı olacaktır. Demokratikleşme sürecinin ilk adımını istibdat yani baskı rejimi olarak düşünelim. Antidemokratik bir duruma karşılık gelen istibdat yönetiminde halk, ülke

siyasetinin belirlenmesinde hiçbir aktif rol oynamamakta, tamamen edilgen bir konumda bulunmaktadır. Bu rejim, iktidar açısından muhalefeti hoş görmenin maliyetlerinin en yüksek, ona baskı uygulama maliyetlerinin ise en düşük olduğu durumlarda uygulanma imkânı bulacaktır. Siyasal iktidar, bastırmanın maliyetli olmadığı böyle durumlarda rasyonel biçimde karar verecek ve baskı rejimini devam ettirme yolunu tercih edecektir.

Grafik üzerinde sağdan sola doğru gidildikçe bastırma maliyetlerinde gözle görülür bir artış, hoşgörü maliyetlerinde ise belirgin bir azalış olduğu göze çarpmaktadır. Böyle bir durumda iktidarda, bastırma ve hoşgörü maliyetleri yeniden hesaplanacak, muhalefet üzerindeki baskının kısmen azaltılması ve bazı açılımlar yapılması gündeme gelecektir. Grafiğin sağ kısmını oluşturan bu süreç, liberalleşmedir. Liberalleşme kararının alınmasıyla; insan haklarının geliştirilmesi, basın üzerindeki sansürün gevşetilmesi ve hatta muhalefet partilerinin kurulmasına izin verilmesi gibi demokrasi açısından olumlu gelişmeler görülebilmektedir (Sayarı & Dikici Bilgin, 2016: 86).

Grafiğin orta kısmından sol kısmına geçildiğinde ise yine sola doğru gidildikçe; bastırma maliyetlerinde bir artış, hoşgörü maliyetlerinde ise azalış görülmektedir. Demokratikleşme sürecinin zirve noktası olan demokrasiye geçiş aşamasında; muhalefeti zor kullanarak bastırmanın maliyetleri en yüksek, onu hoş görmenin maliyetleri ise en düşük seviyededir. Bu şartlar altında siyasal iktidarın yapacağı şey rasyonel davranıp, yaşanmakta olan demokratikleşme sürecini demokrasiye geçişle taçlandırmak olacaktır. Aksi yönde kararlar alınması, bastırma maliyetlerinin azami düzeyde olduğu böyle bir zamanda, iktidarın göze alamayacağı bir şeydir. Eğer halkın demokrasi taleplerini bastırma yoluna gidilirse, iktidarın seçimle değil ama ayaklanma gibi şiddet içeren bir şekilde kaybedilmesi ihtimali ortaya çıkacaktır. Rasyonel açıdan bunu göze alamayacak olan siyasal iktidarın yapması gereken; muhalefetin özgürce seçim çalışmaları yapmasına izin vermek, muhalefet partilerinin kaynaklara erişimini sınırlamamak (iktidara gelmede fırsat eşitliğini sağlamak), özgür ve adil seçimler düzenleyip, sonuçlar kendi aleyhine bile olsa bu sonuçlara saygı duymak ve yönetimi kazanana devretmektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GENÇ TÜRKİYE CUMHURİYETİ İKTİDARININ DİLEMMA: SİYASAL MUHALEFETİ HOŞ GÖRME VEYA BASTIRMA

3.1 DEMOKRATİK ELİT TEORİSİ PERSPEKTİFİNDEN MUHALEFET DENEMELERİ

Demokratik Elit Teorisi, demokrasi ideali ile elit gerçekliğini mümkün olan en makul şekilde bir araya getirme çabası olarak tanımlanabilir. Bu teori demokrasiye, ne klasik elit teorileri kadar karamsar, ne de radikal demokrasi teorileri kadar iyimser yaklaşır (Öztürk, 2012: 138). Demokratik Elit Teorisi'nin artısı, elit gerçeğini görmezden gelmemesi ama aynı zamanda demokratik yönetim fikrini de dışlamamasıdır. Elit gruplar arasında adil bir rekabetin ve iktidara gelmeye yönelik bir fırsat eşitliğinin, iktidara geldiğinde ise iktidar elitinin halka hesap verme sorumluluğunun mevcut olduğu bir politik rejim, bu kurama göre yeterince demokratiktir (Kurtbaş, 2017: 403-404; Karadaş, 2018: 80-81).

Demokratik Elit Teorisi aslında halkın kendi kendisini yönetmediği, seçimlerde vereceği oyla yalnızca iktidara gelecek olan elit grubu belirleyebildiği savına dayanır. Seçimlerin, yönetilenlerin rızasının alınması haricinde pek bir işlevi yoktur. Sonuçta halkın oyuna sunulan adaylar da bir elit grubu tarafından belirlenir. Halk ise bu adayları onaylama ya da onaylamama şeklinde bir tepki verir. Bu açıklamalar, kulağa pek demokratik gelmese de, siyasal sistemin kaçınılmaz bir unsuru olan seçkinler temsili demokrasinin işlerliğini de sağlar. İktidara gelme niyetinde olan elit gruplar halkın onayını alabilmek için sürekli bir rekabet halindedirler. Siyasal sistem gerektiği ölçüde çoğulcuysa, elitler arası rekabet yeterince adilse, elit gruplar birbirinden bağımsızsa ve elit dolaşımının önünde yapısal bir engel bulunmuyorsa; böyle bir siyasal sistemin demokratik olmadığını düşünmek için, en azından günümüz şartları göz önüne alınarak yeterince gerçekçi düşünüldüğünde, bir sebep bulunmamaktadır (Öztürk, 2012: 139-142).

1923-31 arası dönemdeki Türk siyasetine bu perspektiften bakılarak bazı çıkarımlar yapmak mümkündür. Öncelikle, söz konusu dönemde parti içi muhalefetin veya bu muhalefete yeni bir parti kurup devam etmenin önünde yasal bir

engel bulunmamaktadır. Çoğulculuk konusunda 1923-25 arası dönem, 1925-31 arası döneme göre biraz daha avantajlı görünmektedir. Parti içi muhalefet, TCF adı altında bağımsız bir siyasi parti kurarak iktidar partisi karşısında yer alabilmişken, SCF ise yine çoğunlukla parti içindeki muhalifler tarafından ancak Mustafa Kemal'in onayı ve isteği üzerine kurulabilmiştir. Demek ki 1925-31 arası dönem ilk döneme nazaran daha az özgürdür ve böyle bir ortamda siyasal çoğulculuğa, yalnızca güdümlü bir muhalefet etrafında örgütlenmesi koşuluyla izin verilebilmiştir.

Her iki muhalefet partisinin de, iktidar yarışında CHF ile aynı derecede fırsat eşitliğine sahip olmadığı söylenebilir. TCF, SCF'ye nazaran bağımsız bir parti olsa da; iki parti de basını sansürsüz bir şekilde ve dilediğince kullanamamış, örgütlenme ve seçim çalışmalarını özgür bir ortamda gerçekleştirememiş, dolayısıyla da seçmene CHF kadar ulaşamamışlardır. İktidarın halkına hesap verme konusunda da isteksiz olduğu görülebilmektedir. Halkın yönetimden hesap sormasının yegane yolu olan genel seçimlere girmeye, her iki muhalif partinin de ömrü yetmemiştir. Sadece yerel seçimlere girebilmiş olan SCF'nin karşısına da türlü informal engeller çıkarılmıştır. Özetle, tek partinin 1923-31 arasındaki döneminin Demokratik Elit Teorisi bakış açısından, demokratik olarak değerlendirilemeyeceği kanaatindeyim. Her ne kadar muhalefet partilerinin önünde hukuki engeller bulunmasa bile; dönemin zihniyetinin pek çoğulcu olmadığı, partilerin eşit seviyede fırsat eşitliğine sahip olmadıkları, yeterince özgür bir seçim ortamından bahsedilemeyeceği ve tüm bu nedenlerle de elit dolaşımının önünün resmi olmasa da gayriresmi bir biçimde kesilmiş olduğu ifade edilebilir.

Yukarıdaki savlarımı kanıtlayabilmek için çalışmanın bu bölümünde; muhalefetin ortaya çıktığı üç dönem için de, CHF iktidarı açısından muhalefeti bastırmanın ve hoş görmenin maliyetleri belirlenecek, değişen maliyet dengeleri sonucunda iktidarın tutum ve uygulamalarındaki değişimler ortaya konulacak, bu değişimlerin ortaya çıkardığı sonuçlar değerlendirilecek ve tek parti dönemi oluşturduğum bastırma-hoşgörü maliyetleri grafiği üzerinden açıklanacaktır. Böylelikle çalışmanın teorik kısmı uygulamaya dökülecek ve dönem siyaseti liberalleşme-demokratikleşme ekseninde bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

3.2 BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİNDEN CUMHURİYETİN İLANINA GİDEN SÜREÇTE MUHALEFETİN BELİRGİNLEŞMESİ: REJİM TARTIŞMALARI

Cumhuriyet kurulmadan önceki dönemin siyasetini şekillendiren sorun alanları; meclis başkanlığı, bağımsızlıktan sonra kurulacak olan rejimin niteliği (cumhuriyet veya saltanat) ve Lozan Görüşmeleri'nde verilecek tavizler etrafında şekillenmiştir. İkinci Grup'un oldukça sert ve kararlı biçimde muhalefet ettiği bu dönemde, Mustafa Kemal liderliğindeki Birinci Grup, o dönem oldukça yüksek olan bastırma maliyetlerini üstlenmek istememiştir. Bastırma maliyetlerinin yüksek olmasının en önemli nedenleri; fiilen bir bağımsızlık savaşının içinde bulunması ve bu nedenle her türlü siyasi görüşün desteğine gereksinim duyulması, İstanbul basınının İkinci Grubu açıktan desteklemesi ve muhalefeti bastırma durumunda Mustafa Kemal ve grubunun meşruiyetinin sorgulanıp sorgulanmayacağına henüz belli olmamasıdır. Ancak savaşın seyriyle birlikte maliyet dengeleri de değişmiş ve azalan bastırma maliyetleri göz önüne alınarak muhalefet meclis dışında bırakılmıştır. Bu bölümde, yukarıda özetlenenler detaylandırılacak ve değerlendirilecektir.

Ulusal bağımsızlık savaşının fitilini Erzurum ve Sivas kongreleriyle ateşleyen ve bu savaşıma önderlik eden Mustafa Kemal, bu mücadelenin artık miadını doldurmuş olan bir imparatorluğa dayanarak kazanılamayacağı düşüncesindeydi (Aktaş, 2004: 1). Bağımsızlık ancak Batılı anlayışa sahip, demokratik bir ulus devletin kurulması sayesinde mümkün olabilirdi. Dağınık haldeki çok sayıda Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin tek bir çatı altında toplanarak direnişin yöresel niteliğine son verilmesi ve bunun ulusal bir kurtuluş hareketi şekline getirilmesi fikri, bir süredir bir grup subay ve aydın arasında kabul görmekteydi. Burada Mustafa Kemal'e düşen görev ise aynı fikirdeki kişilerle irtibat kurarak onları işgale karşı örgütlemek olacaktır (Karpat, 2014: 10). Bu çabalar neticesinde, Anadolu'daki pek çok cemiyetin tek bir çatı altında toplanmasıyla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuş ve bu cemiyet yaptığı çalışmalarla, İstanbul Meclis-i Mebusanı'ndan Ankara'ya gelebilen mebuslar ile Anadolu'nun farklı yerlerinden

seçilerek gelen mebusları aynı amaç etrafında bir araya getirerek, 23 Nisan 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nin açılmasını sağlamıştır (Ezherli, 1992: 33).

Yegane ortak amaçları vatanın düşman işgalinden kurtarılması olan bu mebuslar, toplumun çok farklı kesimlerinden gelmişlerdi ve apayrı dünya görüşlerine sahipti. Kurulan bu ilk mecliste din görevlilerini, aşiret resilerini, askeri ve sivil bürokratları bir arada görmek mümkündü (Uyar, 1998: 38). Bu kimseler arasında sosyal ve kültürel açıdan olduğu kadar, siyasi açıdan da derin ideolojik ayrılıklar mevcuttu. Öyle ki eski İttihatçılar, Bolşevizm taraftarları, radikal İslamcılar ve daha pek çok gruba mensup kişiler bu mecliste mebus olarak görev almışlardır (Aydoğan & Mahmutoglu, 2013: 115). Bu durum meclise, demokratik bakımdan olumlu bir çok renklilik niteliği kazandırmışsa da zaman içerisinde vuku bulan hizipleşmeler, savaş sırasında ivedi şekilde karar vermesi lazım gelen meclisin çalışmalarını bazı durumlarda olumsuz yönde etkilemiştir. Esasen, Mustafa Kemal'in mecliste bir diktatorya düzeni kurmak isteğine dair bir endişe bu hizipler arasında yayılmıştı. Bu durumun da etkisiyle meclis zamanla, kurulduğu ilk günlerdeki gibi birlik içinde hareket edemez hale geldi. Hükümetin bir kararı meclisten geçirebilmesi neredeyse olanaksız hale gelmişti (Gencer, 2012: 27).

Mustafa Kemal'in, savaş meydanlarında düşmana karşı beraber mücadele ettiği Ali Fuat, Refet ve Rauf beyler de muhalif kesimle benzer kaygıları taşımaktaydı. Onlar, düşmana karşı kesin zafer kazanılana kadar Mustafa Kemal'in kayıtsız şartsız desteklenmesi konusunda hemfikirlerdi. Ancak savaştan sonraki süreç için, Mustafa Kemal'in ne tarz bir yol izlemek isteyeceğini onu destekleyenler de dahil kimse tam olarak kestiremiyordu. Bu nedenle, zamanı geldiğinde bir oldu bittiyle iktidarı ele geçirip, yetkilerini kötüye kullanmasının önüne bir şekilde geçilmeliydi (Lord Kinross, 1994: 419-420).

Bu kuşkuvarın farkında olan Mustafa Kemal açısından, mecliste istikrarın ve yeterli çoğunluğun sağlanabilmesi ve meclis kararlarının önceden az da olsa kestirilebilir hale gelmesi amacıyla mecliste bir grup oluşturmak gerekli hale gelmiştir. Bu düşünceyle, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu (ARMHG) 10 Mayıs 1921 tarihinde kurulmuş ve grubun başkanlığına, yine meclisin de başkanlığını yürüten Mustafa Kemal seçilmiştir. Bu grup daha sonra Birinci Grup olarak adlandırılacaktır. Diğer yandan, bu grubun dışında bırakılmış olan bazı

mebuslar ARMHG'nun programında saltanat ve hilafetten bahsedilmemesinden rahatsızlık duyacaklar ve Başkomutanlık Kanunu'nun üçüncü kez uzatıldığı 1922 Temmuz'unda resmen ARMHG 2'yi yani İkinci Grup'u oluşturacaklardır (Kocaman & Ceylan, 2016: 9). İngilizler tarafından Malta'ya sürülmüş olan bazı eski İttihatçıların yurda dönmesi ve mecliste kurulan bu ikinci gruba dahil olmasıyla birlikte muhalefet iyice kuvvetlenmiştir. İkinci Grup, Birinci Grup'a nazaran çok daha geniş bir yelpazedeki siyasi görüşleri bünyesinde barındırmaktaydı. Ancak İkinci Grup üyelerinin hemfikir oldukları temel husus Mustafa Kemal'in, onlar açısından fazla radikal olan bazı fikirlerini hayata geçirmesine bir şekilde mani olunması gerektiğidir (Zürcher, 2013: 237).

Bu iki grup arasındaki ayırım, başlangıçta kesin sınırlarla belirlenmemiştir. Hatta gruplar arasında zaman zaman geçişler de yaşanmaktaydı. Gruplar arasındaki asıl ayırım, liderlerin kişilikleri etrafında şekillenmekteydi. İki grup arasındaki asıl mücadele, Birinci Grup'un lideri olan Mustafa Kemal ile İkinci Grup'un liderleri olan Hüseyin Avni ve Ali Şükrü beyler arasındaki iktidar yarışına dayanmaktaydı. Bu yarış zamanla liderlerin kişiliklerinden sıyrılıp, iki grup arasında kıyasıya bir mücadele halini alacaktı (Uyar, 1998: 39).

Şerif Mardin, Birinci ve İkinci Grup arasındaki politik çekişmeyi sosyolojik açıdan ele alarak, bu çekişmeyi merkez- çevre ikiliği bağlamında açıklamıştır. Ona göre merkez-çevre ayrımında merkeze karşılık gelen ve çevreye kuşkuyla yaklaşan Birinci Grup, daha merkezîyetçi ve otoriter bir yönetim anlayışına sahipken, çevreyi temsil eden İkinci Grup ise bu merkezîyetçi ve baskıcı anlayışı kırmayı amaç edinmiştir. Her iki grup da halk için mücadele verdiğini iddia etmiştir. Birinci Grup bu amacını, merkezîyetçi bir ulus devlet kurarak gerçekleştirmek isterken İkinci Grup için ise bunun yolu liberalizm ve adem-i merkezîyetçilikten geçmiştir. Kemalist düşünce yapısında, çevrenin temel birimi olan taşra sık sık dinsel gericilikle ve siyasal muhalefetle özdeşleştirilmiştir. Bu nedenle merkezin çevreye karşı güçlendirilmesi, kurulması planlanan ulus devletin bekası açısından Birinci Grup için hayati mahiyette olacaktır (Mardin, 2013: 59-63). Taşranın dağınık halde bulunan değerlerini, bir merkezi ulusal değerler potasında dönüştürmeyi amaçlayan bu yaklaşım yerel unsurların sert direnciyle karşılaşmıştır. Merkeze egemen olmaya başlayan siyasal kültüre uyum sağlamakta isteksiz olan çevre unsurları, merkez

tarafından gayri meşru olarak görülmeye de başlanınca, zaman içerisinde iyice marjinalleşerek muhalefetin dozunu artırmıştır (Yıldırım Y. , 2008: 35).

Birinci ve İkinci Grup arasındaki temel görüş ayrılığı, savaştan sonraki devlet rejiminin niteliği üzerinedir. Ulusal mücadelede diğer gruplarla birlikte hareket eden, saltanata ve hilafete bağlı kesim mecliste önemli bir grubu oluşturmuş ve bu düzenin savaş sonrasında da devam edeceğini ummuştur. Öte yandan Mustafa Kemal ve onun destekçileri, savaştan sonra kurulması planlanan Batılı anlamda modern bir ulus devletinin hesaplarını yapmışlardır. Ancak savaş sona erene kadar mevcut tüm kesimlerin desteğinin alınması şarttır ve bu da derin fikir ayrılıklarının savaş sonrasında ertelenmesi anlamına gelmiştir (Ahmad, 1995: 79).

Birinci ve İkinci Grup arasındaki ayrımı daha iyi anlayabilmek için, ikisi arasındaki yapısal farklılıklara da değinmek gerekir. Birinci Grup'un yarıya yakını asker veya sivil bürokrasi kökenliydi ve bu grup belli bir yaş ortalamasının üzerinde olan, genellikle de kentli olarak niteleyebileceğimiz mebuslardan oluşmaktadır. İkinci Grup'ta da çoğunluk sivil veya askeri bürokrasi geçmişi bulunan üyelerden oluşmakla birlikte, bu grupta din görevlilerinin ve hukukçuların diğer gruba göre kayda değer oranda fazladır. Daha çok taşra olarak nitelenen yerlerden gelen İkinci Grup üyeleri, çoğunlukla Kuzey ve Doğu Anadolu kökenlidir ve İkinci Grup'a oranla daha gençtir (Tunçay, 1981: 46). Birinci Grup geleneksel yapı ve kurumların, sosyal ve ekonomik ilerlemenin önündeki en büyük engel olduğu fikrindeydi ve bunların yerine yenilerinin getirilmesi elzemdir. Onlar, ilerlemenin sağlanabilmesi için sosyal ve ekonomik yeniliklerin, gerekirse halka dayatılarak gerçekleştirilmesi gerektiği görüşündedir. İkinci Grup'a göre ise devletin geleneksel yapı ve kurumları eksik yönleri giderilmek suretiyle muhafaza edilmeli, devlet sosyal ve ekonomik ilerlemeyi sağlayabilmek için bireyin ve ekonominin önündeki kısıtları kaldırmalıdır (Karpat, 2014: 14).

Yukarıda değinilen gelişmeler, başlangıçta yüksek olan bastırma maliyetlerini azaltıcı etki yapacak ve muhalefete yönelik tutum kayda değer ölçüde değişecektir.

3.3 MECLİSTE BİRİNCİ VE İKİNCİ GRUP MÜCADELESİ: AZALAN BASTIRMA MALİYETLERİ VE MUHALEFETİN SEÇİM YOLUYLA TASFİYESİ

1922-1923 yılları arasında değişen koşullar ve İkinci Grup'un çekinmeden yaptığı muhalefet, Birinci Grup'un muhalefeti hoş görmesinin maliyetlerini artırmıştır. Konu artık rejimin niteliğine, Birinci Grup'un vatan sevgisine ve Mustafa Kemal'in liderliğinin sorgulanmasına geldiğinde bastırma maliyetleri azalmıştır. Bastırma maliyetlerinin azalmasıyla İkinci Grup'un tasfiyesi arasında yaşanan süreci ayrıntılarıyla anlatmak, konunun anlaşılması açısından yararlı olacaktır.

Birinci Meclis'teki siyasi rekabet ortamı zaman zaman fazlasıyla kızışmış ve çok çeşitli alanlarda anlaşmazlıklara sebep olmuştur. Bu anlaşmazlıklar; içki yasağından, askeriyenin denetim altına alınmasına, din okullarından, milletvekili seçimlerine kadar çok geniş bir yelpazede ortaya çıkmış ve bu süreçte meclisteki tansiyon neredeyse hiç düşmemiştir (Mardin, 2013: 60). Gerginlik özellikle saltanatın kaldırılması ve Lozan Görüşmeleri sırasında hat safhaya çıkmış ve iki grup arasındaki sınırlar iyice görünür hale gelmiştir. Birinci Grup devletçi seçkinlerden oluşan bir iktidar görünümündeyken, İkinci Grup ise gelenekçi ve Liberal bir muhalefet görüntüsü sergilemiştir (Payaslı, 2014: 176).

İkinci Grup muhalefetine en ön planda olan ve adeta bu grubun sözcüsü haline gelen ismi Ali Şükrü Bey olmuştur. Ali Şükrü Bey muhalefet çalışmalarına, daha meclisin kurulduğu ilk günlerden itibaren başlamıştı. Bu mebus, İkinci Grup'un kuruluşuna kadar olan dönemde tek başına pek çok kürsü konuşması yapmış ve hükümete bazı soru önermeleri vermiştir. Örneğin o, içkinin yasaklanması hakkında bir kanunun çıkmasına ve başkent ile meclisi koruyacak bir muhafız birliğinin kurulmasına vesile olmuş, o dönemde uygulanmakta olan meclis hükümeti sisteminin sakıncalarına değinerek, yasama ve yürütmenin kat'i surette birbirinden ayrı tutulması gerektiğini belirtmiştir. O dönemde bu son tavsiyeye pek kulak asılmamışsa da, sonraki yıllarda kuvvetler ayrımının faydaları fark edilecek ve parlamenter hükümet sistemine yavaş yavaş geçilecektir. Ayrıca Ali Şükrü Bey, harp sırasında görev alan İstiklal Mahkemeleri'nin artık vazifesini tamamladığını ve

yargılamaların bundan böyle olağan dönem adli makamları tarafından yapılması gerektiğini de ifade etmiştir (Aktaş, 2004: 17-23).

Muhalefetin iyice belirginleştiği ve İkinci Grup'un temellerinin atıldığı süreç, Başkomutanlık Kanunu'na ilişkin görüşmelerle başlamıştır. 1921'in yaz aylarında Kurtuluş Savaşı tüm şiddetiyle devam etmektedir. Savaşın nihai bir zaferle sonuçlanabilmesi için Mustafa Kemal'e Başkomutanlık yetkisi verilmesi gerektiğini düşünen meclis çoğunluğu, bu teklifi Mustafa Kemal'e iletmişti. Mustafa Kemal önerilen bu yetkiye ilaveten meclisin yetkilerini de üç ay süreyle kullanmayı talep etmiştir. Bu isteğe İkinci Grup şiddetle karşı çıkmış ve yoğun mücadeleler vermiştir. İşte iki taraf arasındaki bu mücadele devam ederken, İkinci Grup olarak isimlendirilecek olan toplulukta hangi isimlerin bulunacağı da hemen hemen kesinleşmekteydi. Görüşmenin ilerleyen saatlerinde muhalif mebusların ardı arkası gelmeyen sorularına ilişkin olarak Mustafa Kemal'in, verilecek olan yetkilerin yalnızca orduyu ilgilendiren konulara ilişkin olacağını söylemesiyle, ortam az da olsa yumuşamış ve kanun taslağında bazı değişikliklere gidilmesi suretiyle muhalif kesimin desteği de alınarak, kanun meclisten geçirilebilmiştir (Babaoğlu, 2012: 65-66).

Eylül 1922'de nihayet bağımsızlık savaşı sona ermiş, Yunan kuvvetleri Türk topraklarından çıkarılmıştı. Kazanılan askeri zaferin Mustafa Kemal'e, siyasi arenada kayda değer bir güç kazandırması kaçınılmazdı. Artık İstanbul Hükümeti'nin etkisizleştirilmesi ve ülkedeki siyasi ikiliğin ortadan kaldırılması süreci başlamalıydı. Bu sürecin fitili, İtilaf devletlerinin Lozan'daki barış görüşmelerine Ankara ve İstanbul hükümetlerini birlikte davet etmesiyle ateşlenmiştir. İstanbul Hükümeti'nin kazanılan zafere ortak olmak ve bu zaferden pay almak istediği düşüncesi, Mustafa Kemal'i derhal hareket etmeye teşvik etmiştir. Böylelikle hükümet, saltanatın halifelikten ayrılarak kaldırılması çalışmalarına başlar ve bir kanun teklifi hazırlanır. Ancak meclisteki kanun teklifi görüşmeleri yine İkinci Grup muhalefetine sahne olacaktır (Aktaş, 2004: 25-27).

Bu dönemde, Mustafa Kemal'in yakın çevresinden bazı kişiler de saltanat düzenine son verilmesine sıcak bakmamaktaydı. Örneğin, Rauf ve Refet beyler öteden beri padişaha ve ailesine sadık kimseler olarak bilinirlerdi ve bu sadakat halen devam etmekteydi. Bu süreçte Mustafa Kemal'in işi pek kolay olmamıştır. Pek uzun

süren tartışmalar neticesinde kanun teklifinin oylanmasına geçilmiş ve yapılan tüm muhalefete rağmen, kanun teklifi oybirliği ile kabul edilmiştir. Birkaç gün sonra son Osmanlı padişahı Vahdettin, bir İngiliz gemisiyle Malta'ya kaçmış ancak halifelikten çekilmediğini de bir yazıyla belirtmiştir. Bunun üzerine, meclis tarafından halifelikten düşürülen Vahdettin'in yerine kuzeni Abdülmecit halife olarak seçilmiş ve Osmanlı Devleti resmen tarihe karışmıştır (Lewis, 1993: 257-259).

İkinci Grup'un yaptığı en sert muhalefet, sonraki süreçte mecliste firkalaşmalara dahi yol açacak olan Lozan Görüşmeleri hususunda görülmüştür. Artık meydan savaşı dönemi sona ermişti ve silah yerine diplomatik araçlarla kazanılması lazım gelen masa savaşı dönemi başlayacaktı. Lozan'a, ülkenin menfaatlerini en iyi şekilde temsil edebilecek bir heyetin gönderilmesi, Türkler açısından tarihi bir önem arz etmekteydi. Anlaşmazlık, Lozan'a gidecek heyetin meclis tarafından mı yoksa bakanlar kurulu tarafından mı seçileceği konusundaki tartışmalar üzerine başlamıştır. Birinci Grup, Lozan'daki görüşmelerin bakanlar kurulunca seçilecek bir heyet tarafından yürütülmesi gerektiğini söylüyor, İkinci Grup ise aksine bu sürecin meclis eli ve denetimiyle işleminin daha doğru olacağını ifade ediyordu. Nihayetinde konuyla ilgili oylamaya gidilmiş ve oy çokluğuyla heyetin bakanlar kurulunca seçilmesine karar verilmiştir (Aktaş, 2004: 27-28). Öte yandan Başbakan Rauf Bey, Lozan'a gönderilecek heyete kendisinin başkanlık etmesi gerektiğini düşünüyordu. Ancak Mustafa Kemal, diplomatik bir yenilgi kabul edilen Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imza eden kişi olarak tanınan Rauf Bey yerine, çevresindeki en güvendiği isimlerden biri olan ve aynı zamanda Mudanya Ateşkesi'nin imzalanmasında da önemli pay sahibi olan İsmet Bey'in dış işleri bakanlığına getirilmesini sağlayarak, Lozan'a gidecek olan heyetin başkanını da belirlemiş oldu (Ertan, 1990: 617-618).

1922 Kasım'ında Lozan'a giden Türk heyeti, İtilaf Devletleri'yle uzun süren müzakereler sonucunda önemli meselelerde istediğini alamayınca görüşmeleri yarıda kesip, konuyu meclis ve hükümetle istişare etmek üzere ülkeye geri dönmüştür. Heyet başkanı İsmet Bey, görüşmeler konusunda meclise ayrıntılı bilgi verir. Ancak İkinci Grup üyesi bazı mebuslar, meseleye ilişkin memnuniyetsizliklerini sert bir üslupla dile getirir. Onlara göre Türk heyeti, tatmin edici bir barış antlaşması yapmak hususunda yetersiz kalmaktaydı. Misak-ı Milli konusunda fazlaca taviz verildiği, bu

gidişle pek mühim yerler olan Musul ve Kerkük'ün kaybedilmesinin an meselesi olduğu eleştirileri meclis ortamını fazlasıyla gerginleştirmişti. Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey'in: "Lozan heyeti askerin süngüsüyle kazanılan toprakları masa başında kaybediyor." şeklindeki ithamı ise sınırların iyice gerilmesine neden olmuştur. Öyle ki bu durum az kalsın, Mustafa Kemal ile Ali Şükrü'nün yumruk yumruğa gelmesine neden olacaktı. Neyse ki meclis başkanlığını yürüten Ali Fuat Bey'in müdahalesiyle taraflar yatışmış ve bunun üzerine İkinci Grup seçimlerin bir an önce yenilenmesini teklif etmiştir. Ancak bu teklif, o sırada Birinci Grup tarafından destek görmemiştir (Demiraslan&,Salman Bolat 2013: 33-38).

Bu gelişmelerden birkaç gün sonra çok elim bir hadise yaşanmış, İkinci Grup mensubu ve muhalefetin en ateşli sözcüsü olan Ali Şükrü Bey birdenbire ortadan kaybolmuştu. Muhalefet hükümeti, milletin mebusuna sahip çıkılmadığı gerekçesiyle suçlayacaktır. Kayboluşundan yaklaşık bir hafta sonra Ali Şükrü'nün cansız bedeni bulunmuş ve bu hadise meclisin ana gündem konusu olmuştur. Cinayetin, Mustafa Kemal'in muhafız alayı komutanı Topal Osman tarafından işlendiğinin ortaya çıkarılması ise zaten gergin olan ortamı, adeta patlama noktasına getirmiştir. Topal Osman'ın, kendisini tutuklamaya gelen polislerle girdiği çatışma sonucu vurularak öldürülmesi ve cansız bedeninin meclis önünde teşhir edilmesi, gerginliği biraz azalttıysa da İkinci Grup üyeleri yaşanan bu elim hadiseyi asla unutmayacaklardır (Yurttaş Özcan, 2011: 48).

Lozan görüşmelerinin tekrar başlamasıyla birlikte, kabine içinde de bazı anlaşmazlıklar baş göstermeye başlamıştır. Başbakan Rauf Bey, İsmet Bey'in diplomatlığına pek güvenmiyordu. Hatta onun bir an evvel İsviçre'den geri çağırılması gerektiği kanaatindeydi. İsmet Bey ise Rauf Bey'in, Mustafa Kemal'in talimatları manipule ederek kendisine aktardığını ve bir şekilde kendisinin zor durumda bırakılmak istendiğini düşünmekteydi. Nihayet 23 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması imzalanmış ve İsmet Bey Ankara'ya dönmüştür. Bu gelişmelerden dolayı hemen herkes heyecan içerisindeyken Rauf Bey, kendi fikirlerine ehemmiyet verilmediği hissiyle mevcut görevinden çekilmeyi uygun görmüştür (Lord Kinross, 1994: 511-513).

Daha Lozan görüşmeleri sürerken Mustafa Kemal, İkinci Grup'un yoğun ve sert muhalefetinden endişe duymuş, barış antlaşmasının tehlikeye gireceğini

düşünmüştü. İkinci Grup mebuslarından Hüseyin Avni Bey'in, geniş bir kesimin desteğini alarak meclis başkan vekilliğine seçilmesi ise onun kaygılarını daha da artırmış ve seçimlerin yenilenme zamanının geldiğine kanaat getirmiştir. Elde edilen askeri zaferden ve elde edilmesi muhtemel diplomatik zaferden mümkün olduğunca faydalanabilmek ve muhalefetin daha da güçlenerek, planladığı inkılapları tehlikeye atmasını önleyebilmek için, yeni ve daha ılımlı bir meclisin kurulması olmazsa olmazdı (Ertan, 1990: 621).

Bu amaçla Birinci Grup, seçimlerin yenilenmesi niyetini meclis gündemine taşıdı. İkinci Grup üyeleri daha birkaç gün önce aynı teklifi kendilerinin yaptığını ancak kabul görmediğini belirterek, şimdi bu kararın alınmasına karşı çıktıklarını ifade ettiler. Ancak Lozan heyetine artık tam yetki verilmişti ve seçimlerin yenilenmesinde Birinci Grup açısından bir sakınca kalmamıştı. Sonuç olarak, yapılan oylamayla birlikte tekrar seçimlere gidilmesine karar verilmiştir (Gencer, 2012: 31). Bunun üzerine İkinci Grup, iktidarı zora sokmak isteyecek ve seçim kanununda bazı önemli değişikliklerin yapılmasını teklif edecektir. Bu tekliflerden ilkinde göre, Türkiye'nin mevcut sınırları dışından gelen göçmenlerin meclise mebus olarak seçilebilmeleri için, aday olacakları seçim bölgesinde en az beş yıldır ikamet ediyor olması gerekiyordu. Mustafa Kemal, bunu şahsına yapılan bir saldırı olarak algılamış ve son beş yıldır sürekli olarak savaşlarda olduğundan dolayı aynı yerde ikamet etme fırsatı bulamadığını belirtmiştir. Bunun üzerine İkinci Grup vekillerinden bazıları meselenin yanlış algılandığını, bunun Gazi'nin şahsına yönelik bir tutum olmadığını ve tabii olarak bu uygulamanın dışında tutulması gerektiğini ifade ettiler. Böylelikle ortam biraz yumuşamış ve İkinci Grup diğer değişiklik teklifini yapmıştır. Hüseyin Avni Bey, ordunun siyasetten uzak tutulması gerektiğini ve ordu komutanlarının, mevcut konumlarının onlara sağladığı nüfuzu kullanarak mebus seçilmelerinin doğru olmadığını söylemiştir. Aynı fikirde olmayan Birinci Grup bu teklifi dikkate almamış ve konu, ordu komutanlarının görevlerinden istifa etmeksizin seçimlerde aday olabilecekleri yönünde karara bağlanmıştır (Aktaş, 2004: 36-41). Ancak, yine İkinci Grup mebuslarının yaptığı yasa değişikliği teklifleri uyarınca; seçmen yaşının 25'ten 18'e düşürülmesi, oy kullanabilmek için vergi verme şartının kaldırılması ve her 50.000 erkek için 1 mebus seçilmesi usulu yerine her 20.000 erkek için 1 mebus seçilmesi usulü kabul edilmiştir (Salman Bolat & Demiraslan, 2014: 146; Ezherli, 1992: 83).

Bu süreçte Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda yapılan bazı ayarlamalarla, merkezden belirlenmiş olan Halk Fırkası adayları dışındaki mebusların seçimlere katılması, teknik olarak fazlasıyla zorlaştırılmıştı. Tasarlanan değişikliklerin hızlı bir biçimde hayata geçirilebilmesi için meclisteki dengelerin Birinci grup lehine değiştirilmesi gerekiyordu (Uzun, 2002: 1032). Bunun üzerine İkinci Grup seçimleri boykot etme kararı almıştır. Seçimlere giden süreçte Mustafa Kemal, ARMHG'nun seçimlerin kazanılması halinde bir fırkaya dönüştürüleceğinin sinyalini veren ve bir parti programı niteliği taşıyan 9 Umde Bildirisi'ni yayımlamıştır (Aydoğan & Mahmutoglu, 2013: 117-119). Meclis'in dağıtılmasının ardından basın yoluyla propaganda ve Birinci Grup içerisinde aday belirleme süreci başlamıştır. Mustafa Kemal aday listelerini titizlikle oluştururken, İkinci Grup üyelerinin ve eski İttihatçıların hiçbirine listelerde yer vermemeye dikkat etmiştir. 1923 Yaz'ında gerçekleştirilen seçimler sonucunda merkezden belirlenen adayların tümü seçilmiş, birkaç bağımsız aday da meclis sandalyelerinde kendisine yer bulabilmiştir. (Zürcher, 2013: 238).

Henüz bağımsızlık ve kuruluş aşamasında vuku bulan bu çekişmede; iktidar konumundaki Birinci Grup muhaliflerden oluşan İkinci Grup'u, yakında kurulması tasarlanan cumhuriyet rejimi için bir tehdit olarak algılamıştır. Saltanatın kaldırılması ve Lozan Görüşmeleri konularında İkinci Grup'un yaptığı yoğun muhalefet, hoşgörü maliyetlerini azaltıcı bir etki yapmıştır. Nihayetinde, seçimler yoluyla muhalefeti bastırmanın düşük maliyetleri hesaba katılarak, meclis muhalefetten büyük ölçüde arındırılmıştır. Böylece Birinci Meclis görevini tamamlamış ve bu süreci İkinci Meclis'in kuruluşu ve cumhuriyetin ilanı izlemiştir.

3.4 GRUPLAŞMADAN FIRKALAŞMAYA: İKİNCİ MECLİSTE İKTİDAR VE MUHALEFET

Çalışmanın bu kısmında; cumhuriyetin ilanından sonra artan bastırma maliyetlerinden bahsedilecek ve SCF muhalefetine hoşgörü göstermenin iktidar açısından daha makul olduğuna değinilecek, ancak yaklaşık bir yıllık süreçte fazlasıyla değişen şartlar ve bastırma-hoşgörü maliyeti dengeleri nedeniyle iktidarın hoşgörü yerine bastırmayı tercih ettiği ortaya konulacaktır.

Haziran ayında gerçekleştirilen seçimlerden sonra, İkinci Büyük Millet Meclisi 11 Ağustos 1923 tarihinde çalışmalarına başlamıştı. İkinci Grup muhalefetinden tamamen arınmış görünen bu yeni mecliste, daha önceden sözü edilen ve ARMHG'nin devamı niteliğinde olacak olan yeni siyasi partinin boy gösterme zamanı artık gelmişti. ARMHG, ulusal bağımsızlık mücadelesinin verildiği dönemde büyük faydalar sağlamıştı. Ancak bu örgüt, savaşımlardan çıkmış ve bağımsızlığına kavuşmuş bir ülkenin çok sayıda ve çeşitteki ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte değildi. Bu nedenle onu, gerçek ve disiplinli bir siyasi örgüt haline getirmek şarttı (Lewis, 1993: 259). İzmir'in Yunan işgalinden kurtuluşunun birinci yıldönümü olan 9 Eylül 1923 tarihinde yeni kurulacak partinin programını ilan eden Mustafa Kemal'in, iki gün sonra İçişleri Bakanlığı'na partisinin kuruluş dilekçesini vermesi ile Halk Fırkası resmen kurulmuştur. Bu partinin kurucuları arasında; Mustafa Kemal, İsmet (İnönü), Celal (Bayar) gibi zamanın önde gelen isimleri vardı (Gök, 2002: 129; Taşkıran,1994: 257).

Yeni kurulan meclise başkan olarak Mustafa Kemal seçilmiş, Lozan Barış Antlaşması'nın mevcut haliyle imzalanmış olmasından memnuniyetsizlik duyarak istifa etmiş olan Rauf Bey'in yerine ise Fethi Bey başbakanlık koltuğuna oturmuştu. 23 Ağustos 1923 tarihinde Lozan Antlaşması'nın bu yeni meclis tarafından onaylanmasıyla birlikte yeni Türk devleti, artık uluslararası alanda da resmi olarak tanınmış oldu (Ahmad, 1995: 81). Kazanılan askeri ve diplomatik başarılarla siyasal alandaki imajını iyice güçlendiren Mustafa Kemal'in ve partisinin önünde artık, cumhuriyet rejiminin hayata geçirebilmesi için kayda değer bir engel kalmamış gibi duruyordu. Çoktandır zaten fiiliyatta uygulanmakta olan rejimin artık yalnızca adı konulmalı ve yönetimdeki bazı belirsizlikler giderilmeliydi. Kendisini, ülkeyi işgalden kurtaran ARMHC'nin devamı olarak gören Halk Fırkası kurucu ve devrimci bir parti olduğunu, o dönem için radikal sayılabilecek bazı değişikliklerle kanıtlama amacı taşıyordu (Önal, 2015: 12).

Saltanat yanlıları, saltanatın kaldırılmasıyla birlikte iktidara ilişkin umutlarını yitirmemişler ve bu sefer halife etrafında birleşmeye yönelmişlerdir. Halifelik makamı mevcut iktidar tarafından bir çeşit dini memuriyet olarak tasavvur edilmişse de, bahsi geçen bu kesim halifeyi devletin başı olarak görmeye devam ediyordu. Bu ikiliğe son vermek için değerli bir fırsat, Ekim ayındaki hükümet bunalımı esnasında

oluşturdu. Meclis ikinci başkanlığı ve içişleri bakanlığı mevkiileri için hükümet tarafından gösterilen adayların meclis tarafından reddedilmesi ve meclis ikinci başkanlığına Rauf Bey'in getirilmek istenmesi bir kriz durumu yaratmıştır. Bu durumun bir güvensizlik ortamı oluşturduğu düşüncesiyle Fethi Bey Hükümeti'nin istifa etmesi ise mevcut krizi iyice derinleştirmiştir. Mustafa Kemal bu durumu fırsat bilerek, kurulmak istenilen yeni hükümetteki bakanlıkları hiç kimsenin kabul etmemesini sağlamış ve nihayetinde bu bunalımın çözümü için önerisini meclise sunmuştur (Zürcher, 2013: 247-248). Ona göre cumhuriyet sistemine geçilmesi, böyle sorunların tekrar yaşanmaması adına zorunlu hale gelmektedir. Mustafa Kemal'in teklifi 29 Ekim 1923 tarihinde meclis çoğunluğu tarafından kabul edilmiş ve böylelikle zaten fiilen bir süredir uygulanmakta olan cumhuriyet rejimi resmen ilan edilmiştir. Meclisteki 287 mebusun yalnızca 158 tanesinin hazır bulunduğu oylama sonucu Mustafa Kemal oy birliğiyle cumhurbaşkanlığına seçilmiş, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal de hükümeti kurma görevini beklenen şekilde İsmet Bey'e vermiştir (Ezherli, 1992: 144).

Cumhuriyetin ilan edilişi zaten beklenen bir durum olmasına rağmen, bu ilanın bu şekilde bir oldu bittiye getirilmesi ve bu kararın onların Ankara'da olmadıkları bir günde alınmış olması, Kurtuluş Savaşı'nın önde gelen bazı isimleri açısından bir hayal kırıklığına ve hatta kızgınlığa neden olmuştur. Bu noktadan sonra milli hareketin öncü kadroları arasındaki ayrım tam manasıyla keskinleşmiş ve Mustafa Kemal; silah arkadaşları olan Kazım, Refet, Rauf ve Ali Fuat beyleri resmen karşısına almıştır. Bu durum hemen hemen tüm üyelerinin Halk Fırka'sından olmasına karşın İkinci Meclis'in, siyasal açıdan türdeş bir yapıda olmadığı ve ciddi anlaşmazlıklara gebe olduğunun güçlü bir göstergesidir (Önal, 2015: 13).

Bahsi geçen bu kişiler, cumhuriyetin ilanına karşı olmamakla birlikte ilan ediliş biçiminin demokratik oyunun kurallarına uymadığını ifade etmişlerdir. Onlara göre alınan bu karar, mecliste yeterince uzun ve kapsamlı biçimde tartışılmamış ve farklı fikirlere söz hakkı tanınmamıştı. İstanbul basınına röportaj veren Kazım ve Rauf beyler asıl meselenin mevcut rejimin isminde değil, altında yatan zihniyette olduğunu ve cumhuriyetlerin de pekala despot bir biçimde yönetilebileceklerini söylemişlerdir (Altınkaş, 2012 3-4). Bağımsızlık mücadelesinin lider kadrosunda yer almış olan bu grup, Ankara'nın sebepsiz yere kendilerine karşı tavır almasından

yakınmakta ve artık fikirlerinin değer görmediği kanısını taşımaktaydı (Yüceer, 2002: 959).

Halk Fırkası Grubu 22 Kasım 1923'te gündemindeki tek ama çok mühim olan konuyu görüşmek amacıyla toplanmıştı. Bu konu, Rauf Bey'in cumhuriyetin ilan edilişi aleyhinde gazetelere verdiği röportajdı. Gelen tepkiler üzerine Rauf Bey; kendisinin de diğer tüm mebuslar gibi cumhuriyet taraftarı olduğuna, ancak cumhuriyetin ilanının aceleye geldiğine ve öncelikle buna uygun bir anayasa hazırlanmasının gerekli olduğuna ilişkin bazı açıklamalar yapmıştır. Bunun üzerine İsmet Bey söz alarak, İstanbul'daki muhalif gazetelerin Rauf Bey'in demecinden cesaret aldığını belirtmiş ve onun halifeye yaptığı ziyaretin de fazlasıyla manidar olduğuna değinerek onu adeta topa tutmuştur. Halk Fırkası yönetiminin, kendisiyle her konuda aynı düşünmeyen üyelerine yapmış olduğu bu ve benzeri baskılar, yaklaşık bir yıl sonra TCF'nin kuruluşuyla sonuçlanacaktır (Aktaş, 2004: 56-59).

Aradan çok zaman geçmeden, Cumhuriyetin ilanı konusundaki tartışmayı Halifelik'in kaldırılması konusundaki tartışmalar izleyecektir. 1923 Aralık ayında, önde gelen Hintli Müslümanlar olan Emir Ali ve Ağa Han tarafından İnönü'ye ithafen yazılan mektupta özetle, cumhuriyet yönetiminin halifelik makamını en iyi şekilde muhafaza edeceğine inançlarının tam olduğunu belirttikleri mektubun, İstanbul'da çıkan bazı gazeteler tarafından yayımlanmış olması Halk Fırkası'nca hiç hoş karşılanmamış ve hatta bu durum ülkenin iç işlerine bir müdahale olarak algılanmıştır. Bunun üzerine İstanbul'da bir İstiklal Mahkemesi kurulmuş, bazı gazeteciler tutuklanıp yargılandıktan sonra serbest bırakılmış ve böylece hilafet yanlısı basına bir nevi gözdağı verilmiştir. Ayrıca Halife Abdülmecit'in, aldığı aylığın artırılmasını talep etmesi de yakın zamanda hilafetin kaldırılmasının yolunu açacak olan nedenler arasındaki yerini alacaktır (Tunçay, 1981: 72-84). Tüm bu gelişmelerden kısa bir süre sonra bir grup Halk Fırkası mebusu, Türkiye Cumhuriyeti'nin görünürdeki iki başlı yönetimden kurtarılması gerektiğine, bunun için de halifelik makamının kaldırılmasının zorunlu olduğuna ilişkin bir yasa tasarısını meclise sunmuştur. Halifeye bağlı olan ve bu makamın ülkeye uluslararası alanda önemli bir avantaj sağladığını düşünen bazı mebusların yaptığı muhalefete rağmen, bu kanun tasarısı çoğunluğun oyuyla kabul edilmiş ve halifelik kurumu 3 Mart 1924 günü resmen tarihe karışmıştır (Zürcher, 2013: 249).

TCF'nin kurulmasına giden süreçte, parti içi muhalefetin son büyük direnişi ise 1924 Anayasası'nın hazırlanmasına ilişkindir. Anayasa görüşmeleri hilafetin kaldırılmasından birkaç gün sonra başlamıştı. Meclise sunulan anayasa taslağındaki bazı maddeler konusunda anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Örneğin, taslakta cumhurbaşkanının görev süresi 7 yıl olarak öngörülürken muhalefetin itirazı sonucu görev süresi, bir seçim dönemi olan dört yıla sınırlandırılmıştır. Başkomutanlık yetkilerinin devamı önerisine karşı yine muhalefet tarafından verilen teklifle, bu yetkinin sembolik olarak meclisin manevi kişiliği adına cumhurbaşkanınca kullanılmasına karar verilmiştir. Yine muhalefetin girişimiyle, Cumhurbaşkanınca atanacak olan başbakanın kuracağı kabinenin meclisten güvenoyu alması şartı yeni anayasaya eklenmiştir (Sarıay, 2015: 382).

3.5 YENİ BİR FIRKANIN AYAK SESLERİ: BASTIRMA MALİYETLERİNDE ARTIŞ VE KISMİ LİBERALLEŞME

Dengeleri değiştiren ve bastırma maliyetlerini artıran esas nokta, yıllar süren savaşlarda Mustafa Kemal ile birlikte görev almış ve ülkenin kurucu kadrosu arasında yer almış olan ünlü paşalardan bazılarının, iktidarın bazı uygulamalarına karşı çıkışıdır. Bu paşaların iktidar tarafından bastırılmaya çalışılması, kurucu kadro içinde ciddi bir bölünmeye ve halkın büyük tepkisine yol açmak anlamına geleceğinden, CHF en başta böyle bir maliyeti göze alamamış ve muhalefete hoşgörü göstermeyi tercih etmiştir.

Kuruluşunun ardından kısa bir süre içerisinde, Mustafa Kemal'in karizmatik liderliğinden ve devrimci nitelik taşıyan kararlarından hoşnut olmayan çeşitli muhalif grupların odak noktası haline gelecek olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, kurulduğu ilk günlerde Milli Mücadele'nin lider kadroları ile Mustafa Kemal arasındaki birtakım görüş ayrılıklarının mahsulü olarak ortaya çıkmıştır (Babaoğlu, 2012: 63). Bu ayrılıkların başında; savaş sonrasında ülkedeki iktisadi durumun vehameti, serbest ticaret üzerinde gün geçtikçe daha fazla hissedilmeye başlanan devlet baskısı ve hız kesmeksizin devam eden laikleşme reformları gibi meseleler gelmektedir (Ateş, 2017: 9). Yeni devletin kurucu kadrosunda yer alan bazı isimlerin fikirlerinin alınmadan köklü değişikliklere gidilmiş olması, önceki dönemde hemen

her alanda Mustafa Kemal'in yanında olmuş olan bu kişiler açısından, kaçınılmaz olarak bir kızgınlığa sebebiyet vermiştir. Bu kızgınlık zamanla iyice derinleşmiş ve yeni bir partinin kuruluşuna giden sürecin temelleri böylelikle atılmıştır (Lewis, 1993: 265).

1924 yılı başlarında Mustafa Kemal ve İsmet Bey'in başını çektiği, Halk Fırkası'nın daha radikal olan kanadı, kısmen daha ılımlı olan kanada yönelik baskıyı giderek artırmaktaydı. Temel mesele, ılımlı grubun ileri gelenlerinden olan Rauf Bey'in cumhuriyetin ilan ediliş şekline yönelttiği itirazdır. Halk Fırkası'nda, bu gibi önemli konularda parti kararlarına karşıt görüşte olan vekillerin bulunmasının, parti içi disiplin ve partinin geleceği açısından olumsuz sonuçlar doğurabileceği açıktır. Belki bundan da hareketle parti içi muhalefet, ayrı bir parti kurmaya teşvik edilmiş, hatta zorlanmış gibi görünmektedir. Zamanla, Rauf Bey önderliğinde muhalif bir parti kurulacağı söylentileri meclis sıralarında yayılmış, ancak buna ilişkin tüm ısrarcı sorulara ve baskılara rağmen Rauf Bey bu iddiaları yalanlamıştır (Zürcher, 2013: 250; Babaoğlu, 2012: 75).

İlk başlarda tek partinin damgasını vurduğu mecliste, muhalif kesimin sesi yeterince çıkmamıştı. Ancak sonraki süreçte ordunun önde gelenlerinin yeni yeni kendisini göstermeye başlayan muhalefeti Mustafa Kemal ve partisi açısından, yalnızca saltanat rejimine yaslanan ve gerici olarak görülen kesimin muhalefetinden çok daha tehlikeli hale gelmiştir. Çünkü bu yeni muhalefet, çoğunlukla ekonomik açıdan liberal ve siyasi açıdan da demokrasiye taraftar olan kimselerden oluşmaktaydı ve bu kimseler gerici olarak nitelenemeyecek kadar çağdaşlardı (Ahmad, 1995: 83-85). Mustafa Kemal'in yakın çevresinden olan bazı paşalar, padişah yönetimindeki mutlak monarşinin Mustafa Kemal diktasındaki bir cumhuriyet rejimi kurmak için devrilmediği konusunda görüş birliği içerisindeydiler. Bu durum kısa sürede, ordu içerisinde ve bünyesinde askeri bürokrasiyi de barındırmakta olan meclis içerisinde bir ikilik yaratmaya başlamıştır (Özalper, 2014: 121).

TCF'nin kurulmasına vesile olduğu kabul edilen olay, 1924 Sonbaharı'nda meclise verilen bir soru önergesi neticesinde patlak verir. Muğla mebusu Esat Efendi, Yunanistan ile yapılan mübadele sonucu ülkeye gelen muhacirlerin Rumlardan kalmış olan evlere yerleştirilmesi sırasında, pek çok rüşvet ve yolsuzluk olaylarının

yaşandığını söylüyor ve bu konuda ilgililerden izahat talep ediyordu (Tunçay, 1981: 100-101). İmar ve İskan vekili Refet Bey konuya ilişkin bir açıklama yapmış ancak bu açıklama yeterli görülmemiş ve soru Başbakan İsmet Bey'in teklifiyle, hükümetin tüm icraatlarını kapsayacak biçimde meclis tarafından gensoruya çevrilmiştir. Bu gelişmeyle birlikte parti içerisindeki muhalif kesim kendisini iyice belli etmiş ve İsmet Bey hükümeti çeşitli konularda yoğun biçimde eleştirilmiştir. Bu eleştirileri parti içindeki radikal kesimin, nispeten ılımlı olan muhalif kesime yönelik suçlamaları izlemiştir. Özellikle, Rauf ve Refet Beylerin saltanatçı, hilafetçi ve cumhuriyet aleyhtarı olduğuna yönelik iddialar meclisteki ortamı iyiden iyiye germiştir. Uzun süren karşılıklı suçlamalar neticesinde konu, mevcut hükümete ilişkin güven oylamasına yapılmasına gelmiş ve neticede hükümet 19'a karşı 148 oyla güven tazelemiştir (Payaslı, 2014: 177-178).

Oldukça hararetli geçen ve parti içindeki muhalif kesim açısından hiç de tatmin edici olmayan bu oylama neticesinde istifalar ardı ardına gelmiştir. Refet Bey, oylama sırasında kendisine yöneltilen suçlamalar nedeniyle partisinden ve mebusluktan istifa etmiştir. Ancak, mebusluktan istifasını bir süre sonra geri çekecektir. Mustafa Kemal, meclisteki bölünmelerin orduya da sirayet etmemesi ve muhalif vekillerin ordu desteğini arkasına alamaması amacıyla, hem askerlik hem de mebusluk görevlerinin aynı anda yerine getirilmemesi gerektiğini ve bu görevlerden birinin seçilmesinin doğru olacağını mecliste ifade etmiştir. Bunun üzerine Kazım ve Ali Fuat Paşalar ordu müfettişliği görevlerinden ve Halk Fırkası'ndan istifa ederek, mecliste bağımsız mebuslar olarak kalmayı tercih etmişlerdir (Dinçkol, 2015: 345-346). Bu gelişmelerin yanında, daha önce istifasını vermiş olan Refet Bey'in istifasını geri çekerek mebusluğa geri dönmesi, Rauf Bey ve Adnan Bey gibi isimlerin de Halk Fırkası'ndan istifa etmesiyle birlikte yeni kurulacak olan partinin sinyalleri güçlü bir şekilde verilmiş ve kurucu kadro şekillenmiştir (Altıntop, 2018: 19).

3.6 İLK MUHALEFET PARTİSİ TECRÜBESİ

TCF, CHF içerisindeki bir grup muhalifin girişimleri sonucunda kurulmuştur. Bu parti kuruluş aşamasında ciddi bir engellemeyle karşılaşmamıştır. Ancak TCF'nin kuruluşuna izin vermenin iktidar açısından bazı olası maliyetleri vardı. Bunlardan ilki, bir sonraki seçimlerde CHF'nin iktidarı kaybetmesidir. Ancak pek çok kesim tarafından ülkenin kurtarıcısı olarak görülen Mustafa Kemal ve onun önderliğindeki CHF'nin, saygınlığının zirvesinde olduğu bu yıllarda seçimleri kaybetmesi, iktidar tarafından pek mümkün görülmemiş olsa gerektir. Ayrıca CHF kadroları, TCF'nin en başta güçlü bir toplumsal muhalefete dayanmadığının bilincindedir. CHF'nin göze aldığı bir diğer maliyet, TCF muhalefetinin meclis çalışmalarını aksatmasıdır. Ancak nihayetinde bu partinin kurulmasına izin verildiğine göre, CHF'nin o dönemde yaptığı maliyet hesabında yeni bir partiyi bastırmanın maliyetinin, ona hoşgörü göstermenin maliyetinden daha yüksek olduğu sonucunun çıktığını söyleyebiliriz.

Türkiye Cumhuriyeti'nde kurulan ikinci siyasi parti olan TCF'nin kurulmasındaki temel düşünce, Mustafa Kemal'in HF, meclis ve hükümet üzerinde giderek artan kontrolünü mümkün olduğunca frenleyebilmektir (Korkmaz, 2014: 7). Bir diğer konu ise İsmet Bey Hükümeti'nin polis devleti zihniyetini ortadan kaldırmak ve muhalif basının sansürlenmesinin önüne geçmektir. Bu özgürlükçü anlayışa istinaden, kurulacak olan yeni muhalefet partisi kendini liberal bir parti olarak tanımlayacaktır (İlyas, 2013: 226-227; Avan, 2015: 38).

İsmet Bey Hükümeti'nin güvenoyu almasının ertesi günü, HF'den 10 mebus istifa etmişti. Sonrasında bu istifalara yenileri eklenmiş ve istifa edenlerin sayısı 29'u bulmuştur. İstifa edenlerin yeni bir parti kurmak niyetinde oldukları aşikardı. Bu yeni partinin isminde cumhuriyet ifadesine yer verileceğinin Halk Partililerce duyulmasının üzerine, zaman kaybetmeden Halk Fırkası isminin başına cumhuriyet ifadesi getirilmiş ve fırkanın ismi Cumhuriyet Halk Fırkası şeklini almıştır. Bundan yaklaşık bir hafta sonra, 17 Kasım 1924 tarihinde ise beklenen olmuş ve CHF'den ayrılan mebuslar Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adında muhalif bir parti kurmuşlardır (Uyar, 1998: 82). Fırkanın adının günümüz Türkçesiyle karşılığı ise 'İlerici Cumhuriyet Partisi'dir.

Fırkanın önde gelen kurucuları; Rauf, Kazım, Refet ve Ali Fuat ve İsmail (Canbulat) Beyler olarak kabul edilse de, muhalif bir fırkanın kurulması fikri esas itibariyle Halide Edip ve Adnan (Adivar) çiftinden çıkmıştı (Gencer, 2012: 47). Rauf Bey'in bir mülakatında belirttiğine göre, bu yeni partinin esas gayesi Mustafa Kemal'i devirmek suretiyle yeni bir hükümet kurmak değil, yalnızca onun otoritesinin sınırlarını belirlemektir. Bu nedenle başlarda fırkanın seçimlere katılması düşünülmemiştir. Yalnızca bağımsız adaylar desteklenerek meclisteki muhalefetin güçlenmesi sağlanacaktır. Ancak Mustafa Kemal, bu yeni parti hakkında çok da iyimser düşüncelere sahip değildi. Yakın arkadaşları tarafından kendisine karşı böyle bir siyasi tertipte bulunulması, Mustafa Kemal'in bu girişimi ordunun bazı kesimlerinin de desteğini alan bir karşı devrim tehlikesi olarak görmesine ve sonraki dönemde bu olayı Paşalar Komplosu olarak zikretmesine sebep olacaktır (Lord Kinross, 1994: 540-542).

TCF'nin kuruluşunun hemen ertesi günü tüm iktidar yanlısı gazeteler, yeni muhalif partinin eskiden İttihatçı olan bazı mebuslara sahip olmasının şüphe uyandırdığını ve bu partinin İttihat ve Terakki'nin yeniden canlandırılması amacını taşıyor olabileceği yönünde bazı haberler yaptılar. Tunçay, TCF'nin ve CHF'nin İttihatçılıkla olan bağlantılarına değinmiş ve bazı çıkarımlar yapmıştır. Ona göre TCF, İttihat ve Terakki'nin aksine ekonomik liberalizmi esas almaktaydı. Ayrıca idari açıdan da, İttihatçı geleneğe uyacak biçimde merkezîyetçi değil adem-i merkezîyetçi bir görüşe sahipti. Tunçay, bu gibi nedenlerle TCF'ye yöneltilen suçlamaların temelini zayıf olduğunu ve hatta meseleye bu açıdan yaklaşılacak olursa, CHF'nin İttihatçı mirasa TCF'den daha yakın durduğu sonucunun çıkarılabileceğini ifade eder (Tunçay, 1981: 103-105).

Yeni fırkanın ortaya koyduğu program Türkiye Cumhuriyeti'ndeki ilk parti programı niteliğindedir (Yeşil, 2002: 989). TCF'nin programına bakıldığında partinin, iktidar partisi CHF gibi laik ve milliyetçi görüşleri benimsediği görülebilir. Lord Kinross'a göre Batılı ve laik özellikler gösteren bu partinin programında geçen, dini düşünüş ve inançlara saygı duyulduğu ifadesi, Doğu mentalitesiyle aksi yönde yorumlanmıştı (Lord Kinross, 1994: 542). Ancak bu yeni parti, CHF'den bazı önemli noktalarda ayrılmaktadır. Bu yeni parti, iktidarın radikal devrimci, merkezîyetçi ve otoriter karakterine açıkça meydan okumaktaydı. TCF'nin savunduğu temel fikirler,

yeniliklerin devrimci değil de evrimci bir biçimde hayata geçirilmesi, adem-i merkezîyetçi bir yönetim anlayışının benimsenmesi ve kuvvetler ayrılığının tesis edilmesiydi. Ayrıca ekonomik alanda da liberal bir tarzın benimsenmesi, ülke ekonomisini istenilen düzeye getirebilmek açısından önemliydi (Zürcher, 2013: 250). Ayrıca bu yeni fırkanın üyeleri CHF'ye çok zıt olacak bir biçimde, halkın talebi olmaksızın yeni inkılaplar yapılmaması gerektiği kanaatindeydi (Yüceer, 2002: 963).

Mustafa Kemal, TCF'nin kuruluşuna ilk başlarda sert bir tepki vermeyi düşünmüştü. Çünkü bu yeni partinin devrimci gelişim yerine evrimci gelişimi savunması, kısa sürede hayata geçirmesi planlanan inkılapların geleceğini tehdit etme potansiyeli taşımaktaydı. Ancak Mustafa Kemal, CHF içindeki ılımlı kesim tarafından bu fikrinden vazgeçirildi ve sertlik yanlısı olarak tanınan İsmet Bey Hükümeti yerine, yumuşak mizacı ve liberal eğilimleriyle bilinen Fethi Bey'in yeni bir kabine kurması kararlaştırıldı (Ahmad, 1995: 86). Bu durum aslında, yeni muhalif partiye karşı alınan ciddi bir önlemdir. Çünkü İsmet Bey ile TCF'nin önde gelen simalarından Rauf Bey arasında, çoktandır süregelen kişisel bir husumet mevcuttu ve bu durum mecliste bölünmeleri tetiklemekteydi. Bundan dolayı yeni kurulacak Fethi Bey Hükümeti sayesinde, CHF içerisinden potansiyel büyük kopuşların önüne geçilebilebilecekti (Zürcher, 2013: 251).

Muhalif partinin kuruluşundan 3 gün sonra Başbakan İsmet Bey, CHF meclis grubu toplantısında sıkıyönetim teklifinde bulunmuş ancak bu teklifi reddedilince sağlık sorunlarını gerekçe göstererek başbakanlık görevinden istifa etmiştir. Bunun üzerine yeni kabinesi daha önceden kararlaştırıldığı gibi Fethi Bey tarafından kurulacaktır. Ancak burada dikkat çekici olan husus, İsmet Bey'in yalnızca başbakanlık görevinden istifa etmiş oluşudur. Çünkü CHF umumi reis vekaleti görevi halen devam etmekteydi. Bu durumdan, yeni kurulan Fethi Bey hükümetinin kalıcı olarak düşünülmediği sonucu çıkarılabilir. Ancak bu taktik CHF açısından olumlu sonuç vermiş ve partiden büyük kitlesel kopuşlar yaşanmamıştır (Tunçay, 1981: 105).

Yeni hükümetin, ılımlı ve uzlaşmacı yönüyle ön plana çıkan Fethi Bey tarafından kurulmuş olması TCF açısından da olumlu bir gelişme olmuştur. Hatta bu gelişmenin, yeni kurulmuş olan bu partinin ilk siyasi başarısı olduğu söylenebilir (Sarıay, 2015: 385). Fethi Bey Hükümeti böyle bir ortamda kurulmuş ve muhalif

partinin de güvenoyunu alarak göreve başlamıştır. Bu sayede meclise ve basına hakim olan gergin atmosfer, kısa bir süreliğine de olsa yumuşamış ve siyasete çoğunlukla ılımlı bir hava egemen olmuştur. TCF, genellikle uyumlu ve yapıcı bir muhalefet partisi görüntüsü vermiştir. Bu tavrın altında, kayda değer bir güç ve etki kazanana kadar hükümet tarafından bir tehdit olarak algılanmama arzusunun olduğu söylenebilir. Belki de bu sebeplerden ötürü TCF, genellikle iktidar partisi ile aynı yönde oy kullanmış ve izlenen politikalara destek vermiştir (Kocaman & Ceylan, 2016: 14). Ancak, mecliste sayıca azınlıkta olmalarına rağmen muhalif fırka mensupları, gerektiğinde hükümet kararlarını eleştirmeyi de ihmal etmemişlerdir (Altınkaş, 2012: 6). TCF, mecliste faal bir görüntü vermişse meclis dışında örgütlenme konusunda fazla etkili olamamıştır. İstanbul, Trabzon, Eskişehir ve Samsun'da şubeler açılmış olmakla birlikte yalnızca Sivas'ta fırka teşkilatlanması tamamlanabilmiştir (Yüceer, 2002: 963).

Fethi Bey Kabinesi'nin hükümette varlık gösterdiği ilk aylarda, TCF'nin çoğu meselede hükümetten desteğini esirgemediği görülür. Örneğin, mübadele nedeniyle gerilen Türk-Yunan ilişkilerinin bir savaş durumuna dönüşebilme ihtimali ortaya çıktığında, olası bir askeri seferberliğe hazırlık yapılmasına ilişkin kanun muhalif partisinin de desteğiyle meclisten geçirilmiştir. 1925 Şubat'ında Diyarbakır-Elazığ yöresinde çıkan ayaklanma sonucunda, bölgede 1 ay süreyle sıkıyönetim ilan edilmesi kararı da, yine TCF'nin olumlu tutumu ve oyları sonucu oy birliği ile meclisten geçecektir. Yine, Türk köylüsünün belini büken uygulamalardan biri olan Aşar'ın kaldırılması sırasında da muhalefet partisi iktidarla aynı doğrultuda hareket etmiştir (Aktaş, 2004: 83-88).

Ancak iktidar-muhalefet ilişkileri hep böyle olumlu yönde cereyan etmemiştir. Görüş ayrılıklarından ilki Mustafa Kemal'in, askeri şurayı meclisin kontrolünden çıkararak cumhurbaşkanı başkanlığında kurmayı teklif etmesiyle patlak vermiştir. TCF, özellikle le de Kazım Bey bu karara şiddetle karşı çıkmışsa da teklif oy çoğunluğuyla meclisten geçmiştir. Bir diğer görüş ayrılığı ise bütçe görüşmelerinde yaşanmıştır. TCFlî Ali Fuat Bey memur sayısının fazlalığına ve maaşların yetersizliğine dikkat çekerek, memur sayısının azaltılmasını ve maaşlarda artışa gidilmesini teklif etmişse de bu öneri iktidar tarafından kabul görmemiştir (Yüceer, 2002: 965-966). Meclisteki esas gerginlik ise muhalefete duyduğu sempatiyle

bilinen, Ardahan mebusu Halit Paşa'nın mecliste vurularak öldürülmesi sonucu vuku bulmuştur. Kurtuluş Savaşı'nın önemli komutanlarından olan Halit Paşa asabi mizaçlı birisiydi. Anlatılanlara göre, Ali Çetinkaya ile tartıştığı bir gün çok sinirlenerek onu düelloya davet etmiş ve karşılaştıkları ilk yer olan meclis kapısında da silahına davranmıştı. Bunun üzerine silahlar çekilmiş ve Halit Paşa karnından ağır biçimde yaralanmıştı. Yaşananların ardından Ankara Savcılığı olayı araştırmış ve muhalefetin yoğun eleştirilerine rağmen, Halit Paşa'yı vuran Ali Çetinkaya'nın kendini korumak amacıyla ateş ettiğine karar vermiştir. Ağır yaralanan Halit Paşa'nın 5 gün sonraki ölümü ise meclisteki tansiyonu yükseltmiştir. Yaşanan bu talihsiz olayın ardından, mebusların meclise girerken üzerlerinin aranması teklif edilmişse de bunun son derece onur kırıcı bir uygulama olacağı düşünülerek, mebuslara meclise silahla girilmemesinin tavsiye edilmesiyle yetinilmiştir (Lord Kinross, 1994: 543-544; Aktaş, 2004: 88-90).

Yaşanan bu tatsız durumun ardından Fethi Bey Hükümeti, mecliste düzeni sağlamakta ve tarafları memnun etmekte fazlaca zorlanmaya başlamıştı. Siyasi durum, Doğu'da patlak veren Şeyh Sait İsyanı sebebiyle iyice kötüleşecek ve bu zamana dek çok fazla olumsuz bir görüntü vermeyen iktidar ve muhalefet ilişkileri, Fethi Bey Hükümeti'nin yerine tekrar İsmet Bey'in kabineyi kurmasıyla birlikte yeniden şekillenecekti.

3.7 ŞEYH SAİT İSYANI VE TCF'İN LAĞVEDİLMESİ: AZALAN BASTIRMA MALİYETLERİ VE LİBERALLEŞMENİN SONU

1925 yılına gelindiğinde koşullar, dolayısıyla fayda ve maliyet dengeleri değişmiştir. Yeni kurulan bu partinin neden olduğu maliyetin, aslında tahmin edilenden çok daha yüksek olabileceği anlaşılmıştır. Bu süreçte, CHF'nin gözden kaçırdığı veya ihtimal vermediği bir hoşgörü maliyeti devreye girmiştir. Bazı muhafazakar kesimler yeni muhalefet partisine destek verdiklerini ifade ederek, 1925'te irtica içerikli Şeyh Sait İsyanı'nı karışmışlardır. Bu dönemde TCFL mebuslar isyanla mücadeleyi desteklediklerini açıklamışsalar da, hükümetin isyan bölgesinde sıkıyönetim ilan etmesinin ve askeri bir harekât başlatmasının aşırı önlemler olduğunu söyleyen bazı muhalif partililer de olmuştur. Bunun neticesinde CHF

içerisinde bastırma-hoşgörü maliyeti analizi tekrar gündeme gelmiş ve iktidarı hesap vermeksizin hızla kullanamamak, amaca kolayca ulaşamamak ve gibi hoşgörü maliyetlerinin; halkın gözündeki meşruluğun ve uluslararası arenadaki saygınlığın yitirilmesi gibi bastırma maliyetlerinden daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Son tahlilde, TCF muhalefetini bastırmanın CHF açısından azalan maliyetleri göz önüne alınarak parti kapatılmıştır. Bu süreçte yaşananları ayrıntılarıyla ele almak, fayda-maliyet dengelerindeki dramatik değişimi gözler önüne serecektir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk muhalefet partisi olarak ancak 7 ay kadar varlık gösterebilmiş olan TCF'nin kaderini belirleyen olaylar dizisini başlatan şey, 1925 Şubat'ında Diyarbakır'da patlak veren ve kısa sürede diğer bazı Doğu illerine de sıçrayan, kimi yazarlara göre dini kimi yazarlara göre ise etnik niteliğiyle ön plana çıkan Şeyh Sait İsyanı olmuştur (Altınkaş, 2012: 6). Muhalif fırkanın kuruluşuyla birlikte, apayrı dünya görüşlerine sahip kesimlerin bu yeni fırkada toplanmaya başlaması, bu kesimlerin hedefinde olan iktidar partisinde endişe uyandırmıştır. Bazı gazetelerin de desteğiyle birlikte toplumsal muhalefetin odak noktası haline gelen TCF, CHF saflarından açık bir tehdit unsuru olarak algılanmaya başlanmıştır (Taşkıran, 1994: 259). Böyle kritik bir süreçte bu denli vahim bir ayaklanmanın çıkmış olması, muhalefetin odağını dağıtarak kontrolü tümüyle ele alma konusunda iktidara eşsiz bir fırsat sunmuştur. Ayaklanmayı bastırmaya yönelik olarak ve sonrasında alınmış olan sert önlemler ise, Türk siyasetinin geleceğini ve demokrasi anlayışını derinden etkileyecek mahiyette olmuştur (Sarıay, 2015: 387).

1920'li yıllarda Türkiye'nin Doğu'sunda yer yer devam etmekte olan feodal düzeni tehdit eden Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, gerçek anlamıyla üniter bir devlet olma amacına ulaşabilmek amacıyla yönetimde merkezileşmeye ağırlık vermiş, dinin bir politika aracı olarak kullanılmasının önüne geçmek istemiş ve ülkede yaşayan herkesi Türk vatandaşı kabul ederek etnik temelli ayrılıkçı hareketleri de engellemeye çalışmıştır. Tüm bu uygulamaların, bölgenin bazı önde gelen şahsiyetlerinin yararına olmadığı açıktır ki zaten bu şahıslar, son kalıntıları da ortadan kaldırılmak istenen bu eski düzenin nimetlerinden yararlanarak buldukları konumlara gelebilmişlerdir. Bu açıdan bakınca Şeyh Sait İsyanı'nı feodalizm, irtica ve etnik milliyetçilik unsurlarının bir kombinasyonu olarak görmek mümkündür.

İsyanın başındaki isim olan Şeyh Sait, yine ‘‘din elden gidiyor’’ bahanesine sığınarak 1914 senesinde bir ayaklanma çıkarmış ve ardından kaçarak Osmanlı Devleti’ne karşı Ruslarla işbirliği yapmıştır (Yüceer, 2002: 968). Aradan yaklaşık 10 yıl geçtikten sonra, bölgede sahip olduğu geleneksel otoriteyi İslamiyet merkezli bir Kürt devleti aracılığıyla sürdürmek isteyen Şeyh Sait, bölgenin bazı önde gelen kişilerle birlikte Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti’ne karşı büyük bir isyan planlamıştır. Şeyh Sait, isyana hazırlık sürecinde çok sayıda bildiri yayımlamış ve başka aşiretlerin reislerine davet mektupları göndermiştir. Bu bildiri ve mektupların içeriği özetle; Türkiye Cumhuriyeti yönetim kadrosunun, kurulduğu günden beri İslam’ın temellerini yıkmaya çalıştığı, dine aykırı hareket ederek İslam Halifesi’ni ülkeden sürdüğü için bu hükümetin gayri meşru olduğu ve bu nedenle mevcut hükümetin devrilmesinin tüm Müslümanlar için farz olduğu, şeklindeydi (Altıntop, 2018: 9-10). Planlanan büyük isyan, bir jandarma müfrezesiyle girilen çatışma iyice büyüyerek çığırından çıkınca, planlanandan önce başlamıştır. 13 Şubat 1925’te isyancılar sağ olarak ele geçirdikleri bazı jandarma erlerini esir alarak Diyarbakır’ın merkezine ve Elazığ’a yürümüşler ve bazı devlet dairelerini ele geçirmişlerdir. Yeşil sancak kullanan isyancı gruplar, Allah’ın emriyle şeriatı geri getireceklerini söyleyerek süratli bir şekilde civar şehir ve kasabalara doğru hareket etmişlerdir (Lord Kinross, 1994: 546).

Doğu’da devam etmekte olan isyanın boyutları ve alınması gereken önlemler konusunda meclis iki gruba bölünmüştür. Hükümet başkanı Fethi Bey, isyanın bölgesel nitelikli ve önemsiz bir ayaklanma olabileceğini söylemiş ve isyan bölgesinde sıkıyönetim ilan etmenin başlangıç için yeterli olacağını düşünmüştür. Bu düşünceler TCFlı mebuslarca da destek görmüştür. Ancak CHF’nin daha aşırı olarak kabul edilen ve daha ziyade İsmet Bey’i destekleyen tarafı ise; bu isyanın bir karşı devrim girişimi olabileceğini ve cumhuriyet rejimini tehlikeye sokabileceğini, bu nedenle süratle hareket edilerek olabildiğince sert ve etkili önlemler alınması gerektiğini ifade etmişlerdir. Görüşmeler sonrasında Fethi Bey’in isteği doğrultusunda, isyan bölgesinde sıkı yönetim ilan edilmiş, ordunun önemli bir kısmı bu bölgeye yığılmış ve Hıyanet-i Vatanîye Kanunu’nun son maddesinde değişikliğe gidilerek, dinin mevcut rejimi yıkmak için bir araç olarak kullanılması vatana ihanet suçları kapsamına alınmıştır (Babaoğlu, 2012: 96-97).

Bu görüşmeler sırasında, ülkenin bir iç karışıklık döneminden geçtiği ve siyasette de birlik ve beraberlik halinde olunması gerektiği gerekçesiyle, hükümet tarafından TCF'ye partilerini feshetmeleri ve tekrar CHF'ye katılmaları teklif edilmiştir. Parti Genel Başkanı Kazım Bey bu teklifi kabul etmemiş ancak bu süreçte hükümeti kati surette destekleyeceklerinin, iç ve dış tüm tehditlere karşı iktidarla birlikte hareket edeceklerinin sözünü vermiştir (Önal, 2015: 16). Ancak verilen bu vaatler TCFLi mebusların CHF içindeki bir grup tarafından, söz konusu olayların günah keçisi olarak ilan edilmesine engel olamamıştır. CHFli'lere göre TCF'nin halkı ayaklanmaya teşvik eden dini propagandaları ve parti programındaki dini görüşlere saygı duyulduğu ifadesi bu isyanın patlak vermesine neden olmuştur. TCFLi mebuslar ise bu suçlamaları reddetmişler ve isyan bölgesinde TCF teşkilatının dahi bulunmadığını belirterek kendilerini savunmuşlardır (Kocaman & Ceylan, 2016: 14).

Devam etmekte ve hızla yayılmakta olan isyana ilişkin Fethi Bey Hükümetince alınan önlemler, bir kısım CHFli tarafından yeterli görülmemiştir. Mustafa Kemal de bu kesimle benzer görüşleri paylaşmıştır. Cumhurbaşkanının da ayaklanmaya karşı daha sert tedbirler alma taraftarı olduğu anlaşılınca, CHF içindeki ılımlı kesimin önemli bir kısmı sertlik yanlıları safındaki yerini almıştır. Böylelikle Fethi Bey ve hükümeti yalnızca muhalefet partisinden destek alabilir duruma gelmiştir. 2 Mart 1925 tarihinde, isyan bölgesinde daha katı tedbirler alınmasına dair bir teklifin mecliste 60'a karşı 94 oyla kabul edilmesi Fethi Bey'in, partisi için adeta istemeyen kişi olduğu izlenimi vermiştir. Bunu kendisine ve kabinesine karşı bir güvensizlik oylaması olarak kabul eden Fethi Bey, Cumhurbaşkanına istifasını sunmuş ve ertesi gün İsmet Bey, 23'e karşılık 155 mebusun güvenoyunu almış ve yeni hükümeti kurarak hızlı bir şekilde çalışmalarına başlamıştır (Gencer, 2012: 48-49; Sarıay, 2015: 389-391).

Bir tespite göre, yapılan bu değişikliğin altında muhalefete karşı ciddi bir uyarı ve ayrıca kamuyona yönelik de bir mesaj mevcuttur. Mustafa Kemal daha önce, yeni kurulan muhalefet partisinin eleştirilerini olabildiğince frenleyebilmek ve muhalefetin dozunu ayarlayabilmek amacıyla, ılımlı kişiliğiyle bilinen Fethi Bey'in yeni hükümeti kurmasını sağlamıştır. Ancak ülkenin ve rejimin içinde bulunduğu bu vahim durumda muhalefetin susturulma zamanının geldiğine kanaat getiren Mustafa Kemal, hükümeti tekrar sertlik yanlısı olarak bilinen İsmet Bey'e kurdurarak

muhalefete gözdağı vermenin yanında, bir süredir sürdürülen ılımlı politikaların başarısızlığını kamuoyuna gösterme arzusu da taşımıştır (Turan, 2010: 188).

İsmet Bey'in başvekil olarak daha göreve başladığı gün yaptığı ilk icraat, hükümeti hemen her alanda olağanüstü yetkilerle donatan Takrir-i Sükûn Kanunu'nu meclisten geçirmek olmuştur. Bu kanun iki yıl süre için, hükümete neredeyse sınırsız nitelikte yetkiler verecek şekilde düzenlenmiştir. Ancak 1927 yılına gelindiğinde, bu kanunun geçerlilik süresi iki yıl daha uzatılacaktır (Dinçkol, 2015: 348). Bunun yanında, biri isyan bölgesinin merkezi olan Diyarbakır'da diğeri başkent Ankara'da olmak üzere iki tane de İstiklal Mahkemesi kurulmasına karar verilmiştir. Bu mahkemelerin tüm üyeleri de meclisteki mebuslar arasından seçilmiştir (Tunçay, 1981: 139-142). Artık İsmet Bey Hükümeti, önce Doğuda'ki isyanı sonrasında ise meclisteki muhalefeti bastırmak ve muhalif basını susturmak için gereksinim duyduğu tüm araçlara sahip olmuştur. Öyle ki Takrir-i Sükûn Kanunu'na dayanarak, isyanı ve irticayı teşvik eden kuruluşlar ve yayın organları cumhurbaşkanının onayıyla kapatılabilecektir. Bu zararlı faaliyetlerin sorumlularının yargılanması görevi de İstiklal Mahkemeleri'ne aitti. Açık şekilde demokratik düzene, kişi hak ve hürriyetlerine aykırı olan bu kararlara TCF mebusları şiddetle itiraz etmişlerse de, alınan kararların uygulanmasının önüne geçememişlerdir (Lord Kinross, 1994: 545-550).

Düzenlenen kapsamlı askeri hareket sonucunda geri çekilmeye zorlanan ve iyice köşeye sıkıştırılan Şeyh Sait, isyanın ikinci ayı olan Nisan Ayı'nın 15'inde Muş yakınlarında tutuklanmıştır. Diyarbakır İstiklal Mahkemesi'nde yapılan ve yaklaşık iki buçuk ay süren yargılamalar sonucunda Şeyh Sait ve 47 isyan lideri idama mahkum edildiler ve cezaları 29 Haziran 1925 tarihinde infaz edilmiştir (Altıntop, 2018: 11-12). Nihayetinde isyan güç kullanılarak bastırılmış ve sorumlularına gerekli cezalar verilmiştir. Ancak suçlamalar ve yargılamalar bununla sınırlı kalmamıştır. Bu süreçte, İstanbul'da yayın yapan ve muhalif olarak bilinen pek çok gazete ve dergi kapatılmış, bazı gazeteciler tutuklanarak yargılanmışlardır. Bu suçlama ve yargılama silsilesinden TCF de nasibini almıştır. Partinin Urfa sorumlusu Emekli Kurmay Yarbay Fethi Bey, Şark İstiklal Mahkemesi tarafından isyanla ilişkili olduğu gerekçesiyle tutuklanmış ve yargılama neticesinde beş yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Ayrıca mahkeme, görev alanı içindeki tüm TCF şubelerini isyana

destek verdikleri gerekçesiyle kapatmıştır (Özalper, 2014: 128). Bunun üzerine soruşturmanın kapsamı genişletilmiş ve partinin ülke genelindeki tüm şubeleri tek tek aranarak, isyanla bağlantılı kanıt bulunmaya çalışılmıştır. Partinin isyanla doğrudan bir ilgisi olduğu ispat edilememesine rağmen Ankara İstiklal Mahkemesi, fırkanın programındaki dini inançlara saygılı olduğu ifadesinin gericiliği kışkırttığı iddiasıyla bu fırkanın kapatılması gerektiğini hükümete bildirmiş ve yaklaşık bir ay sonra 3 Haziran 1925 tarihinde, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın genel merkezi ve tüm şubeleri Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılmıştır (Altınkaş, 2012: 8; Taşkıran, 1994: 260).

Buradaki ilginç nokta, fırkanın aslında bilinen anlamıyla feshedilmemiş olmasıdır. TCF'nin yalnızca genel merkezi ve şubeleri kapatılmış, meclisteki mebuslarına da isyana ilişkin herhangi bir suçlamada bulunulmamıştır. Hatta bu mebuslar sonraki süreçte meclisteki tüm baskılara rağmen, yine sanki bir muhalefet partisiymiş gibi oylamalarda beraberce hareket etmişlerdir (Kocaman & Ceylan, 2016: 16). Buradan anlaşılıyor ki kapatma kararları muhalefete ciddi bir siyasi uyarı niteliğindedir. Henüz son raddeye gelinmemiştir. Bunun için CHF'nin bir yıl kadar daha beklemesi gerekecektir.

3.8 İZMİR'DE SUİKAST TEŞEBBÜSÜ VE MECLİSİN MUHALEFETTEN ARINDIRILMASI

Zaten iyiden iyiye azalmış olan bastırma maliyetlerini daha da azaltan gelişme, Mustafa Kemal'e İzmir'de yapılması planlanan suikastin henüz yapılamadan ortaya çıkarılması olmuştur. Muhalefete hoşgörü göstermek CHF için fazlasıyla maliyetli hale gelmiş ve iktidar, tüm muhalif unsurları bastırmanın azalan maliyetlerine katlanmaya gönüllü olmuştur.

TCF'nin kapanışından, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e yönelik suikast girişimine kadarki süreçte eski muhalif partili mebuslar, bir meclis grubu biçiminde muhalefet işlevini devam ettirmeye çalışmışlardır. Takrir-i Sükûn Kanunu'nun sebep olduğu fazlasıyla baskıcı bir siyasi ortamda bunu yapmak çok da kolay olmamakla birlikte, sesi eskiden olduğu kadar yüksek çıkmasa bile mecliste hala bir muhalefetin var olduğu yapılan bazı oylamalarda ortaya konmuştur.

TCF'nin kapatılmasından bir süre sonra hükümet mecliste güven tazelemek istemiş ve 21 red oyuna karşılık 159 kabul oyuyla bunu başarmıştır da. Ancak hükümete verilen güvenoyunun oybirliği şeklinde alınamamış olması, eski muhalefet partisi mensuplarının muhalefete devam etmekte ısrarcı olduklarının açık bir göstergesidir. Bununla birlikte, esasında bir tartışma ve uzlaşma ortamı olması gereken Büyük Millet Meclisi eski çok sesliliğini yitirmişti. Örneğin TCF'nin faal olduğu yaklaşık yedi aylık dönemde, muhalif parti mensuplarınca hükümete 24 soru önergesi verilmişken bu sayı TCF'nin kapatılması sonrasındaki süreçte 6'ya düşmüştür. Takrir-i Sükûn Kanunu yalnızca eski muhalefet partisi mensuplarını baskı altına almakla kalmamış, CHF mensupları da kendi kişisel görüşlerini eskisi gibi görece serbest bir biçimde ifade edemez olmuşlardı. Öyle ki, Takrir-i Sükûn Kanunu öncesi dönemde CHF'li mebuslar tarafından verilen soru önergesi sayısı 260'ları bulurken, kanun çıkarıldıktan sonraki dönemde bu sayı 50'lerde kalmıştır. Bu süreçte meclis hemen hemen hiçbir tartışmanın gerçekleşmediği, mebusların yalnızca kendilerine sunulan tasarıları onaylamakla yetindiği bir "siyasi" ortam görüntüsü vermiştir. Mecliste böyle bir durgunluk ortamı hakimken, toplumsal alanda ise bazı kesimlerin, hükümetin şapka inkılabı, tekke ve zaviyelerin kapatılması gibi bazı köklü yeniliklerine karşı direnişi devam etmekteydi (Aktaş, 2004: 114-133).

Zaten sesi fazlaca kısılmış olan meclis içi muhalefetin tam manasıyla susturulmasına vesile olacak olan hadise 1926 yılı Haziran'ına denk gelir. TCF'den arta kalanlarla ve bu vesileyle bazı eski İttihatçılarla son hesaplaşma, Mustafa Kemal'e düzenlenmesi planlanan bir suikastin önceden açığa çıkmasıyla gerçekleşecektir (Ersoy , 2000: 14). Kinross'un aktardığına göre, suikast ekibinin lideri ve eski bir mebus olan Ziya Hurşit, cumhurbaşkanına karşı olan garezini hiçbir zaman gizlememiştir ve Mustafa Kemal'in o dönemki baş muhafızı Topal Osman tarafından öldürülen arkadaşı Ali Şükrü Bey'in intikamını alma arzusundadır. Suikast ekibinin bir diğer önemli mensubu olan Şükrü Bey ise eski bir İttihat ve Terakki nazırıydı ve aynı zamanda TPCF'nin de eski üyelerindendir. Onun da Ziya Hurşitle benzer biçimde, cumhurbaşkanına karşı şahsi bir kını mevcuttu. Başta Ankara'da düzenlenmesi planlanan suikast, Şükrü Bey'in bir eğlence sofrasında aldığı alkolün de etkisiyle suikast planını ağzından çıkararak birlikte değişikliğe

uğramıştır. Konuşmaya tanık olanların, Şükrü Bey'in sarhoşluğundan dolayı olayı pek ciddiye almamış olmaları, suikastçilerin işine yaramıştır. Böylelikle suikast 6 ay kadar ertelenmiş ve nihayetinde İzmir'de hayata geçirilebilme fırsatı bulmuştur (Lord Kinross, 1994: 581-583).

İstiklal mahkemelerinin de yardımıyla, hızla ve ardı ardına hayata geçirilen inkılaplardan sonra ülke genelinde bir huzursuzluk havasının hakim olduğunu gören Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, durumu daha iyi gözlemleyebilmek amacıyla uzun bir yurt gezisine çıkmıştır. Gezinin bir sonraki durağı İzmir olarak planlanmıştı. Ancak Dönemin İzmir Valisi Kazım Bey'in bir ihbar ile, cumhurbaşkanına karşı bir suikast hazırlığında olduğunu öğrenmesi üzerine ve Mustafa Kemal'in İzmir'e gelişi bir süreliğine ertelenmiştir. (Gencer, 2012: 52). Suikast ekibinin elebaşlarından olan Ziya Hurşit ve Şükrü Beyler, suikasti gerçekleştirmeleri için üç tetikçi tutmuşlardı. Suikast gerçekleştikten sonra kaçabilmeleri için de Giritli Şevki isimli şahsın kullandığı bir tekne kendilerini limanda bekleyecektir. Ancak tetikçilerden ikisinin bir ara İstanbul'a gitmiş olmaları, kaçıştan sorumlu olan suç ortağı Giritli Şevki'yi şüphelendirmiş ve suikast planını polise ihbar etmesine neden olmuştur. İhbarın hemen ardından Ziya Hurşit, çok sayıda silah ve bombayla birlikte yakalanmış ve diğer tetikçiler de kısa sürede canlı olarak ele geçirilmişlerdir (Sarıay, 2015: 398).

İstiklal mahkemesince gerçekleştirilen yargılamalar esnasında baş sanık Ziya Hurşit, suikast planının cumhurbaşkanının şahsına yönelik kendi kişisel husumetinin bir sonucu olduğunu, hükümeti devirmek, anayasayı değiştirmek veya halkı isyana teşvik etmek gibi bir amacının olmadığını açık biçimde ifade etmiştir (Aktaş, 2004: 135-136). Suikast girişimi davasının sanıklarının gözle görünür, ortak bir siyasi emellerinin olmamasına ve bu kişilerin zaten siyasal hayatta da öne çıkan kimseler olmamalarına rağmen Mustafa Kemal, bu olayı şahsına yönelik bir girişim olarak görmekten ziyade rejime yönelik bir hareket olarak görme ve öyle lanse etme yolunu tercih etmiş gibi görünmektedir. Girişimin arkasındaki İttihatçı zihniyeti ve bu girişimin eski İttihatçılarla olan bağlantısını ortaya çıkarmak, olayın basit bir suikast girişimi değil aksine ciddi bir darbe teşebbüsü olduğunu ortaya koyabilmek açısından önemlidir. Çünkü bu olayın rejim ve hükümet karşıtı bir teşebbüs olduğunu

gösterebilmek iktidara, siyasi arenadaki tüm rakiplerin meşru bir şekilde elimine edilebilmesi gibi bulunmaz bir fırsat verebilecektir (Lord Kinross, 1994: 584-585).

Ankara İstiklal Mahkemesi derhal çalışmalarına başlamış ve suikast girişimiyle bağlantılı olabilecekleri gerekçesiyle, dokunulmazlıklarını kaldırmaya dahi lüzum görmeksizin tüm eski TpCF üyeleri ile İttihat ve Terakki Cemiyeti bağlantılı olduğu bilinen çok sayıda kişi hakkında tutuklama kararı çıkartmıştır. Başbakan İsmet Bey, tutuklular arasındaki Kazım Bey'in serbest bırakılmasına uğraşmışsa da Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in müdahalesiyle bu çabasından vazgeçmek zorunda kalmıştır (Tunçay, 1981: 162). İzmir'de başlayıp Ankara'da devam eden bir dizi davanın sonucunda, 49 sanıktan 15'inin idamına karar verilmiştir. Bu 15 kişilik grubun 6'sını eski TpCFli mebuslar oluşturmuştur. Bu kişiler arasında fırkanın kurucularından İsmal (Canbulat) da vardır. Bunlar haricinde, mahkemedен çok sayıda hapis cezası kararı da çıkmıştır (Kocaman & Ceylan, 2016: 16; Yüceer, 2002: 972). Milli Mücadele'nin önde gelen isimlerinden Kazım, Refet, Ali Fuat ve Cafer Tayyar Beyler hakkında beraat kararı verilirken, o sırada yurt dışında bulunan Ali Fuat ve Rauf Beyler ise gıyaben onar yıllık sürgün cezasına çarptırılmışlardır (Uyar, 1998: 83-84). Gıyabında hakkında idam kararı verilmiş olan ve İttihatçı kimliğiyle bilinen Kara Kemal ise, kolluk kuvvetlerince yakalanacağını anlayınca intihar etmiştir. Yaşanan olay ve ardından yapılan yargılamalar sonucunda Mustafa Kemal'in ve partisinin önünde durabilecek hiçbir muhalif unsur kalmamıştır. Mustafa Kemal'e muhalefet etmekten çekinmeyen paşalar, verilen gözdağı sonucu siyasal hayattan uzaklaştırılmış, İttihatçılar ise hapsedilmek veya idam edilmek suretiyle tamamen ortadan kaldırılmışlardır (Aktaş, 2004: 145-149; Lord Kinross, 1994: 590).

Özetle, söz konusu suikast girişimi onu tasarlayanlar kadar, konuyla bağlantılı veya bağlantısız diğer tüm muhalif kişi ve kuruluşların da icabına bakılmasına vesile olmuştur. Bundan sonraki yaklaşık dört yıllık süreçte, mecliste iktidar partisinin uygulamalarını eleştirebilecek hiçbir oluşuma izin verilmeyecektir (Lewis, 1993: 274). Hedeflenen muasır medeniyetler seviyesine ulaşılan kadar, tasarlanan inkılaplar hiçbir muhalif unsurun engellenmesiyle karşılaşılmadan ardı ardına ve süratle hayata geçirilmelidir (Yeşil, 2002: 985).

3.9 1926-1930 YILLARI ARASINDA YÜKSELEN BASTIRMA MALİYETLERİ VE BİR ÇIKIŞ YOLU OLARAK GÜDÜMLÜ MUHALEFET

1930 yılında muhalefeti bastırmanın CHF iktidarına yüklediği maliyet, muhalefete hoşgörü göstermenin ona yükleyeceği maliyetten daha ağır basmaya başlamıştır. Bastırmanın iktidara yüklediği; ülkenin uluslararası prestijinin sarsılması, bastırılan muhalif unsurların yer altında örgütlenmesi ve hükümete karşı devrimci bir hareketin başlaması, İnönü hükümetinin görece başarısız olan ekonomik politikalarının ülke ekonomisini içinden çıkılmaz bir noktaya getirmesi, devletçi ekonomik politikalara Liberal alternatifler sunulamaması, meclisteki tek parti olan CHF'nin rehavete kapılarak rekabetçiliğini ve canlılığını yitirmesi gibi maliyetleri göze almak istemeyen Mustafa Kemal, muhalefete müsaade etmeye hatta onu teşvik etmeye karar vermiştir. Tezin bu kısmında, yukarıda bahsi geçen yeniden değişen bastırma-hoşgörü maliyet dengeleri incelenecek ve bu değişimlerin Türk siyasetine yansımaları yorumlanacaktır.

İlk muhalefet partisi olan TCF'nin Şeyh Sait İsyanı ile bağlantılı olduğu gerekçesiyle kapatılması, 1926 yılında İzmir'deki suikast girişimine karıştıkları iddiasıyla farklı kesimlerden çok sayıda muhalifin siyasal yaşamdan bir şekilde uzaklaştırılmaları, 1925 yılında ülkede asayişin sağlamak bahanesiyle çıkartılmış olan Takrir-i Sükûn Kanunu'nun 4 yıl gibi uzun bir süre yürürlükte kalmış olması gibi demokratik yaşamda arzulanmayan bazı durumlar, ülkede özgürlük ve çoğulculuk adına zaten kısıtlı bir biçimde var olan pek çok unsurun 5 yıl gibi bir süredir askıya alınmış olmasına neden olmuştur. 1927 yılında yapılan seçimlerle Üçüncü TBMM oluşturulmuş ve bu mecliste eski TCFliler mebuslardan hiçbirine yer verilmemiştir (Ekinci N. , 2002: 1013). Her türlü denetimden yoksun olan bir siyasal iktidarın varlığı toplum için zaten başlı başına bir hoşnutsuzluk sebebiyken, öte yandan ekonomik durumun da içinden çıkılmaz biçimde kötüleşmiş olması, tek parti iktidarına gösterilen beş yıllık sabrın sonunun artık yakın olabileceği sinyallerinin alınmasına neden olmuştur.

Bahsi geçen dönemde, İsmet Bey Hükümeti'nin iktisadi alanda devletçi olarak nitelenebilecek birtakım kararlara imza attığı görülmektedir. 1920'li yılların sonralarına doğru, Türkiye'nin başlıca döviz kaynağı olan hammaddelerin

fiyatlarında önemli düşüşler yaşanmış ve zor durumda kalan hükümet sıkı bir para politikası uygulamak suretiyle Türk Lirası'nın değerini koruyucu bazı tedbirler almıştır (Tabak, 2002: 994). Özel sektörden beklenen verimin alınamamış olması sebebiyle, devletin bazı alanlarda ekonomiye müdahalesi gündeme gelmiş ve hayati öneme sahip olduğu düşünülen sektörlerin devlet tekeline alınması süreci başlamıştır. Özellikle demiryollarının yabancı şirketlerden satın alınması, henüz yeterli kalite ve uzunlukta karayoluna sahip olmayan ülkede tepkilere neden olmuştur. Devletleştirme sürecinin finansmanının, halka yüklenen vergi yükünün artırılması usulüyle sağlanmaya çalışılması ise bu tepkileri hat safhaya çıkaracaktır (Gözcü, 2006: 12-14). Bu çetin sürecin, 1929 yılında ABD'de başlayan ve kısa sürede tüm dünyayı derinden sarsan Büyük Buhran'la aynı döneme denk gelmiş olması kötü bir tesadüf olarak görülebilir. Ancak, Osmanlı Devleti'nin dış borçlarından Türkiye'nin payına düşen yüklü miktarın ilk taksidinin de yine aynı yıla denk gelmiş olması, 1929 yılının Türkiye için fazlasıyla talihsiz bir yıl olarak anılmasına neden olacaktır (Pamuk, 2016: 187-188).

Tüm bu olumsuz uygulama ve gelişmeler, CHF iktidarının kendi halkı, uluslararası toplum ve hatta kendi mebusları gözündeki imajını büyük ölçüde zedelemişti. Siyasal yaşamda hiçbir muhalif unsur olmadan geçen her gün daha da azalan itibarı geri kazanabilmek ve mevcut gidişatı iyi yönde değiştirebilmek için muhalefetin hoş görülmesi gerektiği ortadaydı. Bu muhalefet, ya fırka içerisinde bir hizip şeklinde ortaya çıkmalı yahut ayrı bir muhalif fırkanın kurulmasına müsaade edilmeliydi. Başbakan İsmet Bey'in CHF içerisinde bir muhalefete sıcak bakmaması üzerine yeni bir muhalefet partisi kurulması fikrine odaklanılmıştı. Bu fikrin hayata geçirilmesi ise 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurdurulmasıyla olacaktır (Erdem, 2013: 6).

Cumhuriyetin ilk yıllarında görece yoğun bir biçimde ve şevkle yürütülen meclis faaliyetleri, özellikle 1927 yılında gerçekleştirilen CHF Kongresi ve Nutuk'un okunması sonrasında neredeyse durma noktasına gelmiştir. 1930 yılına gelindiğinde ise iktidar partisi halkla olan bağlarını hepten yitirmiştir. CHF mebuslarının çoğunluğunu oluşturan bürokrat ve sermaye sahibi kesimler meclis toplantılarına düzenli biçimde katılmamaya başlamışlar, meclise geldikleri günlerde ise yasama faaliyetinden çok iş ve ihale takibi yapmak gibi kendi şahsi çıkarlarıyla

ilgilenmişlerdir (Çınar, 2015: 209). CHF hakkında hızla yayılmış olan yolsuzluk iddiaları, yönetim ile halk arasında mevcut olan son bağları da koparmış ve hükümete karşı ciddi bir güvensizlik ve sessiz direniş durumu oluşmuştur (Ertem, 2010: 73). Zaten halk da tek liste sunularak ve göstermelik biçimde yapılan seçimlere ilgi göstermiyor, seçimlere katılım oranı %25'in üzerine çıkmıyordu. Tek partinin gösterdiği adaylar her halükarda seçilmekte ve bu kişiler bazen, hayatlarında hiç gitmedikleri illeri temsil etmek zorunda kalmaktaydı. Bu sessiz direnişin sesini çıkartabilmesi SCF'nin kuruluşuyla birlikte mümkün hale gelecek ve halihazırda geniş bir toplumsal zemin bulmuş olan iktidar aleyhtarlığının boyutları tamamen gün yüzüne çıkacaktır (Tabak, 2002: 996; Uzun, 2002: 1035).

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, Türk siyasetinin içinde bulunduğu bu kasvetli durumdan rahatsızlık duymuştur. Halkı temsil eden ve hükümete halk adına hesap sorması gereken meclis, İsmet Bey hükümetini denetlemekte yetersiz kalmakta ve bu durum doğal olarak iktidar partisi örgütünde rehavete, uygulamalarında ise bir keyfiyete sebep olmuştur (Gözcü, 2006: 21). Mustafa Kemal belki de, İsmet Bey Hükümeti'nin tüm bu suistimallerinin faturasının cumhurbaşkanı olması sebebiyle halk tarafından kendisine kesileceğinden ve uzun uğraşlar sonucunda elde ettiği konumunun tartışılır hale gelebileceğinden endişe etmiştir. Bir muhalif partinin kurulmasıyla birlikte, Mustafa Kemal'in bu kötü gidişatın sorumluluğundan büyük oranda kurtulması ve halk nazarında eski saygınlığını geri kazanması mümkün olabilecektir (Ertem, 2010: 74).

Halkın yönetime karşı olan memnuniyetsizliğinin boyutlarını yerinde görmek isteyen cumhurbaşkanı, çeşitli illeri kapsayan yurt gezilerine çıkmış ve bu geziler sayesinde hazırlanan raporlar neticesinde, halkın memnuniyetsizliğini kendisinden ve CHF'den başka bir yöne çevirmek ve rehavete kapılmış olan iktidar partisini canlandırmak amacıyla sadık bir muhalefet kurulmasına izin vermeye ve hatta bunu teşvik etmeye karar vermiştir. Onun bu kararı almasının ardında, kontrolsüz bir şekilde güçlenen İsmet Bey ve hükümeti üzerinde bir baskı ve kontrol mekanizması oluşturma fikrinin bulunuyor olması da muhtemeldir (Zürcher, 2013: 264).

Yeni bir muhalif fırka kurma kararının alınmasında ülke içi sosyoekonomik ve politik gelişmelere ek olarak, mevcut uluslararası durumun ve diğer ülkelerle olan ilişkilerin de önemli bir payı vardır. Cumhuriyet'in ilan edilmişinden sonraki 7 yıllık

süreçte yalnızca bir muhalefet partisi kurulmuş ve bu parti 7 ay kadar varlığını sürdürebilmiş, sonrasında bu parti hükümet tarafından kapatılmış ve üyeleri zaman içerisinde politikadan dışlanmıştır. Yaklaşık 5 yıldır, ülke gerçek bir tek parti sistemi görünümüne bürünmüş ve baskıcı hükümet politikaları da bu algıyı güçlendirmiştir. Bu nedenle, Batılı demokrasiler nazarında dönemin Türkiye'si bir tek parti diktatörlüğüdür. Hatta Sovyetler Birliği ile dönemin Türkiye'si, bazı akademisyenler tarafından aynı siyasal kategori içerisinde değerlendirilmiştir. Bu durum, monarşiye son vererek bir cumhuriyet rejimi kuran, halkçı ve demokratik söylemleriyle ön plana çıkan Mustafa Kemal için oldukça rahatsızlık verici olmuştur (Erdem, 2013: 6-7).

Türkiye Cumhuriyetine yönelik bu olumsuz tavrın bir diğer negatif etkisi ise ülke ekonomisiyle ilgilidir. Tek partili bir siyasal sisteme sahip olmak, ekonomik açıdan oldukça güçlü olan ve aynı zamanda çok partili demokrasi taraftarı olan Batılı ülkeler tarafından hoş görülmemektedir. Ancak, ülkenin içerisinde bulunduğu ekonomik darboğazdan kurtulabilmek için de bu ülkelere alınacak kredilere de büyük gereksinim duyulmaktadır. Ayrıca yabancı yatırımcıların da güvenini kazanıp onları bir şekilde ülkede yatırım yapmaya teşvik etmek gerekmektedir (Ahmad, 1995: 88). Kısacası muhalif bir partinin kurulması sayesinde, Türkiye'nin Batılı ülkeler ve sermaye çevreleri gözündeki imajının düzeleceğine ve bunun ülke ekonomisinin gelişimine olumlu yansıtacağına yönelik bir beklenti de mevcuttur.

3.10 DÜŞÜK MALİYETLİ LİBERALLEŞME: "SERBEST" BİR MUHALİF PARTİNİN KURULUŞU

Son 5 yıllık süreçte CHF iktidarı iyice pekişmiş ve bu süreçte CHF, mecliste birkaç ufak çaplı bireysel muhalefet dışında bir muhalefetle karşılaşmamıştır. Bu süreçte çok sayıda inkılap, iktidarın isteği biçimde hayata geçirilmiştir. Ancak baskıcı yönetim ve 1929 yılındaki şiddetli ekonomik kriz halkı patlama noktasına getirmiştir bu da bastırma maliyetlerini artırmıştır. Mustafa Kemal bu duruma bir çare olarak, bir muhalefet partisi kurulması fikrine odaklanmıştır. Ancak bu muhalif parti Mustafa Kemal'in bizzat seçeceği mebuslar ve bir parti programı ile birlikte muvazaa (danışıklı) olarak kurulacak ve böylelikle teoride, istenmeyen sonuçların önüne geçilmiş olacaktır.

Mustafa Kemal, bir süredir üzerine kafa yorduğu yeni muhalefet fırkası fikrini hayata geçirmeye kararlıydı. Ancak, bu muhalefet fırkasının başında kimin bulunacağı konusu meselenin en can alıcı noktasını oluşturmaktaydı. Zira yeni partinin liderinin, Mustafa Kemal'in gözü kapalı şekilde güvенеbileceği ve genel manada onun sözünden çıkmayacak biri olması oldukça mühimdi. Bu açıdan bakıldığında, o sırada Paris'te büyükelçilik görevini yürütmekte olan eski Başbakan Fethi Bey, bu iş için adeta biçilmiş kaftan gibi durmaktaydı. Fethi Bey, Mustafa Kemal'in çok uzun yıllardır tanıdığı ve fazlasıyla güvendiği eski bir silah arkadaşıydı. Gerçekten de o, cumhurbaşkanının bir dediğini iki etmemiş, kendisine hükümet kurma görevi verildiğinde hükümeti kurmuş, artık istenmediğinde istifa etmiş ve Paris'e büyükelçi olarak gönderilmişti. Mustafa Kemal'in ihtiyacı duyduğu yeni muhalefet lideri tam da böyle birisi olmalıydı (Gencer, 2012: 56-57). Çünkü, Mustafa Kemal'in Paşalar Komplosu olarak nitelediği ve çokça yakındığı TCF hareketi, onun kontrolü dışında gelişmiş ve gerçekten de arzu edilmeyen bir biçimde sonuçlanmıştı. Görünen o ki, cumhurbaşkanının benzer bir deneyimi tekrar yaşamaya niyeti yoktu.

Muhalefet fırkasının Fethi Bey'e kurdurulmak istenmesinin bir başka nedeni de, Fethi Bey'in öteden beri İsmet Bey'le nispeten gizli bir rekabet içerisinde olması ve Fethi Bey'in Mustafa Kemal ile yaptığı sohbetlerde, İsmet Bey Hükümeti'nden duyduğu memnuniyetsizliğini sık sık dile getirmesi ve ülkenin kötü gidişatından büyük ölçüde onu sorumlu tutmasıdır (Güler, 2015: 296). Fethi Bey'in mevcut hükümete yönelik eleştirileri özellikle iktisadi alanda yoğunlaşmaktadır. Liberal görüşleriyle tanınan Fethi Bey'e göre İsmet Bey Hükümeti çağın gereklerine uymayan ekonomik politikalar yürütmektedir. Ayrıca siyasal sistemde yalnız tek bir fırkanın bulunması da, CHF mebuslarından kurulu olan hükümetin iyice ölçüp biçmeden önemli kararlar almasına ve bu kararların neticelerinin hesabının sorulamamasına neden olmaktadır. Böyle düşünen birinin kuracağı bir muhalefet fırkası, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in de bazı kararlarından rahatsızlık duyduğu İsmet Bey Hükümeti'nin frenlenebilmesinde oldukça etkili olabilecektir. Tüm bunlara ilaveten, Fethi Bey'in ülkeye ve dolaylı olarak Mustafa Kemal ile CHF'ye sağlayabileceği başka bir fayda daha vardır. Halihazırda Türkiye'nin Paris Büyükelçisi olan Fethi Bey'in Fransız mali çevrelerinde güçlü bağlantıları

mevcuttur. Fethi Bey'in bir muhalefet fırkasının başında bulunması Türkiye'nin yalnızca tek parti diktatörlüğü imajını düzeltmekle kalmayacak, aynı zamanda Fransa'daki sermaye sahiplerinden kredi alınabilmesine de olanak sağlayacaktır (Grew, 2000: 78-81).

Çok geçmeden Mustafa Kemal, yeni muhalif fırkayı Fethi Bey'e kurdurma niyetinde olduğunu yakın çevresine açıklamıştır. Nihayet, 1930 Temmuz'unda Fethi Bey'in tatilini geçirmek üzere Türkiye'ye dönmesiyle, Mustafa Kemal bu niyetini kendisine de açıklar. En başta Fethi Bey, İsmet Bey ile karşı karşıya gelmek istemediğini söylemiştir. Ancak, asıl karşı karşıya gelmek istemediği kişi Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'den başkası değildir (Gözcü, 2006: 20-21). Açıktır ki Fethi Bey, Türkiye'deki mevcut politik şartlarda yeni bir muhalif fırkanının kurucusu ve yöneticisi olmanın ne denli büyük bir sorumluluk olduğunu ve bu durumun istenmeyen sonuçlarının olabileceğinin farkındadır. Çünkü kendisi, TCF gibi trajik olarak nitelenebilecek bir muhalefet denemesini dönemin başbakanı olarak yakından tecrübe etmiş ve hatta muhalefete yumuşak davrandığı gerekçesiyle kabinesini dağıtması sağlanmıştır. Kendisi Fransa'da büyükelçi olarak bulunduğu 5 yıllık süre zarfında da memleketin siyasi vaziyetini yakından takip etmiştir ve söyle bir siyasi ortamda kurulacak bir muhalefet partisinin çok zor şartlarla karşılaşabileceğinin bilincindedir. Kuvvetle muhtemeldir ki bu nedenler onun, cumhurbaşkanının bu teklifine en başta mesafeli durmasında etkili olmuştur.

Mustafa Kemal, Türkiye'de tek kişi yönetimi sona ermeden ölmek istemediğini ve ardında demokratik bir Türkiye Cumhuriyeti bırakmak istediğini Fethi Bey'e söylemişti. Ancak Fethi Bey hala çekingen davranıyordu zira CHF'ye siyasi rakip olma durumunun, fiilen iktidar partisinin başında bulunan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ile arasını açacağından korkmaktaydı. Bunu fark eden Mustafa Kemal kendisini bir babaya benzeterek, iki partinin de kendi çocuğu gibi olacağını ve aralarında hiçbir ayırım gözetmeyeceğinin sözünü vermiştir. Ayrıca, kurulacak olan bu yeni partiye kız kardeşi Makbule Hanım'ı da kaydettireceğini söyleyerek ve parti genel sekreterliği mevkiine de yakın arkadaşı Nuri (Conker) Bey'i uygun görerek, Fethi Bey'e bir nevi garanti verir. Nihayet, Başbakan İsmet Bey'in de olumlu tavrı ve ikna çabaları sonrasında Fethi Bey, yeni

bir muhalefet fırkası kurmayı kabul etmiştir (Lord Kinross, 1994: 611-613; Ertem, 2010: 74).

Mustafa Kemal, İsmet Bey ve Fethi Beyler arasında, yeni muhalefet fırkasına ilişkin olarak yapılan uzun pazarlıklar neticesinde temel hususlar konusunda bir anlaşmaya varılmıştır. Başta Fethi Bey, mecliste 120 sandalye almak konusunda ısrar etmişse de İsmet Bey bu sayının 50 olması gerektiğini belirtmiştir. Nihayetinde, Mustafa Kemal'in arabuluculuğuyla bu sayı 70 olarak belirlenmiş olsa da CHF'li mebusların çekinceleri ve isteksizlikleri nedeniyle yeni muhalefet fırkası yalnızca 15 mebusla kurulacaktır (Erdem, 2013: 12). Kuruluş masrafları şahsen Mustafa Kemal tarafından karşılanacak olan fırkanın ismi yine cumhurbaşkanının isteğiyle Serbest Cumhuriyet Fırkası olarak belirlenmiştir (Ahmad, 1995: 88).

Fırkanın kuruluşunun kamuoyuna duyuruluşunda da ilginç bir yöntem izlenmiştir. Muhalif fırkanın bir danışıklı dövüş şeklinde tasarlandığının belli olmaması adına Fethi Bey, Mustafa Kemal'e ithafen yazacağı mektupta muhalif bir fırka kurma konusunda kendisinden izin isteyecek ve Mustafa Kemal de bu isteği memnuniyetle karşıladığını bildiren bir cevap yazacaktır. 11 Ağustos 1930 tarihinde Cumhuriyet Gazetesi'nde yayımlanan mektubunda Fethi Bey, ülkenin özellikle iktisadi gidişatından memnun olmadığından ve bu gidişe dur diyebilmek adına muhalif bir fırka kurmak istediğinden bahseder ve Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'den izin ister (Cumhuriyet, 11 Ağustos 1930). Cumhurbaşkanı ise bir sonraki gün yayımlanan cevabında, böyle bir girişimden memnuniyet duyacağını belirtir ve kendisinin bu iki fırka arasında bir arabulucu olarak hareket edeceğini ifade eder (Cumhuriyet, 12 Ağustos 1930). Ancak burada dikkat çeken husus, Mustafa Kemal'in CHF Umumi Reisi olduğunu mektubunda özellikle belirtmiş olması ve laiklik konusunda aynı fikirde olduklarından memnuniyet duyduğunu ifade ederek, muhalif fırkanın muhalefet ediş sınırlarını daha en baştan çizmiş olmasıdır (Güler, 2015: 299-300; Gözcü, 2006: 22-24; Çınar, 2015: 211-212).

Cumhurbaşkanı'nın Fethi Bey'e verdiği cevabın Cumhuriyet Gazetesi'nde yayımlandığı 12 Ağustos 1930 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci muhalefet partisi olan Serbest Cumhuriyet fırkası resmen kurulmuştur. Partinin, dönemin gazetelerinde de yayımlanan programını, Mustafa Kemal'in isteğiyle CHF'den SCF'ye geçmiş olan Ahmet (Ağaoğlu) Bey yazmıştır. Ayrıca Nuri (Conker) ve

Mehmet Emin (Yurdakul) Beyler gibi, cumhurbaşkanının güvenini kazanmış olan başka mebuslar da muhalefet fırkasına kendi istekleriyle yahut istemeyerek de olsa kaydettirilmişlerdir. Bu mebusların belki de tek ve en mühim ortak yönü, İsmet Bey ve onun kabinesine karşı olan antipatileridir. Bu durum yeni muhalefet fırkasının, Başbakan İsmet Bey'e bir ikaz olarak kurulduğunun ve gerektiğinde onun da gözden çıkarılabileceğinin bir kanıtı olarak görülebilir (Ersoy, 2000: 21-22; Gencer, 2012: 57).

Mustafa Kemal, kurulacak olan muhalif fırkanın CHF'nin sol cenahında yani liberal bir fırka olmasını özellikle tembihlemiştir. Bu durum, zaten liberal fikirlere sahip olan Fethi Bey için de oldukça makuldür (Erdem, 2013: 14). Fırkanın adından da anlaşılacağı üzere bu yeni fırkanın, siyasal ve ekonomik özgürlüğü kendisine gösterilen sınırlar içerisinde savunması beklenmektedir. Bu beklentinin ardında, hem devletçi hem de liberal ekonomik politikaları bir arada deneyimlemek ve hükümetin uzun vadede bu politakalardan hangisini benimseyeceğine karar verebilmesini sağlamak gibi bir amacın bulunduğu da söylenebilir (Tunçay, 1981: 248).

SCF, kurulacağıın ilan edilmesiyle birlikte çok geniş kesimlerin dikkatini üzerinde toplamıştır. 1923 yılından beri mecliste temsil edilme şansı bulamayan kesimler bu yeni fırkaya adeta dört elle sarılacaktır (Uzun, 2002: 1037). Bu kesimler doğrudan rejime karşı olanlardan, yalnızca mevcut hükümetin siyasi ve ekonomik kararlarına karşı olanlar ve İsmet Bey'in kendisine karşı olanlar kadar çok geniş bir yelpazede bulunmaktaydı (Çınar, 2015: 214). Bu durum, her ne kadar oy potansiyeli açısından SCF'ye bir avantaj olarak görülebilse de fırkanın feshine gidecek nedenlerden de birisini oluşturmaktadır. Yeni fırka süratli bir biçimde, özellikle ticaretin yoğun olarak yapıldığı ve tüccar kesimin çoğunlukla mevcut yönetimden hoşnut olmadığı, Batı Anadolu'daki İzmir ve Aydın gibi kentlerde örgütlenmiştir. SCF'nin o dönemki Aydın İl Başkanı olan Adnan Bey 15 yıl sonra, Demokrat Parti'nin kurucuları arasında yerini alacak ve 1950 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin başbakanı olacaktır (Tunçay, 1981: 256).

SCF muhalefetini hoş görmenin CHF iktidarı açısından olası maliyetlerine bakacak olursak, bunlardan ilki seçimleri ve dolayısıyla iktidarı kaybetme ihtimalidir. Ancak Mustafa Kemal, kendi güdümünde kurulacak ve güvendiği kişilerden oluşacak olan bir partinin bunu yapabileceğine ihtimal vermemiş

olmalıdır. Bununla birlikte, gözden kaçırılmış olabilecek bir gerçek vardır ki o da CHF'nin 5 yıl önceki saygınlığının 1930lara gelindiğinde görece azalmış olduğudur. İkinci bir maliyet olan, hükümetin yoğun meclis muhalefeti nedeniyle karar alamaz duruma gelmesi, bu parti güdümlü bir muhalefet olacağı ve çoğunlukla ekonomik konularda muhalefet edeceği için düşük bir ihtimaldir. Halkın muhalefet partisinden cesaret alarak hükümete karşı cephe alması maliyetini ise iktidar partisi göze almış görünmektedir. Kısacası, yeni bir iktidar partisi kurulmasının maliyeti, onu bastırmanın maliyetinden daha az olarak hesap edilmiş ve SCF kurulmuştur.

SCF'nin 11 maddeden oluşan resmi programı, kuruluşundan birkaç gün sonra gazetelerde yayımlanmıştır Parti programının içeriği özetle şu şekildedir: Muhafif fırka cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve laiklik ilkelerine bağlıdır, vergiler halkın gücüne göre alınmalıdır, devlet tasarrufa yönelmeli ve yabancı sermayeye kolaylık sağlanmalıdır, bireysel girişim desteklenmeli gerekli olmadıkça ekonomiye devlet müdahalesinden kaçınılmalıdır, çiftçi ve köylü devlet tarafından kredilerle desteklenmelidir, ithalat ve ihracatın gelişebilmesi için deniz taşımacılığı ucuzlatılmalıdır, bürokratik sürecin hızlandırılması ve rüşvet ile suistimalin engellenmesi gereklidir, mahkemelerdeki dava süreci mümkün olduğunca hızlandırılmalıdır, dış politikada sürdürülen barışçıl ve uyumlu tavırdan taviz verilmemelidir, son olarak iki dereceli seçim sistemi yerine tek dereceli sistem benimsenmeli ve kadınlara da erkeklerle aynı siyasi hak ve özgürlükler tanınmalıdır (Aktaş, 2004: 162-164; Vakit, 12 Ağustos 1930).

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in teşvikiyle kurulan SCF, kuruluşunun ilk birkaç gününde iktidar fırkalılar ve iktidar yanlısı basın tarafından iyi bir muamele görmüştür. Bu hoşgörü durumuna, yeni fırkanın kendisine çizilmiş olan sınırlar dahilinde muhalefet edeceğine olan güvenin ve ilan edilen programıyla aslında CHF'den çok da farklı bir fırka olmadığına anlaşılmasının inkar edilemez bir tesiri olduğu muhakkaktır (Güler, 2015: 302-303). Ancak çok geçmeden bu ılımlı atmosferin yerini gerilimli bir ortam almaya başlayacaktır. CHF-SCF ilişkilerinin kırılma noktalarından ilki olan olay, SCF Genel Başkanı Fethi Bey'in CHF iktidarına yönelik çok sayıdaki eleştirilerini dile getirdikten sonra, muhalefet fırkası olarak nihai hedeflerinin elbette ki iktidara gelmek olduğunu bir röportajında beyan etmesiyle patlak vermiştir (Cumhuriyet, 24 Ağustos 1930). Bu andan itibaren Fethi

Bey ve fırkasının, CHF'ilerin düşündükleri kadar uysal bir muhalefet sergilemeyeceği anlaşılmıştır. Artık iktidar yanlısı basın ve iktidar fırkalı mebusların muhalefete yönelik söz ve davranışlarında büyük değişimler görülecek ve iktidar-muhalefet ilişkilerinde yeni bir evreye girecektir (Uyar, 1998, 86).

Fethi Bey'in bu hareketinin henüz çok erken bir siyasi hamle olduğunu, bu durumun partisinin ve dolayısı ile Türk siyasetinin geleceğini negatif yönde etkilediğini söylememiz mümkündür. Belki de o an duyduğu heyecan sebebiyle bu niyetini ağzından kaçırmış olan Fethi Bey, eğer bir süre daha ılımlı bir politika izleyip iktidara gelme niyetinde olduklarını gizleyebilmiş olsaydı, belki de Türkiye Cumhuriyeti'nin çok partili siyasal yaşamı 1945 yerine 1930 yılında başlayacak ve Türk siyaseti çok daha farklı bir doğrultuda ilerleyecekti (Lord Kinross, 1994: 616). Ancak bu girişim planlandığı şekilde gitmemiş ve parti kapanmıştır. Bu durumun nedenleri bir sonraki kısımda detaylarıyla anlatılacaktır.

3.11 ARTAN HOŞGÖRÜ MALİYETLERİ VE İKTİDARDA PANİK: GÜDÜMLÜ PARTİ KONTROLDEN ÇIKIYOR

CHF'yi, güdümlü olarak kurulan SCF'nin kontrolden çıktığı ve artık hoşgörü maliyetlerinin artmaya başladığı fikrine götüren; bu yeni fırkanın ekonomik konular dışında da muhalefet yapmaya başlaması, Fethi Bey'in iktidara gelme konusunda iddialı olması, bu iddiaları kanıtlar nitelikteki İzmir Mitingi ve tüm baskılara rağmen yerel seçimlerde azımsanamayacak bir başarı elde edilmiş olmasıdır.

Daha kurulduğu ilk günlerde geniş halk kesimlerinin verdiği desteğin güçlü bir şekilde hissedilmesi SCF'ye, siyasi arenada daha bağımsız biçimde hareket edebilmek için cesaret ve özgüven vermiştir. Yeni muhalefif fırkanın kuruluşundan duyulan heyecan ve ona gösterilen yoğun ilgi, kısa zamanda SCF'nin iktidar fırkasına ve doğal olarak da Başbakan İsmet Bey'e meydan okuyabilmesinin yolunu açmıştır (Karpata, 2014: 41). Büyük Buhran'ın neden olduğu ekonomik çöküntü ortamında gündün güne daha da fakirleşen halkın, iktidar fırkası tarafından önceleri çok da ciddiye alınmamış olan yeni muhalefet fırkasına duyduğu sempatinin ve verdiği desteğin boyutlarının kısa sürede anlaşılmış olması, karşılarında tam anlamıyla güdümlü bir fırka bekleyen CHF'iler arasında bir panik havası yaratmıştır

(Ersoy, 2000: 22). Çünkü CHF'iler tarafından SCF, hiçbir zaman iktidarı hedefleyecek bir fırka olarak düşünülmemiş, yalnızca etli sütlüye dokunmadan hükümete bazı yapıcı eleştiriler yöneltmekle yetinecek bir fırka olarak tahayyül edilmiştir (Uyar, 1998: 86).

Durumun ciddiyetinin anlaşılmasıyla birlikte CHF, tüm teşkilatıyla birlikte harekete geçmiştir. Mustafa Kemal'in, iktidar fırkasını içinde bulunduğu rehavetten kurtarma planı bu noktada işlemeye başlamış görünmektedir. Çünkü 1930 Ağustosundan itibaren tüm CHF kadroları, büyük bir heyecanla ve aynı amaç uğruna çaba sarfetmeye başlamıştır. Kısa zamanda yurt çapında örgütlenme faaliyetlerine girişen SCF ise, iktidar partisinin tüm dikkatini üzerinde toplamıştır. Ağaoğlu Ahmet Bey, iktidar fırkasının gazabına uğramamak adına başta yalnızca mecliste etkinlik göstermeyi ve bir süreliğine kendilerinden beklenen doğrultuda 'uslu' bir muhalefet olarak kalmayı önermişse de Fethi Bey, yaklaşmakta olan yerel seçimlerde başarı sağlayabilmek için taşra örgütlenmesine ağırlık vermeye karar vermiştir (Güler, 2015: 305). Böylelikle fırka kurulduğu ilk günlerden itibaren örgütlenme çalışmalarına hızlı bir şekilde başlamış oldu. CHF'ye karşı olan kızgınlıkları yıllardır içinde birikmiş olan halk, tepkisini artık bir şekilde dile getirebileceği düşüncesiyle yeni fırkaya üye olabilmek için SCF şubelerine adeta akın etmiştir (Gök, 2002: 131; Zürcher, 2013: 265).

Henüz kurulmuş ve meclis çalışmalarına başlamış olan muhalefet fırkası, kısa sürede CHF'li kesimlerce gericilerin ve komünistlerin muhtemel toplanma alanı olarak görülmeye başlanmıştır. Ancak tüm baskılara rağmen, cumhurbaşkanının kendilerine verdiği desteğin de sağladığı güvenle SCF, örgütlenme faaliyetlerine hızla devam etmiştir (Kılınçkaya, 2012: 11; Aydoğan&Mahmutoğlu,2013: 122). Halkın bazı kesimleri önceleri bu yeni fırkaya mesafeli yaklaşmışsa da, bu fırkanın Mustafa Kemal tarafından desteklendiğini ve iktidar fırkalarıca da güler yüzle karşılandığını gördüklerinde, artık daha özgür bir siyasi ortamın mevcut olduğu düşüncesiyle bu yeni fırkaya dört elle sarılmışlardır. Bu süreçte SCF çok sayıda destek mektubu ve üyelik başvurusu almış, hatta bazı yerlerde SCF şubeleri bizzat yerel halk tarafından açılmıştır (Çınar, 2015: 215-216). Bu durum iktidar fırkası açısından son derece can sıkıcı bir hal almaya başlamıştır. Bu sebeple, SCF'nin kuruluşundan yalnızca 10 gün sonra CHF Genel Sekreteri Saffet (Arıkan) Bey tüm

CHF teşkilatına, SCF yerel teşkilatı kurucuları ve faal üyeleri hakkında detaylı bilgi toplanmasını ve bu bilgilerin bir rapor halinde kendisine gönderilmesine ilişkin bir emir vermiştir. Bu durum, SCF'nin artık CHF tarafından fazlasıyla ciddiye alındığının ve yakalanacak en ufak bir açığında muhalif fırkanın üzerine topyekûn hücum edileceğinin güçlü bir göstergesidir (Kılınçkaya, 2012: 11-12).

Bu süre zarfında CHF'nin, muhalefeti yıpratmaya ve gözden düşürmeye yönelik çabaları dikkate değerdir. Örneğin SCF, yayımladığı programının kısılalığı ve ayrıntılı olmaktan çok uzak oluşu nedeniyle mecliste ve iktidar yanlısı basında çokça eleştirilmiştir. SCF'nin programının yetersiz olduğu ve beklentileri karşılayacak düzeyde olmadığı eleştirilerine karşılık olarak SCF mebusu Ahmet Bey; asıl meselenin programın kısılalığı veya uzunluğu olmadığını, pekala kısa olan ama uygulanmakta olan bir programın, uzun uzadıya yazılmış ancak uygulanma olanağı bulamamış bir programdan daha makbul olduğunu ifade ederek CHF'ye göndermede bulunmuştur (Gözcü, 2006: 39). CHFli mebuslar ayrıca, yeni fırkanın her çeşit gayri memnû ve kinci grupların toplanma noktası olma yolunda ilerlediği ve bu durumun SCF'yi güçlendirmekten ziyade toplumsal bir nifak yuvası haline getireceği yönünde eleştiriler de yöneltmişlerdir (Grew, 2000: 82).

Bu siyasi hareketlilik döneminde basın da görece özgürleşmiş ve ikiye bölünmüş bir görüntü vermeye başlamıştır. Hakimiyeti Milliye, Cumhuriyet ve Milliyet gibi iktidar yanlısı gazeteler SCF aleyhtarını yazılar ve karikatürler yayımlamaya başlamışlar; öte yandan Yarın, Son Posta, Yeni Asır ve yeni fırkanın adıyla kurulmuş olan Serbes Cumhuriyet gibi muhalif gazeteler de iktidarı yeren ve muhalif fırkayı yücelten yayınlar yapmaya koyulmuşlardır (Uyar, 1998: 87).

Yeni fırkanın iktidara yönelik eleştirileri, daha önce de bahsi geçtiği üzere çoğunlukla iktisadi konular üzerinde yoğunlaşmıştır. Muhalefet, iktidarın 7 yıllık süreçte mali ve iktisadi alanlarda hiçbir ilerleme kaydedemediğini belirtmekte ve bu konularda yapılan her uygulamanın, zaten pek parlak olmayan ülke ekonomisini daha da kötü hale getirdiğinden yakınmaktadır. Oldukça ağır olan vergilerin halka acımasızca yüklenmesinin en büyük sebebi de hükümetin uyguladığı demiryolu politikasıdır. Demiryollarının bilinçsizce ve hızla devletleştirilmesi halka yükelenen vergi yükünün katbekat artmasına sebep olmuştur. Ayrıca bütçe her yıl açık vermekte ve ivedi olarak ihtiyaç duyulan yabancı sermaye mevcut hükümet

tarafından ülkeye çekilememektedir. Serbest piyasa ekonomisine aykırı yapılardan biri olan devlet tekelleri de, Fethi Bey ve fırkasına göre halkın sırtına yüklenmiş ağır vergilerden birisidir (Gözcü, 2006: 42-56). Bu nedenle muhalefetin öncelikli hedefi, ülkeyi kalkındırmak ve beli bükülmüş olan halkın refah seviyesini yükseltmektir. Bunu gerçekleştirmenin adımlarından ilki iktidara gelindiğinde, hemen her fırsatta vergilerle ezilen ve elindeki büyük bölümüne el konulan halkı bu ağır vergi yükünden kurtarmak ve yerine daha adil ve insancıl bir vergi sistemi inşa etmek olacaktır (Aktaş, 2004: 164; Cumhuriyet, 24 Ağustos 1930).

İktidar-muhalefet ilişkilerinin ikinci bir kırılma noktası, iktidar lideri İsmet Bey'in Sivas gezisi ve burada attığı nutuk ile ardından muhalefet lideri Fethi Bey'in gerçekleştirdiği İzmir gezisi ve bu esnada yaşanan bazı olumsuzluklar etrafında biçimlenir. Bu geziler ve yapılan konuşmaların önemli bir amacı da, Ekim ayında gerçekleştirilecek olan belediye seçimlerinde halkın oyunu kendine çekebilmektir. O güne kadar muhalefet fırkasınca yapılan eleştirilere kapsamlı bir yanıt vermemiş olan Başbakan İsmet Bey, Sivas'a kadar uzanmış olan demiryolunun açılışını yapmak üzere 30 Ağustos 1930 tarihinde Sivas'a gitmiş ve burada pek çok konuya değinmiş, özellikle de hükümetinin demiryolu politikasına yönelik olarak yapılan eleştirilere yanıt vermiştir (Milliyet, 1 Eylül 1930). İsmet Bey'in bir buçuk saat kadar süren nutkunu, yaklaşık on bin kişinin canlı olarak dinlediği belirtilmektedir (Son Posta, 1 Eylül 1930).

İsmet Bey'in yaptığı uzun ve detaylı konuşmanın içeriği özetle şu şekildedir: Demiryolları, ülkenin farklı bölgeleri arasında birlik ve bütünlüğün sağlanmasında ve bir savaş durumunda ülkenin savunulmasında hayati bir öneme sahiptir. Yabancı sermaye çoğu kez ülkeye çekilmeye çalışılmışsa da, sermaye çevreleri bunu fazla kârlı bulmadıklarından tüm çabalar sonuçsuz kalmıştır. Son olarak, bütün ekonomik yükün bir kuşağın omuzlarına yüklenmesi söz konusu olamaz, çünkü yapılacak daha pek çok iş vardır ve gelecek kuşaklar da bu yüke ülkeleri için katlanmak durumunda kalacaklardır. İsmet Bey bu konuşmasında, hükümetçe ekonomide devletçiliği benimsediklerini de belirtmiş ve bunun nedenini de Türk milletinin her şeyi devletten bekleme alışkanlığına dayandırmıştır (Tunçay, 1981: 266). Fethi Bey ve destekçilerinin Sivas Nutku'na cevabı, birkaç gün sonra başlayacak olan Ege gezileri sırasında ve özellikle de İzmir Mitingi'nde verilecektir.

Yeni firkanın kuruluşundan yaklaşık 3 hafta sonra Fethi Bey ve beraberindeki SCF ileri gelenleri, fırkalarını halka daha iyi tanıtılabilmek ve yaklaşmakta olan belediye seçimlerinde onlardan oy talep etmek gayesiyle bir Batı Anadolu gezisine çıkmışlardır. Henüz birkaç gün önce kurulmuş olan muhalefet fırkası, CHF hükümetinin devletçi iktisat politikalarından ve 1929 yılındaki mali krizden en çok etkilenen bölgelerin başında gelen Ege Bölgesi'ndeki önemli ticaret merkezleri olan İzmir, Aydın ve Manisa gibi kentlerde hızla örgütlenmiş ve yerli halktan büyük ilgi görmüştür. İşte bu gezi de bahsi geçen bu merkezleri kapsayacak şekilde planlanmıştır. Gezi halktan yoğun davetlerin geldiği İzmir'den başlayacak, burada bir Serbest Fırka şubesi kurulacak ve ardından civar şehirlere geçilecektir (Tabak, 2002: 1001). Cumhurbaşkanı'nın da olurunun alınmasıyla birlikte, SCF yöneticilerini taşıyan vapur 3 Eylül 1930 tarihinde İstanbul'dan ayrılıp, gezinin ilk durağı olan İzmir'e doğru hareket etmiştir (Ertem, 2010: 80).

SCF'nin Batı Anadolu gezisine ilişkin olarak CHF kadrolarında, kendi açılarından fazlasıyla iyimser denebilecek bir beklenti mevcuttur. Genel görüş, SCF heyetinin gezi sırasında gittiği yerlerde halk tarafından protesto edileceği ve hatta SCFlilere yönelik bazı fiziki saldırıların olabileceği yönündedir. Bu nedenle dönemin Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) Bey, SCF heyeti gelmeden önce İzmir'de bazı incelemelerde bulunmuş ve kolluk kuvvetlerine şehirde olağanüstü önlemler alınması emri vermiştir (Aktaş, 2004: 166). Bu sırada Fethi Bey ve diğer SCFliler de, kendilerine karşı halktan istenmeyen bir tepki gelebileceği konusunda endişeliydiler. Ancak SCFlileri taşıyan vapur 4 Eylül günü İzmir Limanı'na yanaştığında, sahil şeridini tıka basa doldurmuş olan halkın sevinç gösterileri durumun hiç de beklendiği gibi olmadığını ortaya koyacaktır. Beklenenin aksine SCF heyeti ve özellikle de Fethi Bey, İzmir halkı tarafından adeta bir kahraman olarak karşılanmış ve bu durum, SCF heyetini hayret ve sevinç içinde bırakırken CHFliler arasında yeni bir şok ve panik dalgasının yayılmasına neden olmuştur (Lord Kinross, 1994: 613).

Hükümetin politikalarından duyduğu hoşnutsuzluğu dile getirebilmek için nihayet bir fırsat bulabilmiş olan halk, Fethi Bey'i sevinç içinde ve çok büyük beklentilerle karşılamıştır (Grew, 2000: 82). Ancak halkın bu yoğun ilgisi, bazı CHFlileri ve iktidara şirin görünmek isteyen yerel otoriteleri SCFlilere karşı sert bir tavır almaya, hatta SCF'nin planladığı geziye ve yapılacak mitinglere engel olmaya

çalışmaya sevk etmiştir. 1930 Eylül'ünde İzmir'de hemen her yerde kolluk kuvvetleri devriye geziyor ve civar yerlerden Fethi Bey'i görmeye gelenler yoldan geri çevrilmiştir (Tabak, 2002: 1001-1002). Halkın, kısa zamanda kontolsüzce yayılan sevinç gösterileri bazı istenmeyen olayların yaşanmasına neden olmuş ve iktidarın eline muhalefeti suçlamaya yarayacak bir koz vermiştir. Fethi Bey'in gördüğü yoğun ilgi üzerine paniğe kapılan CHF İzmir il teşkilatının aynı gün apar topar bir miting düzenlemesi ve İzmir'de yayımlanan Anadolu Gazetesi'nin SCF'ye yönelik ağır ithamları halkı galeyana getirmiş ve bu gazetenin bulunduğu bina ve matbaası bazı kimselerce taşlanmıştır. Bunun üzerine polis gazete binası önünde toplanan kalabalığa oldukça sert biçimde müdahale etmiş, kalabalığın dağılmaması ve olayların iyice kontrolden çıkması üzerine halka ateş açmıştır. Polis tarafından açılan ateş, 7 kişinin yaralanmasına bir çocuğun ise ölümüne neden olmuş ve bu üzücü durum hükümetten duyulan memnuniyetsizliği öfkeye çevirmeye yetmiştir. Polis kurşunuyla yaşamını yitiren bu çocuk olayın hemen ardından, SCFliler ve dönemin SCF yanlısı basını tarafından iktidara direnişin sembolü haline getirilecek ve SCF'nin verdiği ilk demokrasi kurbanı olarak anılacaktır (Zürcher, 2013: 265; Çınar, 2015: 218).

İzmir halkının kendisine ve fırkası göstermiş olduğu fazlasıyla yoğun ilgi, yapılan tezahüratlar ve bu süreçte fırkasıyla ilişkilendirilen bazı adli vakaların cereyan etmiş olması, Fethi Bey ve çevresindekilerde haklı olarak bir tedirginlik yaratmıştır (Gencer, 2012: 58). Fethi Bey'in yapacağı miting zaten gecikmiştir ve böyle belirsiz bir ortamda yapılabileceğinin de garantisi yoktur. Ayrıca dönemin İzmir Valisi Kazım (Dirik) Bey de SCF'nin kentteki faaliyetlerini engellemeye çalışmış ve Fethi Bey'den, şehrin asayişini ve kendi can güvenliklerini gerekçe göstererek, yapmayı planladığı mitingi iptal etmesini istemiştir. Bu mesele hakkında Fethi Bey ile Mustafa Kemal arasında geçen yoğun telgraf trafiği neticesinde Fethi Bey, mitingini yapabilmek için cumhurbaşkanından gerekli izni ve desteği alabilmiştir (Tunçay, 1981: 267).

Bu sırada, Fethi Bey'in kaldığı İzmir Palas otelinin etrafı Fethi Bey'i görmek isteyenlerle dolup taşmaktadır. Fethi Bey yaşanan üzücü olay sonrasında halkı sakinleştirmek üzere, otel balkonundan bir konuşma yapmaya başlamıştır. Halktan sakin olmalarını ve olaysız biçimde dağılmalarını rica ediyor, kötü niyetli kişilerin

emellerine alet olmamalarını tembihlemiştir (Aktaş, 2004: 167-168). Ancak bu sırada halktan bazıları hükümet aleyhine slogan atmaya başlamıştır. Hatta bazı kimselerin şapkalarını yere atıp çiğnediklerine de şahit olunmuştur (Taşkiran, 1994: 261). Bu ve benzeri protestolar, Fethi Bey ve fırkasının prestijini sarsan, iktidar fırkasının ve özellikle de Mustafa Kemal'in muhalefete yönelik sabrını taşıran gelişmelerin başında gelmektedir. SCF'yi destekleyen kesimlerin çok zıt görüşlere sahip kişilerden oluşması ve bu kesimlerin şikayet ve beklentilerini bazen aşırıya kaçan şekillerde dışa vurmuş olmaları, SCF'nin CHF tarafından irtica ve anarşizm ile ilişkilendirilmesine ve bu şekilde yıpratılmasına neden olmuştur (Toprak, 2004: 96).

Nihayet 7 Eylül 1930 tarihinde, daha önce yapılması planlanan İzmir Mitingi gerçekleşmiştir. Fethi Bey'i dinlemek, ona ve fırkasına verdikleri desteği göstermek isteyen on binlerce kişi İzmir Alsancak Stadı'nı adeta balık istifi doldurmuştur. Fethi Bey'in nutkunu yaklaşık 50.000 kişinin dinlediği belirtilmektedir (Son Posta, 9 Eylül 1930). Bu sayı, İsmet Bey'in Sivas mitingine katılanların yaklaşık 5 katına denk gelmektedir ve bu miting çok büyük bir gövde gösterisi olduğu kadar, iktidar fırkası açısından de epey göz korkutucu olmuştur. Fethi Bey yaklaşık 1 saat süren nutkunda İsmet Paşa'nın Sivas'ta yapmış olduğu konuşmayı yanıtlamış ve fırka olarak amaçlarından bahsetmiştir. Bu konuşmada Fethi Bey özetle; demiryollarının ihale koşullarının oldukça ağır olduğunu, halkın her şeyi hükümetten beklemesinin devlet müdahaleciliğine neden olmadığını, aksine ekonomiye sürekli olarak devlet müdahalesinin halkı hükümete bağımlı hale getirdiğini ve tembelleştirdiğini, yabancı sermayenin ülkeye gelmeme sebebinin ise siyasi ve ekonomik istikrarsızlıktan kaynaklandığını, ifade etmiştir (Ertem, 2010: 80; Tunçay, 1981: 266-267). Ayrıca SCF'ye karşı yöneltilen suçlamalara da değinerek, kesinlikle gerici veya anarşist bir oluşum olmadıklarını, aksine bunlarla mücadeleyi kendilerine görev bildiklerini belirtmiştir. Cumhurbaşkanı hiçbir surette karşısına almak istemeyen muhalefet lideri, Mustafa Kemal'in milletin manevi lideri olduğunu söyleyerek onu övmüştür (Son Posta, 9 Eylül 1930).

Fethi Bey, İzmir'den sonra gittiği Menemen, Manisa, Aydın ve Balıkesir'de de benzer sevinç gösterileriyle karşılanmıştır. İzmir'deki konuşmadan sonra Aydın'a geçen Fethi Bey'e, Aydın'da kurulacak olan SCF teşkilatının başına geçmesi için Adnan (Menderes) Bey tavsiye edilmiştir. Bu görev için çok da istekli olmayan

Adnan Bey Fethi Bey'in yoğun ısrarı üzerine ikna olmuş ve yaklaşık 30 yıl sürecek olan siyasi yaşamı bu şekilde başlamıştır (Aydın, 2011: 4-5). Fethi Bey, Balıkesir'de devam ettiği konuşmalarında bir ara sıcaktan bunalıp konuşmasına şapkasız devam etmek isteyince onu dinleyenlerin bir kısmı da şapkalarını çıkarıp yerlere attı. Bazı vatandaşlar ise onu İslam'ın koruyucusu olarak görüp yeşil bayraklarla karşılamıştır (Lord Kinross, 1994: 614). Ege'nin bazı yörelerinde ise işçilerin bir kısmı greve gitti. Bu ve benzeri durumlar karşısında Fethi Bey çoğunlukla heyecanına yenik düşmeyip tedbiri elden bırakmamış ve konuşmalarını ince eleyip sık dokumuştur. Ancak, bu süreçte kendilerine yapılan baskılara ve engellemelere değinmekten de çekinmemiştir (Kılınçkaya, 2012: 13).

CHF lideri İsmet Bey'in Sivas Mitingi ve ardından SCF lideri Fethi Bey'in gerçekleştirdiği İzmir Mitingi Türkiye Cumhuriyeti'nde düzenlenen ilk iktidar-muhalefet mitingleri olmaları sebebiyle büyük öneme sahiptir (Aydoğan & Mahmutoğlu, 2013: 123). Ancak İzmir Mitingi'nin ayrıca bir önemi de, 1930 Ekim'indeki yerel seçimlerde SCF'nin Ege Bölgesi'nde azımsanamayacak bir başarı elde etmesinin ve ardından fırkanın sonunu hazırlayacak olan bazı gelişmelerin de önünü açmış olmasıdır.

3.12 İKTİDARDA YENİDEN MALİYET HESAPLARI: CUMHURBAŞKANININ DESTEĞİNİ ÇEKMESİ VE FETHİ BEY'İN POLİTİK İNTİHARI

SCF'nin kuruluşu, ilk günlerde iktidar tarafından memnuniyetle karşılanmışsa da, zamanla muhalefetin dozunun artmasıyla iktidar ve muhalefet ilişkileri fazlasıyla gerilmiştir. Özellikle İzmir Mitingi sırasında SCF'nin, halkın yoğun desteğiyle karşılaşması CHF içerisinde bir panik havası yaratmıştır. Bundan da cesaretle SCF lideri Fethi Bey'in, iktidarı hedeflediklerini belirten açıklamalar yapması ve bu partinin yapılan yerel seçimlerde tüm müdahalelere rağmen görece başarılı olması, hükümeti iyiden iyiye endişelendirmiştir. SCF'nin aşırı muhafazakarlar dâhil her kesimden toplumsal muhalefetin odağı haline gelmesiyle birlikte Mustafa Kemal, bu partiye başta verdiği desteği geri çekmiş ve Fethi Bey verilmek istenen mesajı alarak partisini feshetmiştir. Bu süreçte, yine muhalefete hoşgörü göstermenin maliyeti, bastırmanın maliyetine ağır basmış görünmektedir.

Fethi Bey'in Batı Anadolu gezisi ve özellikle de İzmir mitingi sonrası, başta muvazaa olarak kurulmuş olan muhalif fırkanın muhalefette uzun süre kalmaya niyetli olmadığından tam anlamıyla emin olunmuş ve bu gelişmeler halkın bu yeni fırkaya verdiği desteğin boyutlarının somut bir biçimde görülmesine vesile olmuştur. Bunun anlamı CHF için alarm çanlarının çalması demektir. Çünkü halk SCF'yi bir iktidar alternatifi olarak görmeye başlamıştı ve görünüşe bakılırsa yapılacak ilk seçimlerde ondan desteğini esirgemeyecektir (Erdem, 2013: 17).

Güdümlü olarak kurulmuş olan bir fırkanın iktidar yarışında CHF'ye rakip haline gelmesi, iktidar fırkaları için haddini aşma anlamına gelmektedir ve artık muhalif fırkanın bir şekilde yarış dışına itilme zamanı gelmiştir. Bunu yapmanın tek yolu ise, bu fırkayı bizzat kurduran ve ona destek veren Mustafa Kemal'in desteğini geri çekmesini ve hatta muhalefet fırkasına karşı tavır almasını sağlamaktır. Bunun bilincinde olan CHF ileri gelenleri hiç zaman kaybetmeden, cumhurbaşkanını etkileme ve SCF'yi gözden düşürme faaliyetlerine girişmişlerdir. Kendi fırkası olan CHF'nin geleceğinin tehlikede olduğunu ve eşit şartlarda girilecek bir seçimden zaferle çıkılamayabileceğini anlayan Mustafa Kemal, denge politikasından vazgeçerek desteğini iktidar fırkasından yana koyacaktır (Uyar, 2005: 88-89). Cumhurbaşkanı'nın muhalif fırkaya verdiği desteği geri çekmesi, iktidar-muhalefet ilişkilerindeki belki de en kritik kırılma olan üçüncü kırılmayı oluşturacaktır.

İzmir'de gerçekleşen, CHF örgütlerine ve iktidar yanlısı basına yönelik saldırılardan muhalif basın sorumlu tutulmuştur. Kentteki olaylar kontrol altına alındıktan sonra muhalif basın mensuplarından bazıları tutuklanmıştır. Başlatılan geniş çaplı soruşturma sırasında bazı SCF'liler de mahkeme önüne çıkarılmıştır (Ekinci N. , 2002: 1019). Bu durum iktidar-muhalefet ilişkilerinin iyice kızışmasına ve mecliste tansiyonun yükselmesine sebep olmuştur. SCF'yi destekleyen ve öteden beri muhalif tavrıyla bilinen Yarın Gazetesi'nin sahibi Arif Oruç'un CHF'ye yönelik kışkırtıcı yazıları da iki fırka arasındaki krizi iyice derinleştirmiştir (Çınar, 2015: 219-220; Güler, 2015: 306). Fethi Bey'in İzmir gezisi sırasında yaşanan hadiseler, zaten yaşanan olumsuz gelişmelerden rahatsız olan cumhurbaşkanına biraz abartılı biçimde aktarılmış ve laik cumhuriyet rejiminin tehlikede olduğu şeklinde lanse edilmiştir. Böylelikle Ankara'da, Mustafa Kemal üzerinde yoğun baskı kurulmuş ve CHF'den yana olduğunu açıklaması istenmiştir. CHF'nin SCF karşısında çaresiz

kaldığını gören Mustafa Kemal, güç gengelerinin muhalif fırka lehine değişmesi sebebiyle kendi fırkasına sahip çıkmaya karar verecektir (Lord Kinross, 1994: 614; Aydoğan & Mahmutoglu, 2013: 123)

CHFli mebuslardan ama en çok da iktidar yanlısı basından, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in iki fırka arasındaki konumunu açıklaması yönünde büyük bir beklenti ve ısrar söz konusudur. Özellikle, Hakimiyet-i Milliye Gazetesi yazarı Falih Rıfki (Atay) Bey'in, cumhuriyet düşmanı olan SCF'nin Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nı kendisine kalkan yaptığı yönündeki yazıları fazlasıyla tahrik edicidir. Bu dönemde iktidar yanlısı basın, Mustafa Kemal'i kışkırtarak tarafsızlığını bozmaya çalıştığına şahit olunmuştur. Ancak bu ve benzeri yazılar arasında en etkili olanı şüphesiz ki Cumhuriyet Gazetesi yazarı Yunus Nadi'nin yazdığı açık mektuptur. Çünkü bu mektup ve Mustafa Kemal'in ertesi gün yayımlanan cevabı, SCF için bir dönemin bitişi ve zor zamanların başlangıcı anlamına gelmektedir (Çınar, 2015: 220).

Mete Tunçay, söz konusu bu mektubun tıpkı Fethi Bey'in yeni bir fırka kurabilmek için cumhurbaşkanına yazmış olduğu mektup gibi, Mustafa Kemal'in isteğiyle yazılmış olduğunu ifade etmektedir (Tunçay, 1981: 267). Cumhuriyet Gazetesi başyazarı Yunus Nadi Bey, 9 Eylül 1930 tarihinde kendi gazetesinde yayımlanan mektubunda özetle; muhalif fırkanın Mustafa Kemal'i kendisine mâl etmeye çalıştığından bahsetmiş ve cumhurbaşkanından, iki fırkadan hangisini desteklediğini açıklamasını istemiştir (Aktaş, 2004: 170). Ertesi gün, Mustafa Kemal'in Yunus Nadi'ye verdiği cevap yine aynı gazete yayımlanmıştır. Mustafa Kemal verdiği cevapta; kendisinin halihazırda CHF Genel Başkanı olduğunu ve Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti'nin mirası olan CHF'ye tarihi bağlarla ve gönülden bağlı olduğunu açık bir biçimde belirtmiştir. Ayrıca İzmir'de yaşanan vahim hadiselerden de büyük üzüntü duyduğunu sözlerine ekleyerek, iki fırka arasındaki meselelerde CHF'den yana olacağını sinyali vermiştir (Cumhuriyet, 10 Eylül 1930). Cumhurbaşkanı, yayımlanan mektubun ardından kendisiyle görüşmeye gelen Fethi ve Nuri Beylere; en başında iki fırkaya da destek sözü verdiğini ancak mevcut vaziyette desteğe ihtiyacı olanın SCF değil CHF olduğunu, bununla birlikte ileride kendisine ihtiyaç olması halinde yine muhalif fırkadan desteğini esirgemeyeceğini ifade etmiştir (Gencer, 2012: 59).

CHF yönetimi, Batı Anadolu gezisini 13 Eylül'de bitiren Fethi Bey'in yaptığı bu geziden bazı önemli sonuçlar çıkarmıştır. Bu sonuçlardan ilki, CHF'nin oldukça yıprandığı ve halk ile olan bağlarının da fazlasıyla kopmuş olduğudur. Bu onları diğer bir sonuca götürmüştür ki bu sonuç; yeni kurulan ve fazlasıyla dinamik olan muhalif fırkanın, seçmenin yoğun desteğini aldığı ve yaklaşmakta olan yerel seçimlerde oyların da önemli bir kısmını alabilecek olduğudur. Bu da iktidarın kaybedilme tehlikesinin olduğu anlamına gelmektedir (Aktaş, 2004: 174).

22 Eylül 1930'da meclis olağanüstü toplantıya çağırılmıştır. Ana teması Türk Lirası'nın değerinin korunması olan toplantının ardından; başarısızlıklarıyla hükümetin eleştirilmesine neden oldukları gerekçesiyle eğitim, adalet ve ekonomi bakanları görevlerinden istifa etmiştir ve İsmet Bey eklenen yeni isimlerle kabinesini yenilemiştir. Toplantı sonunda yapılan güven oylamasında yeni hükümet, SCFlî vekillerden güven oyu alamamıştır (Tunçay, 1981: 268-269). Bu sırada, yapılan bir ara seçimle SCF lideri Fethi Bey'in Gümüşhane mebusu olarak meclise girmesiyle birlikte, bir süredir özlenen rekabet ortamı mecliste tekrar oluşmaya başlamıştır. Yeni hükümete itimat göstermeyen Fethi Bey ve fırkası, özellikle mali konulardaki eleştirilerine dozu artırarak devam etmişlerdir (Demirtaş, 2018: 312). Bu süreçte meclisin baskıcı ve boğucu havası iyiden iyiye yumuşamış ve önemli meseleler cesurca tartışılır hale gelmiştir. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal her ne kadar bu durumdan memnun olsa da, SCF yanlısı ve CHF yanlısı gazetelerin karşılıklı kışkırtmaları ve CHF'lilerin muhalefeti gözden düşürücü ithamları nedeniyle, kendi elleriyle kurdurduğu SCF'den soğumaya ve ona kuşkuyla yaklaşmaya başlamıştır (Grew, 2000: 86).

Ekim'de yapılacak olan yerel seçimler yaklaşırken, muhalefet fırkasının seçimlere katılıp katılmaması gerektiğiyle ilgili görüş ayrılıkları yaşanmıştır. Henüz yeni kurulmuş ve çoğu yerde örgütlenmesini tamamlayamamış olan bir siyasi fırkanın seçimlere katılmasının ne kadar mantıklı olduğu tartışılmıştır (Pınar ve Koç, 2018: 323). SCF ileri gelenlerinden Ağaoğlu Ahmet Bey, daha en başından beri yapacakları muhalefetin meclisle sınırlı kalması gerektiği kanısındadır. Çünkü, halkın huzurunda dikkatsizce atılacak herhangi bir adımın veya yanlışlıkla söylenecek herhangi bir sözün, fırkanın ve kendilerinin sonunu hazırlayabileceğinin bilincindedir. Hele seçimlerde elde edilecek bir başarı, kendileri için politik bir idam

fermanı anlamına gelmektedir. Bu nedenle eldekiyle yetinerek, iktidarın izin verdiği sınırlar dahilinde kalmak en iyi seçenektir (Gözcü, 2006: 85).

Aynı şekilde düşünmeyen Fethi Bey, seçimlere muhakkak katılmayı istemiştir. Çünkü o, halkın kendisine verdiği büyük desteğin ve duyduğu güvenin farkına varmıştır. Belediye seçimlerinin tek dereceli olarak ve kadınların da katılımıyla yapılacak olması ona, seçimlerden zaferle çıkacakları yönünde bir umut vermektedir. Bunun üzerine Fethi Bey, seçimlere katılabilmek için cumhurbaşkanının olurluğunu almaya çalışmıştır. Mustafa Kemal başta, henüz kurulma aşamasında olduklarını ve seçimlere girebilecek kuvvette olmadıklarını ifade etmişse de sonrasında ikna olmuş ve muhalefet fırkası SCF'nin 1930 Belediye Seçimleri'ne katılmasına müsaade etmiştir (Çınar, 2015: 224).

Daha sonra yapılacak genel seçimin provası olarak kabul edilen 1930 Yerel Seçimleri'ne SCF'nin de katılacağı duyulmasıyla birlikte, CHF, hemen muhalefete karşı önlemler almaya girişmiştir. Seçimler öncesinde, seçmeni etkilemek amacıyla bazı propaganda grupları oluşturulmuş ve CHF mebusları halkın nabzını tutmak üzere seçim bölgelerine gönderilmişlerdir. Mecliste ve iktidar yanlısı basında, SCF'nin gerici ve komünist olduğu yönünde karalama politikaları izlenmiş, Gayrimüslimlerin SCF'den aday gösterilmeleri hoş karşılanmamış ve bu durum bazı CHPliler tarafından SCF'nin Gayrimüslimlerin fırkası olduğu şeklinde lanse edilmiştir. Ayrıca, seçim bölgelerindeki idari memurlardan ve kolluk mensuplarından fırka işlerinde yararlanmak suretiyle, seçim zaferi garanti altına alınmak istenmiştir (Aydoğan & Mahmutoğlu, 2013: 124-125; Çolak, 2007: 120-121).

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk çok partili seçimleri olan 1930 Yerel Seçimleri, tek dereceli olarak, kadın aday ve seçmenlerin de katılımıyla gerçekleşmiştir. Ekim ayı başlarında başlayan seçim süreci yaklaşık iki hafta boyunca devam etmiş ve o günkü imkanlar uyarınca, oy sandıklarının seçim bölgeleri içerisinde gezdirilmesi suretiyle gerçekleştirilmiştir (Gözcü, 2006: 85). Çeşitli usulsüzlüklerin karıştığı ve katılımın çok düşük düzeyde kaldığı bu seçimlerle ilgili anlaşmazlıklar, daha seçmen listelerinin açıklanmasıyla birlikte başlamıştır. SCF, İzmir'deki seçmenlerin yaklaşık yarısının listelerde adının bulunmadığını iddia etmiştir. Adı bulunmayan seçmenlerin büyük bir çoğunluğunu kadınlar oluşturmuştur. Aydın'da ise çeşitli yolsuzluk iddiaları ve karşılıklı suçlamalar nedeniyle oy verme işlemi bir haftalığına

durdurulmuş ve soruşturmanın sona ermesiyle kaldığı yerden devam etmiştir (Öz, 2015: 431; Aydın, 2011: 5).

Bu süreçte seçim yolsuzluklarıyla adı en sık anılan yer, her iki fırka için de çok büyük öneme sahip olan İstanbul olmuştur. İktidar fırkasına yönelik olarak; SCF'nin yarışı önde götürdüğü bazı ilçelerde sandık görevlilerinin seçimi erken bitirdiği, sandık başında bekleyen hükümet görevlilerinin ve güvenlik güçlerinin muhalefete oy vereceğini belirlediği kişilere birtakım zorluklar çıkardığı, bazı mahalle muhtarları ile imamların CHF'ye oy verilmesi yönünde halka baskı yaptığı ve bazı yerlerde sandık görevlilerin ceplerinden çok sayıda oy pusulasının çıktığı, gibi çok ciddi suçlamalar yapılmıştır (Pınar & Koç, 2018: 324-328; Son Posta, 12 Ekim 1930). Muhalefete duyduğu sempatiyle bilinen Trakya'da da, seçimlerin özgür bir ortamda gerçekleşmediğine dair birtakım gözlemler yapılmıştır. Bazı seçmenlerin adlarının kütükte bulunmadığı iddiasıyla oy kullanmalarına müsaade edilmemiş ve Edirne'de oy kullanma işlemi şehrin polis müdürünün gözetiminde gerçekleşmiştir. SCF aday ve üyeleri can güvenliği sebebiyle geceleri evlerinden çıkamamışlardır (Tunçay, 1981: 271-272).

Oldukça gergin geçen seçim süreci, 20 Ekim tarihinde ülkedeki tüm seçim bölgelerinde tamamlanmış ve sonuçlar iki gün içerisinde açıklanmaya başlanmıştır. Resmi sonuçlara göre SCF, 502 seçim bölgesinin 31 tanesini kazanmıştır. Seçimler sırasında Samsun valisinin tarafsız bir tavır benimsemiş olması, SCF'nin Samsun'da 416'ya karşılık 3.312 oyla kazanmasını sağlamıştır (Aktaş, 2004: 176-177). İstanbul'da ise CHF ezici bir çoğunlukla seçimleri kazanmış, SCF yalnızca Çatalca, Burgaz ve Maltepe belediyelerini alabilmiştir. SCF'ye verilen 12.813 oya karşılık CHF'nin 35.934 aldığı seçimlerde, oy kullanmayan seçmen sayısının 250 binleri bulmuş olması ise seçimlere katılımın ne kadar düşük seviyelerde kaldığının somut bir göstergesidir. İzmir'de de seçimleri kazanamayan fakat burada daha başarılı olan SCF, iktidar fırkasına verilen 14.624 oya karşılık 9.950 oy alabilmiştir. Ancak İzmir'deki belediyelerden 10 tanesinde SCF'nin kazanmış olması, zor şartlarda yapılan bu seçimlerde muhalefetin elde ettiği önemli bir başarıdır. Yine muhalefetin büyük umutlarla seçime katıldığı Aydın'ın merkezinde SCF kazanamamış, ancak Adnan Bey'in yoğun çalışmaları sayesinde 8 ilçe belediyesi CHF'den SCF'ye geçmiştir. Trakya'da da görece başarılı olan SCF Kırklareli'de 3, Tekirdağ'da ise 1

belediyeyi kazanabilmiştir (Çolak, 2007: 158-159; Pınar & Koç, 2018: 327-328; Aydın, 2011: 5; Öz, 2015: 436).

Seçim sonuçlarının yarattığı tartışmalar devam ederken Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, 1 Kasım 1930 tarihli meclis açılış konuşmasının bir kısmında bu meseleye değinmiştir. Cumhurbaşkanı yaptığı konuşmada kısaca; siyasi sahnede yeni fırkaların tekrar ortaya çıkmasından duyduğu memnuniyeti belirtmiş, yapılan belediye seçimlerinden ders alınmasının ve halk arasına nifak sokulmamasının öneminden bahsetmiş ve gelecek seçimlerde vatandaşın daha özgür ve adil bir ortamda oy kullanabilmesi için gerekli idari ve hukuki önlemlerin alınmasının gerekli olduğunu ifade etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1 Kasım 1930).

CHF'nin seçimlerde kötü bir duruma düştüğünü gören ancak muhalif fırkayı da başarısından dolayı cezalandırıp çok partili yaşama acı bir son vermek istemeyen Mustafa Kemal, Milli Blok olarak adlandırdığı bir çözüm önerisi üzerine kafa yormaya başlamıştır. Buna göre CHF ve SCF bir blok halinde birleşecek, Mustafa Kemal bu bloğun lideri olacak, seçimlere katılacak adaylar yine Mustafa Kemal tarafından belirlenecek ve her iki fırka da gelecek seçimlerde alacakları oy oranıyla orantılı olacak biçimde mecliste sandalye sahibi olacaktır. Bu fikir başta Fethi Bey olmak üzere SCF'liler ve muhalif basın tarafından beğenilmiş ve ilgi görmüştür. Ancak Başbakan İsmet Bey ve CHF üst yönetimi bu yönetime hiç sıcak bakmamıştır (Ertem, 2010: 84-85).

CHF'de şaşkınlık ve telaş, SCF'de ise kızgınlık ve hayal kırıklığı yaratan seçimlerin ardından siyasi gerginlik meclis sıralarına taşınmıştır. Muhalefet lideri Fethi Bey yaptığı kürsü konuşmasında, iktidarı büyük çaplı seçim yolsuzluklarıyla ve siyasi entrikalar çevirmekle suçlamıştır (Zürcher, 2013: 265). Fethi Bey, 15 Kasım 1930 tarihinde mecliste yaptığı konuşmada özetle; seçimlerde hükümet yetkililerinin aldıkları talimatlar uyarınca hukuka ve halk egemenliğine karşı gelerek seçmene baskı yaptığından ve bu zihniyetteki kişilerin çok partili bir demokrasiye açıkça karşı olduklarından, bahsetmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 15 Kasım 1930). Bunun üzerine Şükrü Bey kürsüye çıkarak, SCF'nin kurulduğu günden beri anarşi olaylarının arttığından bahsetmiş ve SCF'yi hükümeti devirmeye çalışmakla suçlamıştır. Fethi Bey ise, kendisinin Şükrü Bey gibi medrese tahsili görmediğini ve kendisinden laiklik dersi almaya ihtiyacı olmadığını ifade etmiştir. Uzun süren tartışmaların

ardından, seçimlerin daha özgür ve eşit koşullarda yenilenmesi gerektiğini savunan Fethi Bey, yaşananlardan sorumlu tuttuğu İçişleri Bakanı Şükrü (Kaya) Bey'e karşı 6 Kasım'da vermiş olduğu gensoru önergesinin görüşülmesini talep etmiştir. Aynı gün gerçekleştirilen görüşmeler ve yapılan güven oylaması neticesinde Şükrü Bey, 10 muhalifin oyuna karşılık 221 oyla meclisin güvenoyunu almıştır (Çınar, 2015: 225-226).

Mustafa Kemal; vatandaşlar arasında devam eden CHF-SCF tartışmalarından, memleketteki anarşi olaylarından ve meclisteki karşılıklı vatan hainliği suçlamalarından artık sıkılmış görünmektedir. Halkın, CHF'den kopmuş olduğunu görmek onu fazlasıyla üzmektedir. CHF içindeki bazı çıkar grupları da, iktidarın SCF'ye geçmesi halinde elde ettikleri ayrıcalıkları kaybedecekleri korkusuyla SCF'ye her türlü suçlamada bulunmakta ve cumhurbaşkanını muhalif firkadan bir şekilde koparmaya çalışmaktadır (Tabak, 2002: 1005-1006). Açık olan şudur ki, fesin yerine şapkanın getirilmesi gibi ani değişiklikler yapma taktiği, çok partili bir demokratik düzen kurmak gibi sağlam bir temel isteyen durumlarda pek işe yaramamaktadır (Lord Kinross, 1994: 615-616). Bu şekilde düşünen cumhurbaşkanı, Fethi Bey'e de içerleyerek; kendisinin bu zamana kadar tarafsız kalmak konusunda elinden geleni yaptığını, ancak ülkenin huzur ve güvenliğini sağlamak gibi bir sorumluluğunun da olduğunu kendisine hatırlatmış ve Fethi Bey'i, hiç beklemeyip hemen iktidara gelmek istemekle suçlamış, SCF'nin iktidara gelmesi halinde ülkenin güven ve istikrarını sağlayabilecek kuvvet ve iradede olduğundan emin olmadığını da sözlerine eklemiştir (Tunçay, 1981: 270).

16 Kasım'da Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal muhalefet lideri Fethi Bey ile görüşerek, milli blok fikrini iktidar firkasının kabul etmediğini ve bu durumda iki siyasi rakip olarak karşı karşıya gelmeleri gerekeceğini söylemiştir. Bunun üzerine Fethi Bey, Mustafa Kemal Paşa ile asla karşı karşıya gelmek istemediğini belirtmiş ve bu durumda SCF'yi feshedeceğini ifade etmiştir. Bu görüşmenin ardından SCF yönetimiyle de bir toplantı gerçekleştiren Fethi Bey, bu şartlar altında firkayı feshetmenin onlar tarafından da makul bulunması üzerine son kararını vermiştir (Gencer, 2012: 60-61) Böylece aynı gün, Mustafa Kemal'in ve İsmet Bey'in de yaptığı bazı düzeltmelerle bir fesih beyannamesi hazırlanmış ve bu beyannamede özetle; Fethi Bey'in Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in teşviki ve onayıyla (Metnin

ilk halinde ısrar sözcüğüne de yer verilmiş ve Mustafa Kemal tarafından verilen fırkalar arası tarafsızlık teminatına da değinilmişti.) muhalif fırkayı kurduğundan, ancak mevcut vaziyette fırkanın cumhurbaşkanıyla karşı karşıya gelmek zorunda kalacağından bahsedilmiş ve bu kendilerince hiç de arzu edilmeyen bir durum olduğundan SCF'yi feshetmeye karar verildiği ifade edilmiştir (Aktaş, 2004: 185-186). 17 Kasım'da İçişleri Bakanlığı'na gönderilen fesih beyannamesi, ertesi gün neredeyse tüm gazetelerde yayımlanmıştır. 18 Kasım günü açık olan tek bir SCF şubesi bile bulmak imkansızdır (Aydın, 2011: 6).

Fethi Bey ve partisinin, iktidar tarafından onlara çizilmiş olan sınırlar (yalnızca ekonomik konularda muhalefet etme) içinde kalmamış olması ve halkın gözünde CHF'ye bir alternatif haline gelmiş olması hoşgörü maliyetlerini yeniden artırmıştır. Öyle ki zaten memnuniyetsiz ve bıkkın olan halkın ve diğer ülkelerin gözündeki meşruiyeti iyiden iyiye yitirme pahasına, muhalefeti ezerek tek başına iktidarı sürdürme ve inkılaplara tüm hızıyla devam etme yoluna gidilmiş ve çok partili demokratik düzene geçiş, bir 15 yıl kadar askıya alınmıştır.

3.13 BASTIRMA MALİYETLERİNİN YENİDEN AZALMASI: FESİH SONRASI VAZİYET VE MENEMEN HADİSESİ

SCF'nin feshedilmesinin üzerinden çok geçmeden, İzmir'in Menemen ilçesinde muhafazakar nitelikli bir isyan girişiminin yaşanması iktidarda, SCF'nin kapatılmasının yerinde bir karar olduğu düşüncelerine neden olmuştur. Görünen o ki bu düşüncelerle yapılan maliyet hesaplarında, hoşgörü maliyetlerinin iyice arttığı ve bastırma maliyetlerinin azaldığı sonucu çıkmıştır. Böylelikle CHF, muhalefete karşı baskıyı iyice artırmış ve siyasal muhalefete hoşgörü gösterme maliyetleri uzun bir süre azalmamıştır.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın feshinden sonra, Adana'da kurulmak istenen Ahali Cumhuriyet Fırkası ve Edirne'de kurulmak istenilen Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Fırkası'na hükümetçe izin verilmemiştir. Ayrıca, SCF'nin kazandığı yerlerdeki belediye başkanları Danıştay kararıyla görevlerinden alınarak yerlerine CHF'li kimseler geçirilmiştir. Fethi Bey'in gönlü, eskiden beri dostu olan Mustafa Kemal'in fesihten sonra kendisine hediye ettiği otomobil ile belki bir nebze alınmış

olabilirdi, ancak ülkenin çeşitli yerlerinde varlığı hissedilen toplumsal gerginlik birkaç ay daha sürecektir (Öz, 2015: 438; Ertem, 2010: 87).

Yaşanan süreçten kendince bazı dersler çıkarmış olan, gözlemediği sorunlara gerçekçi çözüm önerileri getirmek ve yönetimde halkın ihtiyaçlarına yönelik kimi değişiklikler yapmak isteyen Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, tekrar bir yurt gezisine çıkmış ve SCF'nin başarı sağladığı bölgelere de inceleme heyetleri gönderilmiştir. Bu heyetlerden Aydın'a gönderilenin başında Celal (Bayar) Bey bulunmaktadır ve onun teklifiyle CHF saflarına geçecek olan Adnan (Menderes) Bey 20 yıl sonra çok partili sistemdeki ilk başbakanımız olurken, kendisi ise aynı yıl CHF dışındaki bir partiden seçilen ilk cumhurbaşkanımız olacaktır (Aydın, 2011: 6-7; Mutlu, 2013: 69). Bu süreçte çok sayıda eski muhalif partinin CHF'ye kazandırılması gayet akıllıca bir politik hamledir ve iktidara çok şey kazandırmıştır (Öz, 2015: 439). Bunu da bastırma maliyetlerini azaltıcı bir siyasal hamle olarak görmek imkan dahilindedir.

SCF'nin feshinden 5 hafta kadar sonra, Mustafa Kemal'in cumhurbaşkanlığı görevini bırakarak bizzat kuracağı bir muhalif fırkanın başına geçeceği söylentilerinin dolaştığı günlerde, İzmir'in Menemen İlçesi'nde kanlı bir gericilik olayı vuku bulmuştur. 23 Aralık 1930 Günü Manisa'dan Menemen'e gelmiş olan 4ü silahlı 6 kişilik bir derviş grubu, yakındaki bir camiden aldıkları yeşil sancağı kasaba meydanına dikmişler ve şeriat ile hilafet lehine sloganlar atarak, halkı bu sancak etrafında toplanmaya çağırmışlardır. Grubun lideri olan Mehmet adındaki derviş de, kendini mehdi olarak tanıtarak arkalarında büyük bir İslam ordusunun bulunduğunu iddia etmiş ve kendi saflarına geçmeyenlerin bu ordu tarafından kılıçtan geçirileceklerini söylemiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1 Ocak 1931; Altıntop, 2018: 14-15). Olayın duyulmasının ardından, yedek subay Mustafa Fehmi Kubilay komutasındaki bir manga asker olay yerine gönderilmiştir. Yapılan teslim ol çağrısına saldırganlar tarafından ateşle karşılık verilmiş ve Kubilay yaralanmıştır. Askerler, bu saldırıya ateşle karşılık vermişlerse de silahlarında bulunan manevra fişekleri etkisiz kalmıştır. Bundan cesaret alan silahlı grup, yaralı ve savunmasız haldeki yüzbaşıyı ve beraberindeki iki bekçiyi vahşice katletmiştir. Olay yerine takviye birliklerin gönderilmesi sonucu elebaşı Mehmet dâhil bazı saldırganlar öldürülmüş ve olaylı bağlantılı çok sayıda kişi tutuklanmıştır (Milliyet, 24 Aralık 1930; Vakit, 24 Aralık 1930).

Olayın Ankara’da duyulması tam bir şok etkisi yaratmıştır. Özellikle Mustafa Kemal yaşananlara fazlasıyla üzölmüş, gözleri önünde yaşanan vahşeti müdahale etmeden izleyen Menemen halkına ise öfkelenmiştir. Hatta bir ara cumhurbaşkanı kasabayı ville maudite (lanetli şehir) ilan etmeyi, yani Menemen sakinlerini ülkenin farklı yerlerine göç ettirip tüm kasabayı haritadan silmeyi düşünmüşse de sonrasında bu fikrinden vazgeçmiş ve faillerin bir an önce hak ettikleri cezayı alabilmeleri için harekete geçilmiştir (Zürcher, 2013: 266). Olayların hemen ardından Bakanlar Kurulu kararıyla; Menemen, Balıkesir ve Manisa’da bir aylığına sıkıyönetim ilan edilmiş ve yargılama sürecini yönetecek bir askeri mahkeme kurulmuştur. Yapılan yargılamaların ardından 35 kişi idam cezasına çarptırılmış, 41 kişi ise süresi 1 ile 24 yıl arasında değişen hapis cezalarına mahkum edilmişlerdir (Tunçay, 1981: 293-295; Altıntop, 2018: 16-17).

Basında geniş yer bulan ve yönetimde panik yaratan bu sarsıcı olay CHFli bazı kimselerce SCF ile ilişkilendirilmeye çalışılmışsa da somut bir delil ileri sürölememiştir. Ancak bu olay sonrasında, Mustafa Kemal’in çok partili hayata ve Liberalizm’e yönelik düşünceleri giderek olumsuz bir hâl almaya başlamış ve böylece CHF’nin yaklaşık 15 yıl kesintisiz devam edecek olan tek parti iktidarı ve katı devletçilik politikaları sürecine girilmiştir. Menemen yargılamalarının sonuçlanmasının ardından erken seçime gidilmek suretiyle meclis ve kabine yenilenmiştir (Aktaş, 2004: 190). Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal’in, SCF tecrübesi sırasında yaşananlara ve ardından gerçekleşen irtica içerikli Menemen Hadisesi’ne verdiği tepki dikkate alınacak olursa, onun ve partisinin bundan sonra benimseyeceği nispeten katı ve tek partili yönetim anlayışının gerekçeleri daha kolay anlaşılabilir. Artık muhalif unsurlara karşı daha duyarlı hale gelmiş olan CHF iktidarının, tek partili siyasal sistemi devam ettirebilmek için daha sağlam mazeretleri vardır. Siyasal ve ekonomik liberalizm ise artık tamamıyla gözden düşmüştür (Uzun, 2002: 1038). 1945 yılına kadarki süreçte muhalif bir fırkanın artık adı bile anılmayacak ve parti ile devlet CHF bünyesinde adeta bütünleşecektir. Böylece azalan bastırma maliyetleri ile artan hoşgörü maliyetleri yeniden, ama bu sefer daha baskıcı olan bir yönetim tarzına doğru giden yolu iktidara açmıştır.

3.14 BASTIRMA VE HOŞGÖRÜ MALİYETLERİNİN TEK PARTİ DÖNEMİ SİYASETİNE ETKİLERİ

Grafiği ve savlarını Türkiye özeline uyarlamak, Tek parti rejiminin muhalefete ilişkin tutum ve davranışlarının daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Muhalefeti bastırmanın maliyeti ile onu hoş görmenin faydaları, muhalefete hoşgörü göstermenin maliyeti ile de onu bastırmanın faydaları kol kola gitmektedir ve bunlar bir madalyonun iki yüzü gibidir. Karışıklığa mahal vermemek adına, muhalefeti bastırmanın maliyeti dediğimde onu hoş görmenin faydalarından da, muhalefete hoşgörü göstermenin maliyeti dediğimde onu bastırmanın faydalarından da bahsettiğim göz önünde tutulmalıdır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında ve cumhuriyet kurulduktan sonra, mecliste muhalefetin belirginleştiği üç dönem mevcuttur. Bunlardan ilki Birinci ve İkinci Grup çekişmesidir. Türk Kurtuluş Savaşı'nın tüm hızıyla devam etmekte olduğu bir dönemde, toplumun tüm kesimlerinin desteğine ihtiyaç duyulduğundan, meclisteki muhalefeti bastırmanın maliyeti oldukça yüksek olmuştur. İktidar konumundaki Mustafa Kemal ve destekçileri bu maliyeti göze alamamış ve bir müddet muhalefete görece hoşgörüyle yaklaşmıştır. Ancak muhalefetin şiddeti zamanla artmış ve konu savaştan sonra kurulacak olan rejimin niteliğine gelmiştir. Türk Kurtuluş Savaşı'nda büyük askeri başarılarla imza atmış olan Mustafa Kemal, savaştan sonra kurmayı planladığı cumhuriyet rejiminin muhaliflerce tehdit edilmesinden hoşnut olmamıştır. Savaşta elde ettiği başarılar sayesinde arkasına aldığı geniş çaplı destek ve cumhuriyet rejimi aleyhine yapılan muhalefet; muhalefeti hoş görmenin maliyetlerini artırmış, bastırma maliyetlerini ise azalmıştır. Böylelikle seçimlere gitmek suretiyle meclis yenilenmiş ve muhalif vekillerin büyük çoğunluğu oyun dışı bırakılmıştır.

Muhalefetin siyaset sahnesine tekrar çıktığı ikinci dönem, TCF'nin kurulmasıyla başlamıştır. Mustafa Kemal'in, bağımsızlık mücadelesinde silah arkadaşı olan bazı paşalar cumhuriyetin ilan edilmiş şekline karşı çıkmışlar ve CHF'den ayrılarak, ilk muhalefet partimiz olan TCF'yi kurmuşlardır. Bu partinin kurulmasına müsaade edilmesinin temel sebebi, o dönemdeki bastırma maliyetlerinin çok yüksek oluşudur. TCF'nin çok saygın paşalar tarafından kurulması sebebiyle geniş halk desteğine sahip olması, bu paşalara Halk Fırkalı vekillerce de saygı

duyuluyor olması, muhalefetin meclisten dışarıya da sıçraması, Türkiye'nin demokratik Batılı ülkeler safında yer alma isteği gibi unsurlar bastırma maliyetlerini yükseltmiş ve hoş görmek daha rasyonel hale gelmiştir. Ancak zaman içerisinde maliyet dengelerinde bazı değişiklikler yaşanmıştır. Hilafet konusunda görüş ayrılıkları, sosyal ve ekonomik özgürlükler ile inkılaplar üzerine yaşanan tartışmalar ve nihayetinde Şeyh Sait İsyanı'nın patlak vermesi gibi gelişmeler muhalefete hoşgörü göstermenin maliyetlerini yükseltmiştir. Rejimin tehdit altında olduğu görüşü iktidara hâkim olmaya başlamış, bastırma seçeneği daha cazip hale gelmiş ve liberalleşme süreci bir müddet dondurulmuştur. 1926 senesinde İzmir'de, Mustafa Kemal'e suikast girişimi yaşanmasıyla hoşgörü maliyetleri en üst seviyeye çıkmış, baskı meşrulaşmış ve her tür muhalefet 4 yıllığına tamamen bastırılmıştır.

Çalışmamız kapsamındaki süreçte, muhalefetin tekrar görünür hale geldiği üçüncü ve son dönem 1930 yılına denk gelmektedir. Bastırma seçeneğinin tercih edildiği 5 yıllık zaman diliminde, bastırma maliyetleri yeniden ama bu sefer daha fazla yükselmiştir. Öyle ki Mustafa Kemal, bir muhalefet partisinin kurulmasını kendisi teşvik etmiştir. Bunun en önemli nedeni, 1929 Ekonomik Krizi'nden oldukça kötü etkilenen halkın, artık ne siyasi ne de ekonomik baskıya tahammülünün kalmamış olmasıdır. Mustafa Kemal'in desteğiyle ve onun kontrolünde kurulacak bir muhalefet, baskıdan bunalmış olan halkın nefes almasını sağlayacak ve ekonomik meselelerin mecliste tartışılmasıyla krize çözüm bile bulunabilecektir. Bu partinin Mustafa Kemal'in güvendiği kişilerce kurulacak olması ve yalnızca ekonomi politikalarına muhalefet edilecek olması, hoşgörü maliyetlerini azaltan unsurların başında gelmektedir. Böyle ince hesaplarla kurulan SCF'nin, sonu yine ince hesaplarla gelecektir. SCF'nin tahmin edilenin çok üzerinde bir halk desteği almış olması ve basından büyük ilgi görmesi, İzmir Mitingi'nde yaşananlar, 1930 yerel seçimindeki usulsüzlük tartışmaları gibi gelişmeler; çok geçmeden maliyet hesaplarını tersine çevirmiştir. Yine rejimin geleceğinin tehlikede olduğu düşüncesiyle, hoşgörü maliyetleri yükselmiş ve SCF doğrudan kapatılmasa da kapanmaya zorlanmıştır. Kısa bir süre sonra yaşanan Menemen olayıyla birlikte, muhalefeti bastırmanın maliyetleri iyice düşmüş ve bu sefer oldukça katı bir tek parti zihniyetinin hâkim olduğu 15 yıllık döneme girilmiştir.

Yukarıdaki örnekleri, demokratik elit teorisi ve bastırma-hoşgörü maliyetleri açısından değerlendirerek, bu girişimlerin liberalleşme mi yoksa demokratikleşme örnekleri mi olduğu sorusuna makul bir cevap verebiliriz. Grafik üzerinden gidecek olursak, her üç örnekte de istibdat ile liberalleşme arasında gidilip gelindiği göze çarpmaktadır. Nispeten özgürlükçü olan ilk örnekte liberalleşmenin sınırından dönülerek istibdata doğru kayma yaşanmıştır. Diğer iki örnekte ise bastırma maliyetlerinin düşük olduğu istibdat rejiminden, bu maliyetlerin yükselmesiyle liberalleşmeye doğru bir yönelme olmuştur. Ancak değişen koşullar hoşgörü maliyetlerini yükseltip bastırma maliyetlerini tekrar düşürmüş ve yeniden istibdat yönetimine doğru kayma gerçekleşmiştir. Her üç dönemde de ne tam bir istibdat ne de tam bir liberalleşmenin varlığından söz edilebilir. Sürekli bu iki nokta arasında bir gidiş geliş yaşanmıştır. Sonuç olarak; muhalefet girişimlerinin, birer liberalleşme çabası olduğu ancak liberalleşmenin bütünüyle gerçekleşmediği, liberalleşmenin tam anlamıyla yaşanmadığı bir ortamda da demokratikleşmeden söz edilemeyeceği ifade edilebilir.

SONUÇ

Tek parti dönemi Türkiye’indeki muhalefet partisi denemeleri demokratikleşme çabasından çok birer liberalleşme girişimidir ve bu girişimlerden gerekli dersler çıkarılarak, 15 yıl sonra başlayan çok partili hayata geçiş sürecinin daha az sancılı geçmesi sağlanmıştır. Her ne kadar muhalefet, dönemin şartları ve iktidar partisinin tutumu dolayısıyla yoğun baskı ve her an kapatılma tehdidi altında çalışmış olsa da, sonraki dönemin muhalefet liderlerini yetiştirmiş ve gelecekte kurulacak olan muhalefet partilerine bir bakıma öncülük etmiştir. Peki ama muhalefet partilerine pek tahammülü olmayan CHF, neden daha kuruluş aşamasında bu partilere izin vermişti? Bu soruya bastırma-hoşgörü maliyeti analizi çerçevesinde makul bir cevap verilebilir.

1923-31 arası dönemde CHP açısından, muhalefete baskı uygulamanın maliyetlerinden ilki, kullanılan demokrat söylemlere uygun olmayacak şekilde tek partili düzenin devam ettirilmesidir. Bu durumda gerçek bir demokratik rejimin tesisi olanaksızlaşacak ve Mustafa Kemal’in yakın çevresi onun çok partili demokrasi konusundaki samimiyetine inanmayacaktır. Bastırmanın ikinci bir maliyeti; yıllar süren savaşlardan çıkmış, sosyal ve ekonomik açıdan iyi durumda olmayan halkın talep ve şikâyetlerini dile getirebilme imkânının olmamasıdır. Böyle durumlarda halkın tansiyonu kendiliğinden düşmeyecek ve bir karşı devrim maliyeti gündeme gelecektir. Muhalif partiler, memnuniyetsiz halkı yatıştırıcı nitelik taşırlar ve bazı durumlarda bir nevi emniyet sübabı vazifesi görürler. Böyle zamanlarda muhalefetin olmayışı, bastırma maliyetlerini artırıcı nitelik taşır. Başka bir maliyet, Türkiye’nin diğer ülkelere verdiği otoriter rejim izlenimi nedeniyle, diğer ülkeler tarafından dışlanmaktır. Böyle bir durumda Türkiye’nin uluslararası arenadaki imajı sarsılacak ve belki de ülke bazı yaptırımlara maruz bırakılarak kendi içine kapanacaktır. Bir diğer bastırma maliyeti, muhalefete baskı uygulamanın iktidarı kendi halkıyla ve

belki de kendi parti üyeleriyle karşı karşıya getirebilme potansiyeliyle ilgilidir. Bu durumda siyasal iktidarın meşruiyeti sorgulanır hale gelir. Bastırma yolunu tercih eden iktidarın; sahip olduğu kaynakları halkı dizginleme adına harcama ve iç muhalefetin partiyi zayıflatması gibi maliyetleri göze alabilmesi gerekir.

Muhalefeti hoş görmenin maliyetlerinden ilki yapılacak olan ilk genel seçimlerde iktidarın kaybedilme olasılığıdır. Böyle bir durumda muhalefet partisi konumuna gelinecek, gerçekleştirilmek istenen yenilikleri gerçekleştirmek mümkün olmayacak ve hatta partinin mevcudiyeti yeni iktidar partisinin merhametine bağlı olabilecektir. Dahası belki de bu yeni parti muhafazakâr bir tutum takınarak, politik kurumları henüz tam olarak yerleşmemiş olan cumhuriyet rejiminin geleceğini tehdit edebilecektir. Bu durum CHF'nin en çekindiği meselelerin başında gelmektedir. İkinci bir hoşgörü maliyeti, kurulacak olan muhalefet partisinin iktidara gelemese bile mecliste yapacağı muhalefetle hükümeti fazlaca zorlaması ve hatta meclisi işleyemez duruma getirmesidir. Mustafa Kemal yönetimindeki CHF bunu kuruluşundan önce, Birinci ve İkinci Grup mücadelesinde tecrübe etmiştir. Böyle durumlarda yapılması planlanan yeniliklerin hayata geçirilmesi sekteye uğrayabilmektedir. Hoşgörünün diğer bir maliyeti ise, muhalefetin toplumdaki muhalif kesimleri iktidar aleyhine örgütlemesi ya da farklı grupların kurulan yeni partiden cesaret alarak bir araya gelmesi, bu durumun güçlü bir halk muhalefeti yaratması ve seçimler beklenmeksizin hükümetin düşürülmesidir.

Çalışmada değinilen üç örnekten, liberalleşmeye en çok yaklaşanı Birinci ve İkinci Grup rekabetidir. Tamamen iktidarın istek ve kontrolü dışında ve siyasal açıdan çok daha farklı unsurlar içeren bir meclis ortamında gerçekleşen bu rekabet döneminde, liberalleşme noktasına oldukça yaklaşmıştır. Ancak akıllıca bir politik hamleyle, Mustafa Kemal tarafından bu grubun sonu getirilmiştir. TCF hareketi de yine iktidarın isteği ve kontrolü dışında gelişmiş ancak bu parti, İkinci Grup kadar güçlü şekilde muhalefet edebileceği bir çoğunluğa ulaşamamış ve yeterince özgür bir meclis ortamında ortaya çıkmamıştır. Bunlardan liberalleşmeye en uzak olan SCF girişimi ise, hem iktidar partisinin bir projesi olarak ortaya çıkmış hem de çoğu zaman iktidarın çizdiği sınırlar dâhilinde muhalefet yapmıştır. Bu açıdan SCF de bir liberalleşme girişimidir, ancak oldukça güdük kalmış bir girişimdir.

KAYNAKÇA

- Acemoğlu, D., & Robinson, J. A. (2019). *Diktatörlük ve Demokrasinin Ekonomik Kökenleri*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Ahmad, F. (1995). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Aktaş, N. A. (2004). *Cumhuriyet Halk Partisi Tek Parti Dönemi (1923-1945) Parti İçi Muhalefet (Yüksek Lisans Tezi)*. İstanbul : YTÜ.
- Altınkaş, E. (2012, Mart-Nisan). Cumhuriyetin İlk Yıllarında İki Demokrasi Deneyimi: TpCF ve SCF. *Akademik Bakış Dergisi*(29), 1-16.
- Altıntop, K. (2018). *Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partiler Tarihi*. İstanbul: EZR Yayıncılık.
- Altıntop, K. (2018). *Cumhuriyet Dönemi Toplumsal Olaylar Tarihi*. İstanbul : EZR Yayıncılık.
- Arslan, A. (2003). Eşitsizliğin Teorik Temelleri: Elit Teorisi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(6), 115-135.
- Arslan, M. (2015). Elit Teorisinin Doğuşu ve Kitle Korkusu. *Eğitim Blim Toplum*, 13(50), 76-95.
- Ateş, Y. (2017). Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş (1923-1938). İstanbul.
- Avan, S. (2015, Mart-Nisan). Gerçekten Liberalizm Mi? Yoksa Sadece Söylem Mi? Tek Partili Türkiye'de Liberal Gelişmeler. *Akademik Bakış Dergisi*(48), 31-45.

- Aydın, A. (2011, Sonbahar). Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Adnan Menderes'in Siyasi Hayatının Başlaması. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*(8), 1-9.
- Aydoğan, E., & Mahmutoglu, T. B. (2013). Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Yapılan Seçimler ve Karakteristik Özellikleri. *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*(10), 113-142.
- Babaoğlu, R. (2012). Nutuk ve Hatıralar Ekseninde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Olayı ve Süreci. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 11(22), 63-108.
- Braud, P. (2017). *Siyaset Sosyolojisi*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Cumhuriyet Gazetesi
- Çınar, Ö. (2015). Siyasal Yaşamımızda Serbest Cumhuriyet Fırkası: Tek Partiden Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş Denemesi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10), 207-229.
- Çolak, H. (2007). *1930 Belediye Seçimleri (YL Tezi)*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Dahl, R. (2010). *Demokrasi Üzerine*. Ankara : Phoenix Yayınevi.
- Dâver, B. (1965). Az Gelişmiş Ülkelerde Siyasal Elit. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 20(1), 517-535.
- Demiraslan, T., & Salman Bolat, B. (2013). Lozan Görüşmeleri Sırasında Mecliste Ortaya Çıkan II. Grup Muhalefeti ve Basına Yansıması. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*(53), 29-60.
- Demirel, T. (2011). Demokrasi ve Demokratikleşme Üzerine. H. Turşucu , & H. E. Beriş içinde, *Lider Ülke Türkiye* (s. 6-19). Ankara: Ak Parti Ar-Ge Başkanlığı Yayınları.
- Demirtaş, B. (2018, Kış). Türk Basınındaki Yansımalara Göre Serbest Cumhuriyet Fırkası ve 1930 Yerel Seçimleri. *EKEV Akademi Dergisi*(73), 303-315.

- Dinçkol, B. (2015). 1924 Anayasası Döneminde Siyasal Muhalefet. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 21(2), 339-354.
- Dinçkol, B. (2017). Atina Demokrasısından Roma Cumhuriyetine - "Demos"tan "Populus Romanus"a. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 23, 751-765.
- Ekinci, E. (2016). Devrimden Günümüze Fransız Siyasal Sisteminin Evrimi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 157-159.
- Ekinci, N. (2002). Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçiş Sürecinde İkinci Durak: Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı ve Dönem Basını. H. C. Güzel, K. Çiçek, & S. Koca içinde, *Türkler- Cilt 16* (s. 1012-1026). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Erdem, Ç. (2013). Tek Parti Döneminde Muhalefet Algısı: Serbest Cumhuriyet Fırkası Hareketi Üzerinden Bir İnceleme. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 1-22.
- Erdoğan, D. (2016, Aralık). Siyasi Partilerin Temsili Demokrasi Üzerindeki Etkileri. *İstanbul Aydın Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*(3), 59-74.
- Erdoğan, M. (2001, Bahar). Siyasi Partiler, Devlet ve Demokrasi. *Liberal Düşünce*(22), 59-66.
- Ersoy , T. (2000). *Muvazaa Partiler: Bir Demokrasi Geleneği*. İstanbul: Özgür Üniversite.
- Ertan, T. F. (1990). Lozan Görüşmeleri Sırasında Türk Heyeti ile TBMM Hükümeti Arasındaki İlişkiler. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 6(18), 615-626.
- Ertem, B. (2010, Aralık). Siyasal Bir Muhalefet Denemesi Olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 71-92.
- Ezherli, İ. (1992). *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.

- Gencer, T. (2012). *Hatıratlar Bağlamında Tek Parti Dönemi (1923-1946) (Yüksek Lisans Tezi)*. Isparta: Sdü.
- Gök, D. (2002). Türkiye'de Demokrasi Faaliyetleri. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*(14), 125-134.
- Gözcü, A. (2006). *Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Siyasal Söylemleri Işığında İktidar-Muhalefet İlişkileri ve Kamuoyu (Yüksek Lisans Tezi)*. İzmir: DEU.
- Gözler, K. (2009). İngiltere'de Parlamento Neden ve Nasıl Ortaya Çıktı: Malî Hukukun Anayasa Hukukundan Eskiliği Üzerine Bir Deneme. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1*, 365-374.
- Grew, J. (2000). *İlk ABD Büyükelçisinin Türkiye Hatıraları: Atatürk ve İnönü*. İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş. .
- Güler, C. (2015). Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte (1945-1950) Serbest Fırka Deneyiminin İzleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, 34*(57), 291-315.
- Hamdemir, B., & Çelik, A. (2018). Türkiye'de Parti Sistemleri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 4*(67), 697-733.
- Heywood, A. (2014). *Siyaset Teorisine Giriş*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Huntington, S. (1993). *Üçüncü Dalga: 20.Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma*. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları.
- İlyas, A. (2013). İktidar Muhalefet İlişkisine Bir Örnek: Atatürk'ü Koruma Kanunu. *Journal of Turkish Studies, 8*(7), 223-235.
- Kalaycıoğlu ve diğerleri, E. (2016). *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kapani, M. (2007). *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Karadaş, C. (2018). Siyasal Elitizm Teorileri ve Güçlü Demokratik Modeli Üzerine Bir İnceleme (YL Tez). Ardahan Üniversitesi SBÜ SBVKY.

- Karakoyun, Y. (2005). Türkiye'de Elit Değişimi ve Toplumsal Yapıya Etkileri. Konya.
- Karpat, K. (2014). *Türk Siyasi Tarihi: Siyasal Sistemin Evrimi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kılınçkaya, D. (2012, Bahar). Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Toplumsal Tabanı ve Cumhuriyet Halk Partisi. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*(15), 3-18.
- Kocaman, H., & Ceylan, M. (2016). Türkiye Cumhuriyetinin İlk Muhalefet Fırkası: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası. *Yasama Dergisi*(34), 5-23.
- Korkmaz, T. (2014, Mayıs-Haziran). Türkiye'de Tek Parti Döneminin Toplum ve Siyaset Anlayışının Dünya Konjonktürü Bağlamında Değerlendirilmesi. *Akademik Bakış Dergisi*(43), 0-0.
- Kurtbaş, İ. (2017). Bir Klasik Elitizm Eleştirisi ve Yeni Bir Elitizm Modeli Önerisi: Güçlü Demokratik Elitizm Modeli. *Turkish Studies*, 12(3), 385-412.
- Kuş, H. (2010). *Türkiye'de Siyasi Partilerin Gelişimi ve 1980 Sonrası Sağ Partilerde Parti İçi Demokrasi Sorunu (Yüksek Lisans Tezi)*. Konya.
- Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Lord Kinross. (1994). *Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Mardin, Ş. (2013). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset (Makaleler I)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Milliyet Gazetesi
- Moore, B. (1989). *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*. V Yayınları: Ankara.
- Mutlu, S. (2013). Tek Parti Döneminde Parti Devlet Bütünleşmesine Bir Örnek: "Dilek Sistemi". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 29(86), 53-102.

- Nohutçu, A. (2019). *Kamu Yönetimi*. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Önal, G. (2015). *Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Etkenler (Yüksek Lisans Tezi)*. İstanbul: Beykent Üniversitesi.
- Öz, E. (2015). İzmir ve Serbest Cumhuriyet Fırkası. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(5), 409-440.
- Özalper, M. (2014, Haziran). Bir Muhalefet Partisinin İlgası: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 117-136.
- Özbudun, E. (1964). M. Duverger'in Siyasal Partileri ve Siyasal Partilerin İncelenmesinde Bazı Metodolojik Problemler. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21(1), 23-51.
- Özbudun, E., & Duverger, M. (1962). Partiler ve Siyasi Rejimler . *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 19(1-4), 95-171.
- Özdemir, E., & Atılgan, G. (2015). Siyasal Partiler. G. Atılgan , & E. A. Aytekin içinde, *Siyaset Bilimi; Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler* (s. 239-251). İstanbul: Yordam Kitap.
- Özdemir, G. (2018). Huntington'un Demokratikleşme Dalgaları Bağlamında Türk Demokratikleşmesine Bakış ve 15 Temmuz'un Önemi. *Sakarya İktisat Dergisi*, 7(1), 27-51.
- Özer, B. (2017, Aralık). Siyasal Partilerin Doğuş Teorileri, Parti Tipolojileri ve Kurumsallaşma Bağlamında Anavatan Partisi'nin Değerlendirilmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*(17), 579-590.
- Öztürk, A. (2012). Schumpeter, Sartori ve Dahl Özelinde Demokratik Elit Teorileri Perspektifi Üzerine Düşünceler. *Düşünen Siyaset*(28), 135-158.
- Pamuk, Ş. (2016). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Payaslı, V. (2014, Bahar). Tek Parti İktidarı'ndan Doğmuş Bir Denetim Organı: Müstakil Grup (1939-1946). *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 14(28), 175-197.
- Pınar, M., & Koç, İ. (2018, Kış). 1930 İstanbul Belediye Seçimlerinde Gayrimüslimler. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(42), 321-344.
- Salman Bolat, B., & Demiraslan, T. (2014). 1923 Seçimleri ve Basın. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(36), 140-165.
- Sarıay, E. (2015, Aralık). Takrir-i Sükun Kanununa Dair Bazı Düşünceler. *Mütefekkir: Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2(4), 377-408.
- Sayarı, S., & Dikici Bilgin, H. (2016). *Karşılaştırmalı Siyaset*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Schmidt, M. G. (2002). *Demokrasi Kuramlarına Giriş*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Sesli, M., & Demir, Ş. (2010, Temmuz-Ağustos-Eylül). Türk Siyasi Elitlerin Toplumsal Kökeni (1920–1950). *Akademik Bakış Dergisi*(21), 1-30.
- Son Posta Gazetesi
- Söğütlü, M. Y. (2006). *Siyasi Parti Özgürlüğü (Yüksek Lisans Tezi)*. İzmir.
- Süer, S. S. (2011, Eylül-Ekim). "Catch-All" Siyasi Partiler. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*(96), 49-90.
- Şahin, B. (2008). Liberal Demokrasinin Temelleri. B. Şahin içinde, *Liberal Demokrasinin Temelleri: Güncel Demokrasi Tartışmaları* (s. 1-33). Ankara: Oreon Yayınları.
- Şamlı, E. (2019). Sosyal Hareketler ve Siyasi Partiler. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 11(20), 206-218.

- Tabak, S. (2002). Serbest Cumhuriyet Fırkası. H. C. Güzel, K. Çiçek, & S. Koca içinde, *Türkler- Cilt 16* (s. 993-1011). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Taşkıran, C. (1994). Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925-1930). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*(14), 255-265.
- TBMM Zabıt Ceridesi, 3. Dönem, Cilt 22
- TBMM Zabıt Ceridesi, 3. Dönem, Cilt 24
- Toprak, Z. (2004, Bahar). Türkiye’de ‘Sol Faşizm’ ya da Otoriter Modernizm (1923-1946). *Toplum ve Bilim*(100), 84-99.
- Tozlu, A. (2016, Temmuz-Eylül). Karar Verme Yaklaşımları Üzerinde Herbert Simon Hegemonyası. *Sayıştay Dergisi*(102), 27-45.
- Tunç, H. (2008). Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi Kavramı. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, XII*(1-2).
- Tunçay, M. (1981). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*. Ankara: Yurt Yayınları.
- Turan, I. (2010, Ekim). Komintern Belgelerinde Şeyh Sait İsyanı ve Ankara'daki Kabine Değişikliği. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*(11), 183-191.
- Turhan, M. (1984). Siyasal Elit Değişimi Kuramı. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2*(2), 69-109.
- Uyar, H. (1998). *Türkiye'de Tek Parti Dönemi'nde İktidar ve Muhalefet (Doktora Tezi)*. İzmir: Deu.
- Uyar, H. (2005). SCF'nin Yayın Organı: Serbes Cumhuriyet Gazetesi. M. Yılmaz içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cilt 7 (Liberalizm)* (s. 217-223). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uzun, T. (2002). Atatürk Dönemi Muhalefet Hareketleri. H. C. Güzel, K. Çiçek , & S. Koca içinde, *Türkler- Cilt 16* (s. 1027-1043). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Yeşil, A. (2002). Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Siyasi Kimliği. H. C. Güzel, K. Çiçek, & S. Koca içinde, *Türkler- Cilt 16* (s. 983-992). Ankara : Yeni Türkiye Yayınları.

Yıldırım, M. (2017). *Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecinde Çıkış Güvencelerinin Rolü ve Etkisi (DOKTORA TEZİ)*. Denizli.

Yıldırım, Y. (2008, Eylül-Ekim-Kasım). Modernleşen Türkiye'de Sürekliliğin Siyasal Temsili: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası. *Sosyoloji Notları*(6), 34-39.

Yurttaş Özcan, F. (2011, Yaz). Birinci Büyük Millet Meclisi'nde Muhalefet: İkinci Grup. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*(22), 33-53.

Yüceer, S. (2002). Cumhuriyet Dönemi Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde İlk Girişim: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası. H. C. Güzel, K. Çiçek, & S. Koca içinde, *Türkler- Cilt 16* (s. 958-982). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Vakit Gazetesi

Zürcher, E. J. (2013). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.